

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України

**ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПЕРШОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.) В ШКІЛЬНИХ
ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, 602 групи
Кубашок Ірина Василівна
Керівник:
кандидат історичних наук,
асистент
Богачик Тамара Степанівна

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від «__» _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Гуйванюк Р. М.

Чернівці-2023

АНОТАЦІЯ

Кубашок І.В. Особливості висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) в шкільних підручниках з історії

Магістерська робота присвячена комплексному історіографічному аналізу особливостей висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) у шкільних підручників з історії для учнів 5-х та 10-х класів закладів загальної середньої освіти.

Автором виявлено характерні особливості нормативно-правової бази викладання першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) в шкільній історичній освіті; описано історіографічний аспект висвітлення Українських визвольних змагань періоду діяльності Української Центральної Ради у сучасних шкільних підручниках; прослідковано особливості трактування початку Української революції 1917-1921 рр. у шкільних підручниках з історії. Виявлено характерні особливості висвітлення навчального матеріалу щодо політичної боротьби та діяльності політичних партій під час революційних подій; проаналізовано оціночні судження стосовно діяльності Української Центральної Ради на етапі заснування та проголошення I та II Універсалів в шкільній навчальній літературі; охарактеризовано становище Української Народної Республіки у ході першої українсько-радянської війни в світлі шкільних підручників з історії для учнів 5-го та 10-го класів.

Ключові слова: шкільні підручники з історії, навчальні програми, модельні програми, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка

SUMMARY

Kubashok I.V. Features of coverage of the first stage of the Ukrainian Revolution (March 1917-April 1918) in school history textbooks

The master's thesis is devoted to a comprehensive historiographical analysis of the peculiarities of the coverage of the first stage of the Ukrainian Revolution (March 1917-April 1918) in school history textbooks for students of the 5th and 10th grades of general secondary education institutions.

The author has identified the characteristic features of the regulatory and legal framework for teaching the first stage of the Ukrainian Revolution (March 1917 - April 1918) in school history education; the historiographical aspect of the coverage of the Ukrainian liberation struggles during the period of activity of the Ukrainian Central Rada in modern school textbooks is described; the peculiarities of the interpretation of the beginning of the Ukrainian revolution of 1917-1921 in school history textbooks were traced. The characteristic features of the coverage of the educational material regarding the political struggle and the activities of political parties during the revolutionary events were revealed; evaluative judgments regarding the activities of the Ukrainian Central Rada at the stage of founding and promulgation of the 1st and 2nd Universals in school educational literature were analyzed; the situation of the Ukrainian People's Republic during the first Ukrainian-Soviet war is characterized in the light of school textbooks on history for students of the 5th and 10th grades.

Keywords: school textbooks on history, educational programs, model programs, Ukrainian Central Rada, Ukrainian People's Republic.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Кубашок І.В.

_____ (підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ПЕРШОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.) У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ.....	12
1.1. Нормативно-правове підґрунтя та провідні концепції викладання теми «Українська революція 1917-1921 рр.».....	12
1.2. Висвітлення першого етапу Української революції 1917-1921 рр. у шкільних підручниках з історії: історіографічний аспект	27
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр. В СВІТЛІ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ.....	31
2.1. Тракткування причин, передумов та рушійних сил українських визвольних змагань у підручниках з історії 1991-2023 рр. для шкіл загальної середньої освіти: порівняльний аналіз	31
2.2. Відображення політичної боротьби та діяльності політичних партій на початку Української революції 1917-1921 рр. у шкільному курсі з історії	44
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРИЇ	61
3.1 Порівняльна характеристика початкового етапу діяльності Української Центральної Ради в шкільній історичній освіті	61
3.2. Українська Народна Республіка крізь призму шкільних підручників з історії	83
ВИСНОВКИ	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	107

ВСТУП

Актуальність теми. Процес утворення незалежної національної держави та закладення основ для українського державного будівництва завжди перебували у центрі уваги вітчизняної історичної науки. В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну та боротьби за державну цілісність означена проблематика тільки підсилює інтерес до цього історичного досвіду.

У цьому контексті шкільній історичній освіті відводиться пріоритетне місце, адже вона виступає плацдармом для формування соціальної та громадянської компетентностей учнів - майбутнього держави. Основна база формування історичних знань закладається саме у період вивчення історії в школі, яка залежить від змісту навчальних програм, Державних стандартів та шкільних підручників, що мають безпосередній вплив на здобувачів загальної середньої освіти.

У сучасних реаліях викликів і загроз значна увага приділяється формуванню уявлень учнів про українські визвольні змагання 1917-1921 рр. крізь призму навчальної дидактики, зокрема шкільних підручників. Вивчення однієї з ключових тем шкільної історичної освіти періоду новітньої історії України «Українська революція 1917-1921 рр.» допомагає розкрити одну з важливих сторінок історичного літопису боротьби українського народу за здобуття та розбудову національної держави. Особливий інтерес викликає перший етап революційних подій, який безпосередньо пов'язаний з діяльністю Української Центральної Ради, коли було закладено фундамент державотворчих процесів.

Враховуючи актуальність, складність та різнобічність першого періоду Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.), шкільні підручники з історії України виступають не тільки основним видом навчальної літератури, а і історіографічним джерелом, яке допомагає здобувачам освіти детально знайомитися з однією зі сторінок ХХ століття, коли Україна виборювала суверенітет і втрачала його під час зовнішньої агресії.

Незважаючи на те, що минуло більше ста років з моменту завершення українських визвольних змагань, вони залишаються об'єктом дискусій не лише

в історичній науці, але й на сторінках навчальних посібників з історії України для учнів 5-го та 10-го класів. Протягом всього періоду незалежності України висвітлення та викладання першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) змінювалося у відповідності до процесів модернізації змісту історичної освіти.

Оскільки, процеси реформування шкільного курсу з історії України в напрямку універсалістського підходу, інтегрованих та міжпредметно – кореляційних тенденцій в освіті загалом набрали широкого поширення, особливості об'єктивного висвітлення подій Української революції 1917 – 1921 років стало вкрай актуальними. Принципова важливість правильного трактування визначеного періоду зумовлена тим, що характерна циклічність історії відображається на сьогодні. В сучасних подіях простежується низка особливостей першої третини ХХ ст. Власне сьогодні, як і тоді, існує реальна агресія зі сторони РФ, яка сто років тому захопила територію України такими ж по – суті методами, якими оперує сьогодні. Саме тому вивчення попереднього досвіду української влади першого періоду Революції 1917 – 1921 рр., висвітленого в шкільних підручників, потребує не тільки порівняння, а і критичної оцінки, щоби правдиво окреслювати учням проблемні та кризові явища історичного минулого.

Мета дослідження полягає в тому, щоби комплексно виявити особливості висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) у рекомендованих Міністерством освіти та науки України новітніх шкільних підручниках з історії з використанням сучасних методологічних підходів, додаткових історичних джерел та літератури.

Дана мета обумовила розкрити наступні **завдання**:

- виявити характерні особливості нормативно-правового підґрунтя та провідні концепції викладання теми «Українська революція 1917-1921 рр.»
- описати історіографічний аспект висвітлення Українських визвольних змагань періоду діяльності Української Центральної Ради у сучасних шкільних підручниках;

- прослідкувати особливості трактування початку Української революції 1917-1921 рр. у шкільних підручниках з історії;
- виявити характерні особливості висвітлення навчального матеріалу щодо політичної боротьби та діяльності політичних партій під час революційних подій;
- проаналізувати оціночні судження стосовно діяльності Української Центральної Ради на етапі заснування та проголошення I та II Універсалів в шкільній навчальній літературі;
- охарактеризувати становище Української Народної Республіки у ході першої українсько-радянської війни в світлі шкільних підручників з історії для учнів 5-го та 10-го класів;
- визначити прорахунки та причини поразки національних сил у ході першого етапу Української революції, висвітлених на сторінках шкільних підручників з історії.

Об'єктом дослідження виступає Українська революція 1917 – 1921 рр.

Предметом дослідження виступає перший етап Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.), висвітлений в шкільних підручниках з історії пропедевтичного курсу (5 клас) та історії України (10 клас) 1991 – 2023 рр. видання.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1990-2023 р. Нижня межа обумовлена появою навчальної програми з історії, в якій згадуються епізоди Української Революції 1917-1921 рр. Адже, саме навчальні програми виступають підґрунтям для написання підручників з історії та орієнтиром для трактування історичних подій в курсі шкільної історичної освіти. Верхня межа – публікацією останнього навчального підручника з історії для учнів 10-го класу, зумовленою змінами в редакції навчальної програми з викладання історії 2022 р.

Географічні межі дослідження охоплюють територію сучасної України, адміністративно-територіальні кордони якої закріплені Конституцією.

Методи дослідження. При написанні магістерської роботи авторка дотримувалася принципів науковості, історизму, об'єктивності, комплексності та всебічності. Застосовувалися загальнонаукові та спеціально-історичні

методи, а також враховувалися особливості сучасних освітніх потреб щодо методики викладання історії в середній і старшій школі, та вимог написання новітніх підручників з історії.

Предмет наукового дослідження розглядався за допомогою загальнонаукових методів, а саме: аналізу, синтезу, аналогій, проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного.

Завдяки використанню методу аналізу вдалося проаналізувати специфіку написання шкільних підручників у відповідності до складеної навчальної програми, або ж моделі, виділивши характерні особливості трактування історичних подій, пов'язаних з першим етапом Української революції.

Метод аналогій сприяв виявленню подібних та відмінних елементів висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) у шкільних підручниках 1991-2023 рр. видання.

Проблемно-хронологічний метод дозволив послідовно розглянути досліджуваний нами предмет.

У свою чергу, порівняльно-історичний метод дав змогу проаналізувати вплив політичного вектору на процес підручникотворення, встановити відповідність змісту шкільної літератури науковим поглядам істориків-науковців на перебіг першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.).

Метод синтезу застосовувався при формуванні вступу та висновків проведеного магістерського дослідження.

Отже, дана методологічна база дає можливість комплексно дослідити специфіку висвітлення досліджуваної теми у шкільних підручниках з історії та визначити місце та роль шкільних підручників під час здійснення освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти упродовж 1991-2023 рр. як одного із основних засобі навчання учнів.

Джерельну базу дослідження складають:

- сучасні нормативні документи, що врегульовують питання викладання курсу громадянської та історичної освітньої галузі: Закони України «Про освіту» [27], «Про повну загальну середню освіту», «Державний стандарт базової і

повної загальної середньої освіти» [26], «Концепція Нової Української школи» [21];

- *навчальна та модельні навчальні програми*, які визначали специфіку підручниковтворення;

Серед навчальних програм варто виділити навчальну програму 1996 р., авторства Я. Грицака, В. Мисан, Ф. Турченко та ін. – обов’язкову для виконання під час викладання історії в закладах загальної середньої освіти, а також вперше згадується термін «Українська революція» [59].

Відзначмо навчальну програму 2019 р., в якій чітко простежуються державотворча діяльність Української Центральної Ради та боротьба Української Народної Республіки за збереження досягнень першого етапу революційних змагань, головна з яких – незалежність [46].

Найбільш ґрунтовно перший етап Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) висвітлений у редакції навчальної програми 2022 р. Опублікований зміст якої спрямований на формування критичного осмислення та оціночних суджень про обумовлений період [17].

- *наукові розвідки вітчизняних науковців*: О. Реєнта, С. Терна, Г. Фрейман, О. Удада, Н. Яковенко та П. Мороза. Окремим методологічним засадам досліджуваної тематики присвячені праці О. Пометун. Зокрема у 2008 р. було захищено кандидатську дисертація «Теорія і методика викладання історії та інших суспільствознавчих дисциплін»

- *матеріали періодичних видань*: «Історія в школах України», «Історія в школі», «Освіта України».

Інтернет-джерела: офіційні сайти Міністерства освіти і науки України, сайт Інституту модернізації змісту освіти.

Основною джерельною базою написання наукової роботи становили шкільні підручники з історії для учнів 5-х та 10-х класів, які в свою чергу поділялись на: 1) підручники пропедевтичного курсу з історії України; 2) підручники інтегрованого курсу; 3) підручники рівня стандарту; 4) підручники профільного рівня.

Зауважмо, що в окреслений нами період з'явилася досить велика кількість шкільних підручників для учнів.

У окремий спосіб варто виокремити підручник 2018 р. видання за авторства О. Гісема «Історія: Україна і світ» [18], який позиціонується як підручник інтегрованого курсу та рівня стандарту. Автор стисло та влучно характеризує основні складові першого етапу українських визвольних змагань з використанням пояснюючих картосхем, таблиць та достатньою кількістю наочного матеріалу.

Вартий уваги також «Вступ до історії України та громадянської освіти» видавництва «Оріон», над яким працював колектив авторів під керівництвом Я. Щупака [72]. У підручнику міститься доцільна характеристика першого етапу Української революції 1917-1921 рр. з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Ще один новітній підручник – «Історія України» профільного рівня для учнів 10-го класу над видавництвом якого працювали В. Власов та С. Кульчицький, що був надрукований у 2023 р. Автори детально охарактеризували перебіг першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.). Особливо детально розглянуто та подано оціночні судження щодо початку українських визвольних змагань, заснування Української Центральної Ради, причин та наслідків проголошення I-IV Універсалів, перебігу першої російсько-української війни.

Елементи наукової новизни полягають у тому, що вперше в українській педагогічній та історичній освіті:

- комплексно проаналізовано особливості відображення першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) в шкільних підручниках з історії для учнів 5-го та 10-го класів періоду незалежності України;

- обґрунтовано актуальність дослідження вивчення змісту шкільних підручників як одного із напрямків історіографічного дослідження;

- доведено, що шкільні підручники з історії містять: розбіжності в трактуванні історичних подій пов'язаних з першим етапом Української

революції (березень 1917-квітень 1918 рр.); методичний апарат організації засвоєння інформації та апарат орієнтування.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що підготовлені матеріали та висновки можуть використовуватися вчителями – практиками під час реалізації освітнього процесу, підготовці подальших наукових досліджень та формувань спецкурсів для учнів, або ж студентів.

Апробація результатів дослідження була здійснена під час проведення I етапу Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт (Чернівці, 2021), студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, 2022) та науково-практичному симпозіумі «Магістерка – 2023» ініційований гарантом ОП «Середня освіта» (Історія), кандидатом історичних наук, доцентом Г.М. Скорейко.

Структура та обсяг дослідження. Наукова робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, шести підрозділів і висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури (113 найменувань) на 13 сторінках. Загальний обсяг роботи.....

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ПЕРШОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 рр.) У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

1.1. Нормативно-правове підґрунтя та провідні концепції викладання теми «Українська революція 1917-1921 рр.»

Українська революція 1917 – 1921 рр. є однією з основних подій історії України ХХ століття, адже демонструє боротьбу українського народу за здобуття та розбудову державності. У свою чергу, вивчення періоду діяльності Української Центральної Ради є без сумніву одним із ключових аспектів перебігу першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Викладання даної теми в шкільній історичній освіті безпосередньо регламентується відповідною нормативно-правовою базою.

У 1990 р. вперше презентовано проект навчальної програми з історії під авторством М. Ковалю, С. Кульчицького, Ю. Курносова та В. Сербя, яка стала основою для написання перших підручників з історії на території Незалежної України, що вийшли в світ у 1991 р. [54]. Водночас варто відзначити, що цим документом зафіксовано зміну поглядів на викладання проблематики подій, пов'язаних з Українською революцією 1917-1921 рр. Зокрема, відбувся певний відхід від зображення «провідної ролі» комуністичних партій та нав'язливого стереотипу допомоги російського народу. Автори згадували про Українську

Центральну раду, її соціальний склад, союз з Тимчасовим урядом, переможний похід радянських військ в Україну, проголошення I та II Універсалів УЦР – як союзних з Тимчасовим урядом [54, с. 5-6].

Акцентовано також увага на «Тимчасовій інструкції», III-IV Універсалах та гетьманському перевороті. У виокремленій рубриці з розгляду основних понять та ідей вже виділявся термін – «Українська Центральна Рада». Проте, залишалися певні моменти розгляду УЦР – як контрреволюційного органу влади. Зокрема автори згадували про роззброєння Червоної армії та успішний похід радянських військ на територію Української Народної Республіки [54, с. 6-7]. Видання навчальної програми слугувало відповідною основою для виходу шкільного підручника за авторства О. Коваля, С. Кульчицького, Ю. Курносова та В. Сербей (10-11 клас) [30].

З проголошенням незалежності України розпочався якісно новий етап у розвитку шкільної історичної освіти. Зокрема, у грудні 1991 р. було створено Міністерство освіти та науки України, одним із завдань якого було вдосконалення нормативної-правової бази викладання історії в школі [127].

Тоді ж, у 1991 р., у світ вийшла навчальна програма з історії для учнів 5-го класу. Пропедевтичний курс отримав назву «Оповідання з історії України», в якому згадувалося про діяльність Української Центральної Ради, проголошення Універсалів УЦР, діяльність Генерального Секретаріату, Українську Народну Республіку та взаємини УЦР з Німеччиною та Австро-Угорщиною [55].

Авторами нової навчальної програми з історії у 1992 стали ті ж самі автори: М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносов та В. Сербей [53]. Проте, на відміну від попередньої програми, основною наскрізною лінією вже є державотворча діяльність українського народу. Тематика початкового етапу Української Революції 1917-1921 рр. була висвітлена у XIV розділі, як початок державотворчого відродження в Україні, яка безпосередньо пов'язувалася з діяльністю Української Центральної Ради та проголошенням Української Народної Республіки. Власне, автори нової навчальної програми рекомендували вчителям закладів загальної середньої освіти акцентувати увагу учнів на

особливостях заснування Української Центральної Ради, проголошення автономії та державності, ознайомивши їх зі змістом Універсалів [53, с. 39-41].

Аналізуючи висвітлення першого етапу революції у березні 1917 – квітні 1918 рр. у навчальній програмі 1992 р., варто зазначити, що автори зробили спробу простежити еволюцію діяльності УЦР, зміну відповідного складу учасників. Рекомендовано звернути увагу на заснуванні УЦР, виборі нового складу, Малої Ради, розпуск УЦР. Також, згадувалося про прагнення заснувати українську армію та створення Генерального військового комітету [53, с. 39-41].

Нова програма (1992 р.) спричинила редакцію нового покоління підручників під авторством О. Кучерука (5 клас) та М. Ковалю, С. Кульчицького, Ю. Курносова (10-11 класи) [35; 28]. Проте зміни до останнього вносилися ще і у 1993 р.

Зазначені підручники, що видавалися під грифом Міністерства освіти та науки України, стали фактично першою пробною версією навчального забезпечення з вітчизняної історії.

Проте практичне використання навчальної програми (1992) у 1991-1992 н.р. засвідчило низку проблем у реалізації шкільної історичної освіти, які започаткували систематичні заходи освітян, на яких обговорювалися питання викладання історії. Доречно згадати, що упродовж 1992-1993 рр. сформовано два курси викладання історії в школі: історія України та всесвітня історія [127].

У 1993 р. основою для реформування галузі освіти в Україні, зокрема викладання історії в школі, виступила Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». В програмі зазначалося, що в найближчі роки основний акцент в галузі загальної середньої освіти ставиться на формування всебічно розвиненої особистості, свідомого громадянина держави Україна [133]. Передбачалася гуманізація, демократизація та націоналізація освіти, формування нових підходів до викладання шкільного курсу історії. Власне у контексті розвитку історичної освіти виникала потреба відновлення національної історії та культури українського народу. У свою чергу, перед шкільною історичною освітою з'явилися нові виклики – національне виховання,

основна мета якого полягала у формуванні патріотично налаштованого покоління молоді.

Протягом 1993-1996 рр. історія в школі продовжувала викладатися двома курсами, про які згадувалось раніше. Хоча провідні історики того часу, зокрема О.П. Реєнт, акцентували увагу на тому, що краще розглядати події національної історії паралельно з історією інших національних держав [127].

У 1996 р. Україна взяла участь в Новітньому проекті з обговорення особливостей викладання історії Європи. Попри дискусії, які велися на його засіданнях, представники від України відстоювали доволі полярну думку: поділ історії на вітчизняну та світову, аргументуючи це тим, що українські землі протягом багатьох років перебували в складі Польщі, Чехословаччини, Румунії тощо [127]. Власне тому, існувала потреба у відновленні національної історії, яка була покладена в основу курсу історії України. Викладання історії відбувалося за концентричними та лінійними підходами [128].

Варто відзначити, що у 1994 р. першу частину свого підручника для учнів 10-го класу видав Ф. Турченко [63]. У 1995 р. вийшло видання цього ж автора на російській мові. Водночас редакція підручника для 5-го класу надійшла до українських шкіл у 1995 р. Навчальна назва носила ту ж саму назву – «Оповідання з історії України» за авторства В. Мисана [40].

Вже у 1996 р. з'явилася нова навчальна програма з історії для учнів 5-11 класів, авторами якої були Я. Грицак, В. Мисан, Ф. Турченко, Р. Лях, І. Підкова, П. Панченко, Н. Теплоухова, Г. Швидко, Р. Шуст [59]. Загальні концептуальні підходи залишалися незмінними у порівнянні з навчальною програмою 1992 р. Проте вперше було вжито термін «Українська революція», яка була обумовлена періодом з лютого 1917 р. по січень 1918 р. Власне, акцентувалася увага на державотворчих процесах: проголошення автономії та незалежності Української Народної Республіки, прийняття Конституції УНР та початок формування української армії. В особливий спосіб варто виділити той факт, що на сторінках програми вперше згадувалося про М. Грушевського, щоправда в ролі Президента [59, с. 48]. Практичне застосування навчальної програми протягом 1992-1993 н.р. показало її сильні та слабкі сторони [133].

Відповідно у 1997 р. видано нову редакцію шкільного підручника для учнів 5-го класу – «Оповідання з історії України» під авторством В. Мисана [39]. Також, І. Коляда, О. Сушко та О. Ількова видали зошит-конспект шкільного курсу історії України для учнів 10-го класу [31].

У 1998 р. вийшла ще одна редакція навчальної програми, в якій запроваджувався окремий курс з викладання історії в 5-му класі, що отримав назву «Вступ до історії України», навчальне навантаження якого - 34 годин на рік [56].

Відзначимо, що цього ж року у світ вийшло нове повноцінне видання підручника для учнів 10-го класу – «Історія України». Авторами навчальної книги стали С. Кульчицький, М. Коваль, Ю. Лебедева [29]. Також, у 2000 р. Ф. Турченко опублікував друге видання з історії України для учнів 10-го класу загальноосвітніх закладів [64].

Починаючи з 2001 р., коли в Україні впроваджувалася 12-ти бальна система оцінювання, вийшла нова редакція навчальної програми. Відбулося переосмислення подачі навчального матеріалу, а саме потреби створення тематичних блоків, подолання «білих плям» та зміни трактування певних історичних подій та явищ [127]. Автори навчальної програми звернули увагу на специфіку викладання історії у 5-му класі. Пропедевтичний курс мав сприяти формуванню базових знань з історії як науки, та, відповідно зацікавленню учнів до подальшого вивчення навчального предмета. Відповідно до змін, задекларованих програмою, друком вийшов підручник за авторства В. Власова та О. Данилевської, який редактовано у 2002 р. [8].

Також, варто відзначити, що група авторів видала у 2001 р. підручник для спеціалізованої загальноосвітньої школи, а саме для дітей зі зниженим зором [5]. Зміст підручника був ідентичний, проте формат книги був значно більший. Публікація даного типу підручника свідчить про розвиток особистісно орієнтованого навчання з урахуванням індивідуальних фізичних особливостей учнів.

Наступна редакція Навчальної програми з'явилася у 2005 р. відповідно до Державного стандарту освіти (галузь «Суспільствознавство»), який передбачав перехід на 12-річний термін навчання [97].

На вивчення історії у 5-му класі виділялося 35 год на рік. У четвертому розділі «Україна в ХІХ-ХХ ст.» була передбачена одна навчальна година на розгляд теми «Україна на початку ХХ ст. Буремні роки». Саме тут вже згадувалося про відродження Української держави у 1917-1920 рр., Центральну Раду та М. Грушевського [97, с. 11]. Авторами підручника для учнів 5-го класу стали вже відомі В. Власов та О. Данилевська [11].

У свою чергу, на вивчення історії у 10-му класі програмою виділялося 35 год на рік. Проте, якщо навчальний заклад обирає універсальний, філологічний, або ж художньо-естетичний профілі, то навантаження збільшувалося до 70 год, відповідно для шкіл суспільно-гуманітарного профілю – 105 навчальних год [58, с. 52-53].

Особливістю нової програми (2005 р.) було те, що перший етап Української революції, який обумовлювався хронологічним проміжком з березня по жовтень 1917 рр., розглядався у контексті подій Першої світової війни, як основна передумова подальших процесів розбудови держави. Період з листопада 1917 по 1920 рр. подавався як «Український державотворчий процес», де в загальних рисах згадувалося про діяльність УЦР під час існування Української Народної Республіки, проголошення ІІІ та ІV Універсалів, війну з більшовиками та подавалося поняття «Українська держава». Навчальна програма вимагала сформувати в здобувачів загальної середньої освіти вміння аналізувати діяльність Української Центральної Ради на різних етапах та давати власну оцінку вивченому [58, с. 52-53].

Новаторським явищем у 2006 р. стало зовнішнє незалежне оцінювання, програмові вимоги якого було затверджено у 2005 р. Окремі розділи програми носили наступні назви: «Українська національно-демократична революція» і «Україна в боротьбі за збереження державної незалежності (1918-1920 рр.)» [127]. Відповідно до програмових вимог випускники закладів загальної середньої освіти у процесі засвоєння знань із зазначених розділів мали навчитися

аналізувати специфіку внутрішньої та зовнішньої політики, причини поразки УЦР; визначати наслідки та значення Української революції; прослідковувати етапи та зміст основних подій періоду боротьби за збереження незалежності. Додамо, що хронологічні рамки Української революції обумовлювалися 1917-1920 рр. [127].

У 2008 р. здійснено моніторинг змістового та методичного наповнення шкільних підручників з історії під керівництвом Н. Яковенко. У підсумку науковці дійшли висновку, що актуальні видання підручників відповідали змісту нормативно-правової бази шкільної історичної освіти, проте не співпадали з новітніми тенденціями розвитку історичної науки та суспільним потребам українців [130]. Учасники конференції запропонували ідеї щодо реформування змісту шкільних підручників, проте вони так і не були реалізовані практично.

Упродовж 2010-2011 н.р. відбувся перехід з 12-річної системи навчання на 11-річну. Власне, це пов'язано з запровадженням Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти у 2011 р., основа мета якого полягала в реалізації особистісно зорієнтованого підходу до навчання. У контексті реалізації історичної освіти виокремлювалися два основні компоненти: історичний та суспільствознавчий. Курс історії України та всесвітньої історії мав вивчатися синхронізовано, із застосуванням проблемно-тематичного підходу і пронизуватися наскрізними змістовими лініями (людина-суспільство, людина влада, тощо) [26].

Особливий акцент робився на історичні події ХХ століття, власне що стосується проблематики досліджуваного нами питання. У 2010 р. вийшло дві редакції підручника для учнів 5-го класу – «Вступ до історії України» під авторством В. Мисана та В. Власова і О. Данилевської [37; 10]. Також, для учнів 10-го класу С. Кульчицький та Ю. Лебедева видали підручник рівня стандарту, академічного рівня [34]. Авторами підручника для учнів 10-го класу також стали Ф. Турченко, О. Реєнт та О. Малій [62; 60].

Відповідно до вищезазначених змін, у 2012 р. вийшла нова навчальна програма з історії для 5-9 класів, укладачами якої були: О. Пометун, О. Атамась, Ж. Гаврилюк, В. Власов, Р. Євтушенко, Ю. Комаров, І. Костюк, Т. Ладиченко, В.

Ставнюк, В. Ткаченко, А. Тимченко [97]. Автори запевняли громадськість, що викладати пропедевтичний курс з історії необхідно так, щоб зацікавити і мотивувати дітей до подальшого вивчення. О. Пометун в періодичних виданнях для вчителів переконувала, що дітей не потрібно перевантажувати фактами, а лише подати методологічні основи історичної науки [97, с. 3-6]. Автори розділили програму на три розділи. В другому з яких висвітлювалась тема під назвою: «Які події називають Українською Революцією», з якої вилучили постать М. Грушевського [106, с. 10]. Автори також допустилися помилки в хронологічних межах, «завершивши» революційні події в Україні 1920 роком [97, с. 10].

Варто зазначити, що дана навчальна програма стала об'єктом обговорень та дискусій в історичному науковому та освітянському колах, адже тут не згадувалося про певні історичні події, постаті та поняття «Українська держава» [106; 107; 123; 126]. Нагадаймо, що в цей період часу Міністром освіти та науки України був Д. Табачник. Аналізуючи зміст програми С. Терно висловився про неї наступним чином: «Зміни мають на меті прищепити почуття меншовартості підростаючому молодому поколінню молодих українців, перетворити їх на маргіналів» [123]. По-суті прихильниками нової концепції вивчення з історії в 5-му класі була О. Пометун та вузьке коло її прибічників – співавторів навчальної програми.

Відповідно у 2012 р. О. Пометун та Н. Гупан стали авторами підручника для 10-х класів – «Новітня історія України» [25]. Власне, у 2013 р. О. Пометун у співавторстві з І. Костюком видали новий підручник для учнів 5-го класу, в якому містилися вищеозначені програмові новаторства [51].

У 2016-2017 н.р. одночасно чинними стали дві навчальні програми для учнів 5-го класу: 1) «Історія України. Вступ до історії» (2005 р.) та «Історія України. Вступ до історії» (2013 р.). Відповідно вчителі, які працювали за першою програмою, могли використовувати в освітньому процесі підручники 2010 р., інша частина – 2013 р. видання.

Над проектом нової Навчальної програми (5-9 класи) у 2017 р. працював авторський колектив у такому складі: М. Мудрий, Г. Байкеніч, К. Баханов, О.

Бурлака, І. Гирич, Р. Євтушенко, О. Майданик, І. Щупак, Р. Пастушенко, Т. Ксьондзик, Л. Хрипавка [47]. Програма базувалася на основах Нової Української Школи, концепція якої була опублікована у жовтні 2016 р. Передбачалися поетапні зміни, які зокрема мали реформувати громадянську та історичну галузь. Разом з тим стверджувалося, що саме кризь призму реалізації змісту шкільної історичної освіти, учні усвідомлюватимуть ціну національної ідентичності [21].

Відповідно до нової редакції програми історія України та всесвітня історія викладалися синхронно, обґрунтовувалися очікувані результати навчання. Окрім того, зазначалися обов'язкові практичні заняття [47].

На викладання пропедевтичного курсу «Вступ до історії» виділялось 35 навч. год. Українські визвольні змагання ХХ ст. згадувалися в контексті розгляду історії України в пам'ятках. У програмі виокремлено хронологічні рамки Української революції – 1917-1921 рр., під час якої відбулося формування національної держави [47].

Варто зауважити, що досліджувана нами тематика подавалася як змістовий компонент новітнього етапу розвитку історії України на шляху до державної незалежності. Також, задля актуалізації проблематики збереження культурної пам'яті упорядники запропонували розглянути пам'ятники Михайлові Грушевському (м. Київ) і Героям Крут (Чернігівська обл.) [47]. Під час освітнього процесу вчитель не так змістовно мав наповнити навчальний матеріал, як активізувати творчу діяльність учнів, спрямовану на формування ключових та предметних компетентностей. У 2019 р. вносилися правки до програми, проте висвітлення досліджуваного нами проблемного поля не змінилося [46].

Навчальна програма сприяла видавництву нового покоління підручників. Зокрема авторами для підручників 5-го клас стали: В. Власов [7]; П. Мороз та І. Мороз [44]; В. Власов та С. Кульчицький [13]; молодий авторський колектив у складі: І. Щупака, О. Бурлаки, І. Піскарьової [72].

Пункт 5 нового Закону України «Про освіту», прийнятий 5 вересня 2017 року, актуалізував значення шкільного підручника як виду навчальної літератури, що містить систематизований виклад навчального матеріалу [27].

Безперечно, висвітлення досліджуваної тематики Української революції відповідно до затвердженої нормативно-правової бази, повинно було здійснюватися з урахуванням новітнього об'єктивного підходу на новітніх теоретико-методологічних засадах викладання [27].

Зазначимо, що тоді ж у 2017 р. вийшли нові навчальні програми з історії України для 10-11 класів. Загалом інформаційне наповнення спрямовувалося на три основні рівні підготовки учнів: стандарт, академічний та профільний рівні.

За рівнем стандарту на викладання історії в 10-му класі виділялося 35 год. Перший етап Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) висвітлювався в розділах: «Україна в роки першої світової війни. Початок Української революції» і «Українська державність в 1917-1921 рр.» [46]. У програмі згадувалося про причини та початок Революції 1917 р., діяльність політичних партій, з вживанням терміну – в «підросійській Україні», утворення УЦР та початок українізації армії. Мова йшла про Національний конгрес, проголошення I-II Універсалів, зміни соціально-економічного та політичного характеру, загострення взаємин УЦР з Тимчасовим урядом [46].

У другому розділі, присвяченому проблематиці питання, згадувалося про проголошення III Універсалу – утворення УНР, Всеукраїнський з'їзд рад, боротьбу більшовиків з УНР та проголошення IV Універсалу. Вперше було застосована згадка про історію повсякдення в контексті революційних подій. Далі автори програми зазначали про підписання Брест-Литовського договору – вторгнення німецького австрійських військ в УНР та гетьманський переворот [46].

Відповідно до вимог програми, учні мали оволодіти глибиною розуміння всіх понять та процесів, а також вміти порівняти, проаналізувати хід Революції на різних етапах, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Зазначимо, що автори простежували взаємозв'язок Революції 1917-1921рр. та Першої світової війни. Передбачався лінійний підхід викладання історії [46].

Для рівня стандарту було видано вісім шкільних підручників, що свідчить про розвиток варіативної складової шкільної історичної науки в контексті підручникотворення. Також, варто відмітити, що з'явилися підручники

інтегрованого курсу з історії для учнів 10-го класу, які розглядали події історії України в контексті всесвітньої історії.

За академічного рівня вивчення історії передбачалося 52 години [46]. Програма рівня стандарту та академічного рівня були майже ідентичними, проте виділявся перебіг Лютневої революції в Петербурзі і її вплив на спалах Революції 1917-1921 рр. в Україні, утворення УЦР, її складі та політичній програмі. Також автори пропонували простежити ідеї автономії України серед суспільства, розглянути постать М. Грушевського та зміни статусу УЦР. Окремо згадувалося про Генеральний Секретаріат, постать В. Винниченка, розкол в національному русі. Виділялись такі ключові питання: «Тимчасова інструкція Генеральному секретаріату Тимчасового уряду в Україні», прорахунки УЦР, наростання анархії в Україні, вплив Жовтневого перевороту на хід Революції, боротьба за владу в Києві, легітимізація ЦР, особливості внутрішньої та зовнішньої політики УЦР, падіння радянської влади в Україні та останні дні правління ЦР. Учні мали не лише сприймати готовий навчальний матеріал, але й самостійно аналізувати та критично оцінювати витяги з історичних джерел. Згідно з змістом програми, провідна ідея розкриття ходу першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) – відслідковування шляхів державотворення, боротьби за соборність, суспільних протиріч [46].

Навчальна програма профільного рівня передбачала поглиблене вивчення історії в контексті суспільно-гуманітарного напрямку, або ж історичного профілю. На вивчення історії в 10-му класі відводилося 140 год синхронізовано-інтегрованого курсу. Досліджуваний нами етап виділявся в окремий блок теми «Українська революція 1917-1918 рр.), в якому виділялися наступні підтеми: 1) Початок Української революції; 2) Проголошення автономії України; 3) Політична боротьба в Україні у липні-жовтні 1917 р.; 4) Проголошення Української Народної Республіки; 5) Війна радянської Росії з Українською Народною Республікою. Проголошення Незалежності УНР. Аналізуючи дану навчальну програму, варто виділити те, що в ній акцентується увага на Корніловському заколоті та його впливі на хід революційних подій, простежується ставлення українського суспільства до діяльності більшовиків.

Виокремлюється бій під Крутами, «Закон про національно-персональну автономію», проголошення Конституції УНР та оцінка діяльності УЦР з точки зору здобутків та прорахунків [46].

Специфікою даної навчальної програми було те, що події Української революції 1917-1921 рр. розглядалися окремим знаннєвим компонентом, проте в поєднанні з ситуацією, яка складалася в Російській імперії та світі загалом. Авторами підручника профільного рівня стали В. Власов та С. Кульчицький [15].

У 2019 р. внесли зміни до діючої програми (2017 р.). Над змінами працювали І. Патриляк, М. Мудрий, Г. Байкеніч, К. Баханов, О. Бурлака, В. Власов, Ж. Гаврилюк, О. Галєгова, І. Гирич, В. Головка, В. Гриневич, О. Гук, Р. Євтушенко, Т. Ксьондзик, С. Кульчицький, Н. Лапська, О. Майданик, Ю. Малієнко, В. Марочко, В. Островський, Р. Пастушенко, В. Мисан, А. Руккас, В. Сергійчук та Л. Хлипавка [46].

Новим підходом у висвітленні першого етапу Революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) стало те, що він був виокремлений в блок теми під назвою: «Початок Української революції». Вперше виділялися наступні змістові компоненти: прихід до влади більшовиків: позиція УЦР, встановлення кордонів УНР, початок більшовицької агресії Росії проти УНР, проголошення більшовицької влади в Харкові, більшовицько-російська окупація України. Автори програми запропонували простежити агресивну політику більшовиків по відношенню до УНР. Актуальність вищезазначених компонентів зумовлена збройною агресією РФ проти України. Також пропонувалося здійснити підготовку науково-дослідного проекту за темою: «У 1918 р. Україна здобула незалежність, у 1991-му – відновила, сьогодні – захищає» [46].

На сторінках програми з'явилася історія Криму. Учні 10-го класу необхідно було ознайомити з подіями 1917 р. на території Кримського півострова, діяльністю Курултаю, Кримською Народною Республікою, кримським національним рухом [46]. Варто відмітити про те, що жодна з попередніх навчальних програм не згадувала про розгортання революційних подій у Криму. Активізація зацікавленості даним періодом зумовлена анексією

Кримського півострова (2014 р.) та потребою консолідації історичного минулого всіх регіонів України.

У 2021 р. для учнів 5-го класу відповідно до Концепції НУШ розроблено 11 модельних навчальних програм з викладання історичної та громадянської освітньої галузі. Певні моменти досліджуваної нами проблематики згадується лише у 6-ти варіантах. Вводилися нові назви пропедевтичного курсу з історії: 1) «Вступ до історії України та громадянської освіти» (5 клас); 2) «Досліджуємо історію та суспільство» (5-6 класи); 3) «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти» (5-6 класи) [43].

Кожна з модельних програм має своє альтернативне бачення на ознайомлення учнів з основами історичної науки. Для прикладу, О. Гісем та О. Мартинюк пропонують розглядати людину в контексті загального громадянського та історичного розвитку, не розглядаючи окремі періоди з історії України [43]. У свою чергу, авторський колектив в складі Т. Бакки, О. Желіби, Т. Мелещенко, І. Щупака виділяють розділ на ознайомлення учнів з історією України в загальних рисах, згадуючи про боротьбу за українську державність в ХХ столітті [43]. Власне, О. Бурлака, Н. Власова, В. Майорський, І. Піскарьова та І. Щупак пропонують розглядати історію України в контексті світових подій [43]. Зазначимо, що Модельна програма авторства О. Желіби та О. Мокрогуза згадує про Українську Народну Республіку у блоці теми: «Час і простір» [43].

Модельна навчальна програма «Досліджуємо історії та суспільство. 5-6 клас (інтегрований курс), авторства І. Василькова, І. Димій, Р. Шеремета, згадує про визвольні змагання українського народу, спроби створення держави у 1917-1921 рр. та Українську Народну республіку, вживаючи термін «Українська держава» [43]. Термін «Українська революція», без хронологічних рамок, згадується на сторінках програми Н. Власової, В. Кронгауз, Д. Секиринський, І. Щупака [43]. Наступна Модельна програма, авторами якої були О. Пометун, Т. Ремех, Ю. Малієнко, П. Мороз виділили тему «Українська революція 1917-1921 рр.», згадавши про М. Грушевського [43].

Власне, оригінальною з точки зору побудови вивчення навчального матеріалу є розробка програми авторства О. Аркуші, В. Дяківа, М. Мудрого, Р.

Пастушенко, Л. Хлипавка, адже пропонує розглядати основні періоди історії України в 6-му класі [43]. Частиною розділу ««Коротке» ХХ століття. Сучасність» виступає блок теми «Українське державотворення», де згадується про Українську Народну Республіку. У рубриці «Види навчальної діяльності» запропоновано проаналізувати висловлювання творців української державності, серед яких: В. Винниченко та М. Грушевський [43].

Відповідно до змісту Модельної навчальної програми автори видали адаптовані шкільні підручники. Разом з тим, учителі-практики отримали можливість обрати найбільш доцільний підручник з точки зору змістового наповнення та реалізації історичної та громадянської компетентності.

Нова редакція Навчальної програми з вивчення історії в 6-9 класах вийшла у 2022 р. Перегляд зумовлений повномасштабним вторгненням РФ на територію України (24.02.2022 р.). Упорядниками діючої навчальної програми стали: Л. Гриневич, В. Арістов, Г. Байкеніч, К. Баханов, Ж. Гаврилюк, І. Гирич, В. Гриневич, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Желіба, О. Мокрогуз, М. Мудрий, В. Островський, В. Павлов, Р. Пастушенко, П. Полянський, О. Потильчак, О. Сокирко, Н. Старченко, Л. Хлипавка та І. Щупак [17].

У пояснювальній записці до програми, автори звернули увагу на тому, що при висвітленні перебігу Української революції необхідно робити ключовий акцент на подіях 1917-1918 рр., виявляючи закономірності формування та встановлення національної держави – Української Народної Республіки [17, с. 70].

На вивчення історії України для 10 класу виділено 52 навч. год. [17, с. 8]. У контексті нашого дослідження - другий розділ «Українська революція, розпад Російської імперії та постання національної держави – Української Народної Республіки». У навчальній програмі виокремлено причини та рушійні сили Української революції, діяльність УЦР, Всеукраїнський національний конгрес, Вільне козацтво. Також, вгадується про українізацію в російській армії, взаємовідносини УЦР та Тимчасового уряду, І-ІІ Універсали, виступ самостійників, простежувати боротьбу політичних партій за владу [17, с. 73]. Автори програми пропонують ознайомити учнів з приходом більшовиків до

влади в Росії та ставлення УЦР до даної події, особливостями проголошення III Універсалу, внутрішньою та зовнішньою політикою Української Центральної Ради. Виділено перебіг революційних подій в Криму: кримськотатарський національний рух, Курултай, Кримська Народна Республіка, згодом і похід П. Болбачана [17, с. 73-74].

Також слід згадати, що на сторінках програми вперше згадується про встановлення більшовицької влади в Харкові, яка позиціонується таким чином: «маріонеткова квазі держава УНР (Радянської/Советської)» [17, с. 73].

В окремий спосіб варто виділити те, що подальший розвиток подій на території української держави авторами програми позиціонується як перша російсько-українська війна [18, с. 73]. Виокремлено бій під Крутами, після якого УЦР активізувала свою державотворчу діяльність проголосивши IV Універсал, в якому, як зазначають розробники програми, проголошувалася державна незалежність УНР та державотворча політика УЦР протягом січня-квітня 1918 р.: Закон УНР про «Національно-персональну автономію» та прийняття Конституції [17, с. 73-74].

Вперше в змісті навчальної програми з'являється поняття «української громадської нації», яка на думку упорядників сформувався упродовж першого етапу Української революції. На розгляд практичного заняття пропонувалася тема «Меценатство в часи Української революції та боротьби за незалежність», яка акцентує увагу учнів на потребі підтримки держави в ході боротьби за збереження державності – перегукується з сучасним волонтерським рухом [17, с. 73]. Відповідно до програмових змін, В. Власова та С. Кульчицький у 2023 р. видали нову редакцію навчальних підручників рівня стандарту та профільного рівня для учнів 10-го класу та підручник рівня стандарту за авторства Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук [15; 16; 69].

Підсумовуючи вищезазначене, варто зазначити, що нормативно-правова база викладання проблематики першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) еволюціонувала упродовж усього періоду незалежності України, стаючи об'єктом наукових дискусій.

Проаналізовані навчальні програми безпосередньо відображали провідні концепції відповідного політичного режиму. Тому і укладені навчальні підручники не містили об'єктивної реальності подій, зокрема і періоду Української революції.

У перші роки незалежності відображення означеної теми у шкільній історичній практиці супроводжувалося певною заангажованістю, що стало наслідком тривалого перебування України у складі радянської імперії. Такий підхід нерідко супроводжувався і певними тенденційними похибками у висвітленні правдивої історичної дійсності першого етапу Української революції з боку окремих авторських колективів у шкільних підручниках для 5-их та 10-их класів.

1.2. Висвітлення першого етапу Української революції 1917-1921 рр. у шкільних підручниках з історії: історіографічний аспект

Постійний розвиток історичної науки призводить до еволюції змісту шкільної історичної освіти. У зв'язку з чим виникає потреба оновлення та модернізації шкільної навчальної літератури. В свою чергу, шкільний підручник відіграє роль матеріального носія історичної інформації, який не лише повинен висвітлювати підтверджені факти про минуле українського народу, але й містити методичний арсенал прийомів та методів навчання.

Однією з основних сучасних освітніх вимог є варіативність шкільних підручників, яка вимагає критичний аналіз зі сторони вчителів-практиків та істориків-науковців. Власне, аналіз змісту навчально тексту у поєднанні з різнобічністю особистісних поглядів на трактування історичних подій призвело до наукових досліджень змісту навчальних підручників з історії.

Дослідження проблематики написання шкільних підручників з історії є відносно новим напрямом української історіографії, спричинений виходом національних підручників починаючи з 1991 р. Виявленням дискусійних питань українського підручникотворення займались: К. Баханов [73; 74], Т. Ремех [114]; О. Пометун [111], С. Терно [123; 124], О. Томаченко [127; 128], К. Кодлюк [99], І. Гирич [87], А. Зякун [96], О. Удод [130], Ф. Турченко [129] та Н. Яковенко [130].

Варто зауважити, що висвітлення особливостей першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) в шкільних підручниках з історії поки не став предметом наукових досліджень. Проте, існують спеціальні дослідження окремих аспектів Української революції 1917-1921 рр. з історіографії сучасного підручникотворення, в контексті яких згадується про перший етап Українських визвольних змагань.

Серед основних наукових розвідок варто відзначити дослідження С. Баханової [76; 77; 78; 79; 80]. У статті «Українська Центральна Рада на початковому етапі Української революції в сучасних шкільних підручниках з історії» проаналізовано зміст навчальних програм та шкільних підручників кінця 1990-х – початку 2000-х рр., з точки зору особливостей висвітлення моделі державності періоду Української Народної Республіки. Авторка виявила, що в підручниках значна увага приділялася діяльності Української Центральної Ради – як державотворчого органу влади [80, с. 119-124].

Статус УЦР змінювався у відповідності до особистого бачення авторів, яке в свою чергу значною мірою залежало від політичної кон'юнктури. Також, С. Баханова в одній із статей проаналізувала діяльність Української Центральної Ради на завершальному етапі, висвітлену в шкільних підручниках з історії, в контексті першої українсько-радянської війни, проголошення Четвертого Універсалу УЦР, Берестейського мирного договору, прорахунків та причин поразки [77, с. 75-84].

Науковиця приділила увагу локальним особливостям висвітлення першого етапу Української революції 1917-1921 рр. Зокрема дослідила специфіку відображення діяльності Української Центральної Ради в регіональних підручниках з історії. Авторка дійшла висновку, що в процесі написання шкільного підручника кожен з авторів опирався на власні ідеологічні позиції, які у співвідношенні з відповідним рівнем історичної пам'яті регіону створювали синтезуюче видання. Підручник потрапляв до закладів загальної середньої освіти стаючи основою формування уявлень учнів про історичні події обумовленого періоду. Авторка відзначила, що проаналізовані видання східного та південного регіонів України зазнали більшого ідеологічного впливу [78].

В окремий спосіб С. Баханова проаналізувала шкільні підручники з пропедевтичного курсу історії 1991-2010 рр. видання. В контексті аналізу процесу державотворення 1917-1922 рр., встановлено ґрунтовне висвітлення першого етапу українських визвольних змагань. Спершу навчальний матеріал був занадто складним для сприймання учнів, що й спричинило нові редакції підручників з урахуванням вікових особливостей учнів [76, с. 372-384].

Узагальненням здійсненої науково-дослідної діяльності С. Баханової стало дисертаційне дослідження на тему: «Моделі української державності 1917-1922 рр. у сучасних шкільних підручниках з історії». Авторка встановила, що перший етап Української революції в шкільних підручниках розглядався крізь призму діяльності УЦР на різних етапах існування Української Народної Республіки. Зокрема позиції щодо сутності Української Центральної Ради також зазнали трансформацій: від громадська організація до керівного органу влади національно-визвольних змагань [78].

Також, С. Баханова в одній зі своїх публікацій розглянула шкільний підручник як історіографічне явище. Авторка дійшла висновку, що шкільний підручник має подвійне підґрунтя: базується на основі розвитку історичної науки та ідейно-політичній концепції [79].

Аналізом шкільної навчальної літератури з точки зору особливостей висвітлення Української революції 1917-1921 рр. здійснив В. Капелюшний [98, с. 65-69]. Зокрема автор обрав окремі видання шкільних підручників та навчальних посібників з історії України та всесвітньої історії для учнів 5-го та 10-го класів, що не дає змогу всебічно проаналізувати висвітлення обумовленої теми. Проте, на думку автора перші видання шкільних підручників базувались на старих нормативно-правових засадах, більш притаманним періоду радянської влади. Починаючи з 1996 р. спостерігається якісно новий етап написання підручників, в якому простежується процес заснування української держави періоду Української революції 1917-1921 рр. [98, с. 65-69].

Також, В. Капелюшний узагальнив загально-педагогічні аспекти проблематики написання шкільної навчальної літератури і висловив своє бачення щодо перспективи розвитку процесу написання підручників, яке мало б

базуватись на позитивних, патріотичних, героїчних моментах історії для формування зацікавленості та чіткої громадянської позиції у випускників закладів загальної середньої освіти [98, с. 65-69].

У 2017 р. опублікована стаття С. Власюка – «Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр. у регіональних шкільних підручниках з історії» [85, с. 91-96]. Автор намагався прослідкувати висвітлення причин спалаху Українських визвольних змагань, особливості політичної боротьби і заснування Української Центральної Ради. Аналіз змісту шкільних підручників південно-східного регіону показав, що більшість авторів не вважали за потрібне акцентувати увагу учнів на деталях заснування УЦР – як органу влади, щоправда окремі автори згадували на сторінках видань частково про розбудову державності – Українську Народну Республіку. Також, автор відмітив, що частина підручників значну увагу приділяли висвітленню більшовицького перевороту, впливу російських більшовиків на революційні події на території українських земель [85, с. 91-96].

Також, частково тематики висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) торкнувся Я. Грицак [90]. Зокрема науковець дав рекомендації щодо реалізації підручникотворення, зазначивши, що шкільні підручники повинні містити більше матеріалу, який би підтверджував історичні факти. Як приклад наведено бій під Крутами, який на сторінках шкільних підручників згадувався без хронології та кількості жертв [90, с. 68].

Отже, за період Незалежності України опубліковано лише одну монографію та декілька статей, які стосуються висвітлення Української революції 1917-1921 рр. в шкільних підручниках історії, в контексті яких згадується перший етап революційних змагань. Аналіз історіографії досліджуваної проблематики питання стосується здебільшого специфіки висвітлення особливостей регіональних підручників з історії. Також, дослідження охоплюють хронологічний проміжок часу до 2017 р., що й спричиняє підвищений інтерес комплексного дослідження шкільних

підручників, рекомендованих Міністерством освіти та науки, з урахуванням видань 2018-2022 рр.

РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ТА ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр. В СВІТЛІ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ

2.1. Тракткування причин, передумов та рушійних сил українських визвольних змагань у підручниках з історії 1991-2023 рр. для шкіл загальної середньої освіти: порівняльний аналіз

Однією з ключових подій модерної історії України стала низка подій початку ХХ століття, яку в історіографії прийнято називати Українською революцією 1917-1921 рр. Закономірно, що Лютнева революція сколихнула свідомість народів Російської імперії та сприяла довгоочікуваним зрушенням в середині суспільства. Виключенням не став український народ, який в березні 1917 рр. розпочав українські визвольні змагання. Власне дана тема посідає одне з ключових місць в шкільній історичній освіті, зокрема при розгляді Новітньої історії України. У цій частині роботи авторка здійснила спробу проаналізувати висвітлення передумов, причин та рушійних сил Української революції 1917-1921 рр. крізь призму шкільних підручників з історії, порівняти зміни в їх трактуванні упродовж 1991-2023 рр.

Аналізуючи зміст шкільної навчальної літератури першого покоління (1991-1996 рр.), варто зазначити, що висвітлення перебігу першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) розміщувався в розділах: «1917-й рік на Україні» [30, с. 60], «Від Української Народної Республіки до комуністичної диктатури» [36, с. 102], «Утворення УНР. Центральна Рада» [28, с. 5], «Центральна Рада. Утворення Української Народної Республіки» [33, с. 4], «Українська національно-демократична революція» [63, с. 6] та «У вирі подій ХХ століття» [35, с.108].

Розповідь в підручниках, що стосується причин та передумов, які призвели до початку Української революції 1917-1921 років висвітлена по-різному. Виклад основного матеріалу щодо перебігу Української революції у більшості

шкільних підручників з історії розпочинається з опису Лютневої революції 1917 р. та її впливу на українські землі. Частина авторів пов'язувала спалах революційних подій з перебігом Першої світової війни, тому висвітлення навчального матеріалу подавалося в одному параграфі.

Відзначмо, що початок українських визвольних змагань розпочався мирно та помірковано, поштовхом до яких стало зречення Миколи II [89].

Власне, М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносів та В. Сербей в першому виданні навчального посібника з історії України розпочали свою розповідь з параграфу під назвою «Період мирного розвитку революційного процесу (лютий – липень 1917 рр.)» [30, с. 60]. На початку характеристики Лютневої революції 1917 р. учням повідомлялося про падіння самодержавства в Російській імперії та зречення представника династії Романових – Миколи II. Згадувалося про революційно налаштованих мешканців міста Києва, які звернулись до трудящих мас із закликом підтримати події в Петрограді. Подібні заклики ширилися містами України, що призвело до переходу влади в руки Рад робітничих і солдатських депутатів. Автори підручника детально охарактеризували загальну специфіку діяльності професійних спілок та впливовість Рад східного регіону України – Донбасу.

Підсумовуючи, зазначимо, що увага учнів акцентувалася на тому, що початок революційних подій на території України відбувся мирно саме завдяки робітникам. Каталізаторами Лютневої революції 1917 та Української революції 1917-1921 рр. стала Велика війна та пам'ять про Революцію 1905-1907 рр., під час яких загинуло багато робітників. Рушійною силою виступали трудящі маси, які виступили за політичне, соціальне та національне визволення [30, с. 61].

Схожий виклад інформації містився в наступній роботі авторського колективу – першому вітчизняному шкільному підручнику з історії України 1992 р. видання, рекомендований Міністерством освіти та науки України [28]. Аналізуючи причини на передумови початку Лютневої революції 1917 р., згадувалося про загальне соціальне невдоволення населення політикою самодержавства, перебігом Першої світової війни та збереженням суспільної пам'яті про «Криваву неділю» 1905 р. Також в підручнику містилася інформація

про перехід влади в Російській імперії спершу до Тимчасового комітету, після зречення Миколи II – до Тимчасового уряду. Українське населення дізналося про революцію лише на початку березня, що сприяло утворенню місцевих органів влади – Ради об'єднаних громадських організацій, які на будівлі державної Думи в Києві зняли російський стяг [28, с. 5]. Ідентичне висвітлення навчального матеріалу містилося у виданні навчального посібника 1993 р.

У свою чергу, підручник для учнів 5-го класу авторства О. Кучерука поєднував висвітлення початку Української революції з Першою світовою війною [35]. Навчальний матеріал, який стосувався причин Українських визвольних змагань містився в параграфі під назвою «На руїнах Російської імперії» [35, с. 102]. Акцентувалася увага на особливостях перебігу Першої світової війни для українців, а саме те, що український народ знаходився в складі Австро-Угорської та Російської імперії, які воювали між собою. Таким чином, війна для українського народу стала братовбивчою, адже мобілізація відбувалася з двох сторін. Затяжний характер війни значно погіршив соціально-економічне життя українського населення. Водночас, Лютнева революція 1917 р. неабияк зацікавила українців, що й призвело до появи мітингів та демонстрацій на підтримку Тимчасового уряду в Російській імперії [35, с. 102-103].

Починаючи з 1994 р., почали виходити редакції підручників для учнів 10-го класу видавництва «Генеза» [63]. На думку Ф. Турченка, Новітній період історії України розпочинався саме з революційних подій, які охоплювали хронологічні рамки з весни 1917 р. по 9 січня 1918 р. Щоправда Українська Революція в першому виданні визначалась як національно-демократична. Перед тим, як проаналізувати початок Революції в Україні, охарактеризовано становище українського населення напередодні 1917 р. Згадується про характерний адміністративно-територіальний поділ Російської імперії на генерал-губернаторства, які в свою чергу поділялися на губернії без урахування національних потреб українців та інших підвладних народів [63, с. 6-7].

Таким чином, царська влада не давала можливостей на національно-культурний, а тим більше державний розвиток. Власне, далі учням подавалася інформація про Лютневу революції, при цьому акцентує увагу на тому, що

звістка розлетілася по території українських земель миттєво, не зважаючи на те, що представники царської влади перешкоджали цьому [63, с. 7-9].

Доречно зазначити, що із здобуттям незалежності України в науковій літературі досить швидко закріпилося поняття «Українська революція», рідше згадувалось поняття «національно-визвольні змагання» [117].

Відзначимо, що у 1995 р. вийшла ще одна редакція «Оповідання з історії України та рідного краю» [40]. Необхідно вказати, що на сторінках видання В. Мисан акцентував увагу та тому, що розпочалася друга Революція в Російській імперії, яка безпосередньо торкнулася українців. Автор запропонував пригадати, чим була зумовлена Революція 1095-1907 рр., таким чином спонукав учнів до порівняння між собою подій та знаходження спільних та відмінних рис [40, с. 108-109].

Редакція навчальної програми 1996 р. зумовила вихід другого покоління підручників з історії – 1996 – 2000 рр. Виклад навчального матеріалу про передумови, причини та рушійні сили Української революції містилися в розділах: «На зламі двох світів» [39, с. 167], «Українська революція» [67, с. 4], «Українська революція (1917 – початок 1918 року)» [68, с. 3].

Власне, В. Мисан у 1997 р. здійснив перевидання шкільного підручника для 5-го класу, яке отримало назву «Оповідання з історії України» [39]. Суттєвих змін з точки зору висвітлення передумов та причин початку Української революції 1917-1921 рр. не було. Автор продовжував описувати трагічності перебігу Першої світової війни та падіння царату в Російській імперії. Відзначмо, що на сторінках підручника згадується про позитивне сприйняття українським суспільством звістки з Петрограду, вбачаючи в цьому можливість отримати омріяну свободу [39, с. 167-168].

У свою чергу, навчальний посібник для учнів 10-го класу авторства І. Коляди, О. Сушка та О. Ількової розповідає учням про те, що звістка про Лютневу революції 1917 р. була дуже неочікуваною для українського населення, адже нічого не віщувало змін [31, с. 3-4]. Власне така подача інформації могла сформувати оманливе бачення учнів про стан українського суспільства напередодні Української революції 1917-1921 рр. Щоправда далі в посібнику

згадують про активну підтримку Лютневої революції зі сторони провідних верств українського населення: робітників, солдатів та інтелігенції. Вже 15 березня 1917 р. до Києва з Петербургу прийшла відозва до українських офіцерів та студентів, яка закликала підтримати демократичні зміни в Російській імперії. Таким чином, автори хотіли показати те, що Лютнева революція 1917 р. активізувала свідомість українського населення, та сприяла усвідомленню глибинних соціально-політичних та національних утисків зі сторони царської Росії, що власне й призвело до спалаху Української революції 1917-1921 рр. [31, с. 3-4].

Підкреслимо, що С. Кульчицький, М. Коваль та Ю. Лебедева в «Історії України» 1998 р. видання акцентували увагу учнів на політиці русифікації зі сторони російського царату, що призводило до соціальної напруги та невдоволення діючим режимом влади. Варто відзначити, що автори на сторінках підручника пояснили учням особливості хронологічного впорядкування дат в Новітній історії України, починаючи з лютого 1918, тобто з урахуванням похибки під час переходу з юліанського на григоріанське календарне літочислення [34 с. 4-5].

У висновках до розділу «Початок Української революції» акцентовано увагу на тому, що в зв'язку із слабкістю царської влади в Російській імперії відбулася Революція, яка власне сприяла національно-визвольній боротьбі пригноблених народів, серед яких були українці. Також, автори чітко визначили рушійні сили Української революції 1917-1921 рр., а саме: нечисленна інтелігенція та багатомільйонне селянство, частина з яких продовжувала брати участь в бойових діях Першої світової 1914-1918 рр. [34, с. 8-9].

У 1998 р. виходить друга редакція навчального підручника Ф. Турченка [65]. Власне, зі сторінок підручника зникає термін національно-демократичної. Перших розділ носив назву «Українська революція». У розумінні авторів посібника дане поняття обумовлювалося хронологічним проміжком часу від лютого 1917 р. (початок революції) до 27 січня (9 лютого) 1918 р. (підписання Берестейської угоди) [65]. Цього ж року у світ вийшла перша «Хрестоматія з Новітньої історії України» авторства С. Падалка, П. Панкевича, Н. Теплоухова

та Ф. Турченка, яка позиціонувалася як навчальний посібник для учнів 10-го класу, доповнюючи зміст шкільного підручника. Власне, у виданні містилися витяги з історичних джерел, значна частина яких стосувалася перебігу першого етапу Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.). [48].

Щодо висвітлення навчального матеріалу в редакціях підручника 2000 та 2002 рр., то воно залишилося проте Революція знову стала національно-демократична [64; 66]. Зокрема, наприкінці параграфу учням пропонувалися питання для узагальнення інформації, зокрема пояснити значення поняття «національно-демократична» та довести аргументуючі факти того, що низка революційних подій 1917 р. мала національно-демократичний характер. Автор в загальних рисах характеризував Лютневу революцію, яка сприяла пробудженню свідомості українців та бажання ліквідації в Україні старої адміністративної системи, а також те, що залишки представників царської влади майже без опору передавали владу українцям [64, с. 17-18; 66, с. 52]. Зазначалося, що українські визвольні змагання набрали широкого розмаху по території всіх українських земель внаслідок розпаду двох ворогуючих імперій. Інші видання підручників продовжували аналізувати Лютневу революцію, не розставляючи акценти та причини Української революції [67, с. 41-42]. В уточнюючих питаннях на початку параграфу пропонувалося пригадати суть «українського питання» в складі двох імперій [67, с. 40].

У 2004 р. в світ вийшов навчальний підручник за авторства Н. Гупана та О. Пометун [23]. Висвітлення причин та передумов українських революційних змагань розміщувалося в другому розділі – «1917-1918 рр. – Українська революція». Упорядники зазначили, що початок Української революції безумовно пов'язаний з перебігом петроградських подій 1917 р., які торкнулися Наддніпрянської України, та розпадом Російської імперії в ході Першої світової війни. Вищезазначені явища сприяли активізації українського населення та підштовхнули до рішучих дій [23, с.31-32]. У свою чергу, виділялася основна передумова – це соціально – економічна криза в Російській імперії, яка зокрема породила політичну. Після висвітлення блоку інформації містилося уточнююче запитання про те, які процеси в Україні розпочалися внаслідок Лютневої

революції. У підсумках серед ключових понять до змісту розділу виділялись «Українська революція», а також учням пропонувалось самостійно визначити, якими ж були її причини. Знову ж таки автори пропонували учням обдумати чи була Українська революція за характером національно-демократична [23, с. 38].

Відзначмо, що підручники пропедевтичного курсу для учнів 5-го класу авторства В. Власова та О. Данилевської 2001-2005 р. видання також поєднували перебіг Першої світової війни, спалах Лютневої революції та Української революції як невід'ємні, взаємопов'язані події [5, с. 208-209; 7, с. 242-244; 8, с. 150; 11, с. 159-160]. Зокрема Перша світова та перебіг Української революції містилися в одному параграфі під назвою «Буремні роки» [5, с. 208; 11, с. 169]. Ідентична схема висвітлення інформації розміщувалася у виданні 2007 р. [12, с. 159]. Відзначмо, що на сторінках видань 2005 та 2007 рр. підручників містилося визначення поняття революція – як докорінна зміна в житті суспільства [11, с. 160].

Власне, 2006-2012 р. – період вдосконалення шкільних підручників, з точки зору змістового та методичного наповнення. Проте, суттєвих змін у висвітленні причин, передумов та рушійних сил Української революції не відбулося. Автори підручників переписували підручники, вносячи текстові та змістові правки, додавали методичні прийоми.

Зокрема «Вступ до історії України» за авторства В. Мисана акцентував увагу на тому, що внаслідок зубожіння населення країн, які воювали, розпочалася Революція в Російській імперії, яку радо зустріли та продовжили на Українських землях. Початок Української революції 1917 р. викладався спільно з подіями Першої світової війни. У рубриці «Словник» виокремлювався термін революція – масові, одночасні виступи людей по території країни, метою яких є захоплення влади та реалізація особистих вимог [37, с. 140-145]. У свою чергу, В. Власов та О. Данилевська у виданні підручника 2010 р. в кінці параграфу запропонували учням реконструювати події Української революції, проте причини та передумови там не виділялися. Автори одразу розпочали з Української Центральної ради. Власне така модель відображення інформації є

неповною, адже учні не мають можливості висвітлити фундаментальні проблеми через які спалахнула революція [11, с. 157-158].

Варто відзначити також висвітлення подій, пов'язаних з Українською революцією в підручнику пропедевтичного курсу за авторства О. Реєнта та О. Малія [60, с. 105]. Згадується про Лютневу революцію, акцентуючи увагу на тому, що одразу ж активізувалося українське суспільство, яке почало організовувати мітинги, маніфестації на підтримку демократичних перетворень. Автори зазначили, що з перших днів Українська революція позиціонувалася як національно-визвольний рух [60, с. 105].

Власне, С. Кульчицький та Ю. Лебедева у підручнику для учнів 10-го класу акцентують увагу учнів на тому, що звістка про Лютневу революцію вже на другий день прибула до Києва, активізувавши «людей праці», які власне підтримали революцію на території Українських земель [34, с. 136]. Отже, чітко виділених передумов та причин на сторінках підручника не було, проте учням повідомлялося про загострення соціально-економічної кризи внаслідок Великої війни, та нездатність царської влади вирішити основні суспільні проблеми. В рубриці «Завдання для закріплення матеріалу» учням запропоновано пригадати якими ж були причини та рушійні сили Української революції [34, с. 136].

У той час як у виданні 2010 р. за авторства Ф. Турченка про причини початку революції на території України, розповідь йшла лише про Лютневу революцію. Автори підручника запропонували учням творче завдання, в якому ставилося проблемне питання, суть якого полягала в тому, що протягом 1917-1918 рр. на території України було дві революції: Українська та Російська [62, с. 142]. Учні мали обґрунтувати думки щодо даного твердження, в контексті розгляду якого виділити факти, які підтверджували початок Української революції.

У свою чергу, Н. Гупан та О. Пометун підводячи учнів до розуміння передумов, причин та рушійних сил Української революції охарактеризували становище українського населення в складі Російської та Австрійської імперій. Акцентували увагу на кризових явищах в соціально-економічній та політичній сферах. Автори як і їх попередники вказували на характері революції –

національно-демократичний [25, с. 78-79]. Також, на сторінках підручника розміщувалися міркування українського історика, і власне очевидця подій В. Солдатенка [25, с. 73]. Учням пропонувалося подумати над тим, чому історик вважає Українську революцію національно-демократичною.

Відзначмо, що в підручнику пропедевтичного курсу з історії автори чітко виокремили причини Української революції, щоправда хронологічною протяжністю з 1917 по 1920 рр. Серед основних причин на сторінках підручника виокремлювалося ускладнення соціально-економічного життя через війну [51, с. 113-114].

Власне підручник пропедевтичного курсу за авторства В. Власов у назві розділу поєднав між собою непок'єднані поняття – «Буремні роки або Українська революція та перші десятиліття більшовицької влади» [10, с. 137-138]. Період Української революції обумовлювався хронологічним проміжком часу від 1917 по 1920 рр. Зауважимо, що формат написання шкільного підручника – питання -відповідь. Відповідь на те, якими були причини початку революції, та по-суті визначення поняття революції учні так і не отримали. Проте в редакції шкільного підручника 2018 р. автор відкоригував назву параграфу – «Буремні роки, або Українська революція 1917-1921 рр.», де з'явилося визначення поняття «революція» [13, с. 105-106].

Відзначмо, що відповідно до положення програми основні періоди з історії України розглядалися крізь призму пам'яток культури. Власне, у виданнях пропедевтичного курсу зазначалося, що поштовхом до початку Української революції стало повалення царської влади в Російській імперії. Українська революція ідентифікувалася вже як національна [45, с. 117]. Також, згадувалося що Українська революція 1917-1921 рр. стала подією боротьби українського народу за національне самовираження [3, с. 106-107].

Аналізуючи зміст шкільної навчальної літератури інтегрованого курсу з історії 2018 р. видання, варто відзначити, що інформація про Українську революції 1917-1921 рр. розміщувалася в розділах: «Україна на шляху до Незалежності» [72, с. 148], «Як відбувалась боротьба за українську державу в ХХ столітті?» [2 с. 198], «Спроби відродження української державності у 1917-1921

рр.» [5, с. 152], «Які події називають Українською революцією» [45, с. 90], «Українська революція (1917-1921 рр.)» [44, с. 80]. Власне, всі проаналізовані видання акцентували увагу на тому, що передумовами до початку Української революції стали: Війна 1914-1918 рр., а Лютнева революція лише сприяла піднесенню українського суспільства до боротьби за національне визволення. Термін революція пояснювався визначенням – швидка зміна встановленого порядку [2, с. 198].

У свою чергу зміст шкільних підручників з історії для учнів 10-го класу, варто відзначити, що висвітлення навчального матеріалу про перший етап Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) розміщувався в розділах: «Початок Української революції» [14, с. 25; 61, с. 35;], «Українська революція» [12, с. 41; 13, с. 34] та «Соціальні й національні революції в Європі. Українська революція» [13, с. 37; 1, с. 46].

Відзначмо, що в частині видань навчальних підручників автори виокремили періодизацію Української революції у вигляді хронологічної таблиці, зокрема перший етап обумовлювався проміжком часу з березня 1917 по квітень 1918 рр. [13, с. 35; 24, с. 36-37].

Частина авторів шкільних підручників висвітлювали передумови Української революції 1917-1921 рр. в контексті згадки подій Першої світової війни [2, с. 38-39; 24, с. 34-35]. Затяжний характер війни призвів до гальмування промислового розвитку на території українських земель, руйнування сільськогосподарської системи, що призвело до наростання соціальної напруги [24, с. 38-39].

Власне, інша частина авторів продовжувала вживати шаблон – «Початок Української Революції та Україна» [24, с.24; 14, с. 25-26;], або ж починали аналіз з подій Лютневої революції, в контексті чого згадували про початок революційних подій на території України [1, с. 46-47]. Власне, акцентувалася увага на падінні самодержавства та встановленні в Російській імперії влади Тимчасового уряду [14, с. 25; 20, с. 24]. Зазначалося, що владу на українських землях перехопили ради робітничих, солдатських та селянських депутатів

орієнтовною кількістю 250-300 осіб, 180 з яких сконцентрували на Донбасі [14, с. 25; 19, с. 24].

У шкільному підручнику за авторства О. Струкевича зазначалося, що основною причиною Української революції 1917-1921 рр. стало соціальне невдоволення, адже російська влада проводила політику асиміляції по відношенню до українського народу, перетворюючи населення на обслуговуючий клас російської еліти [61, с. 35]. Відзначмо, що для обґрунтування причин автори підручника додатково використали думки провідного українського історика, безпосереднього учасника розбудови української державності – М. С. Грушевського [61 с. 35]. Акцентуючи увагу на головних передумовах спалаху Української революції 1917-1921 рр., зокрема, М. Грушевський згадував про те, що Перша світова війна сприяла піднесенню українського національного руху і поширенню антиросійських настроїв на західноукраїнських землях [119, с. 28]. Також занепокоїла українську громадськість підтримка Австро-Угорщиною польського національно-визвольного руху, яке активізувало політичну боротьбу українського народу [119, с. 28].

Власне, О. Аркуша та М. Мудрий для кращого осмислення учнями змісту основних причин та передумов Української революції 1917-1921 рр. пропонували ознайомитися з думками В. Винниченка, опублікованими у збірці «Відродження нації» [1, с. 60], де зазначалося, що першопричиною українських визвольних змагань були наявні соціальні, економічні та політичні утиски в складі Російської імперії [4].

Відзначмо, що підручник рівня стандарту за авторства І. Бурнейко, М. Крижановської, О. Наумчук та Н. Хлібовської виокремлював пункт про передумови Української революції, поєднуючи з кризовими явищами Першої світової війни. Також, додатково повідомляли про причини та рушійні сили українських визвольних змагань [2, с. 39]. Серед основних причин йшлося про: пригноблене ставище українців в складі Російської та Австро-Угорської імперій; незадоволення соціально-економічним становищем; піднесення українського національного руху, зростання чисельності політичних організацій [2, с. 39].

Основною рушійною силою виступало селянство, робітники та українська інтелігенція [2, с. 40; 66, с. 35].

Щодо підручника рівня стандарту за авторства О. Гісем і Н. Сорочинської, то він містив таблиці з чітко виділеними передумовами, причинами, приводом, метою та рушійними силами. Навчальне видання подавало розподіл передумов Української революції 1917-1921 рр. за певними напрямками: політична (криза двох імперій); соціальна (важке соціальне становище, не вирішене аграрне питання); економічна (наявність економічного потенціалу, який не реалізовувався в ході війни) та національно-культурна (відновлення української самобутності через боротьбу) [20, с. 26]. Серед основних причин виділялося бажання відновити національну державу, вирішення соціальних потреб населення, відновити владу на рідній землі та активізація боротьби за національно-культурні надбання українського народу. Відповідно головна мета полягала в практичній реалізації вищезазначених причин, тому Лютнева революція 1917 р. стала лише приводом для початку Української революції 1917-1921 рр. Автори зазначали дуже узагальнено, що рушійними силами виступили найбільш активні, свідомі представники українського суспільства, без акцентування уваги на певних соціальних прошарках [20, с. 26].

Прикметно зауважити, що В. Гісем та В. Мартинюк на сторінках підручників з історії України для учнів 10-го класу додатково зазначали, що однією з рушійних верств населення були солдати і підприємці, і загалом всі особи, які тяжіли до національно-визвольного руху на території українських земель [19, с. 25].

Інші автори підручників рівня стандарту та профільного рівня, зокрема, В. Власова та С. Кульчицький, пропонували учням самостійно визначити причини українських визвольних змагань завдяки аналізу витягу з історичного джерела – «Записок і матеріалів до Української революції 1917-1920 рр.» П. Христюка [13, с. 42; 14, с. 35]. На думку авторів, падіння царського режиму сприяло активізації українського населення для боротьби за національне самовизначення [13, с. 42-43; 14, с. 35-36].

Відзначмо, що П. Христюк зазначав, що свавілля російської влади усвідомлювали не лише провідні верстви українського суспільства – інтелігенція та робітники, алей напівсвідомі українські маси [70].

Також вартий уваги виклад навчального матеріалу в підручнику інтегрованого курсу за авторства О. Гісем [18, с. 44-45]. У виданні виокремлено таблицьку зі змістом основних причин та передумов Української революції 1917-1921 рр., серед яких вперше виокремлено невирішеність аграрного питання та питання соціального робітників, ідеологічне оформлення українського національно-визвольного руху. Шкільний підручник акцентував увагу учнів на тому, основна мета революційних подій першопочатково полягала в досягненні автономії в складі Російської імперії, як однієї з складових майбутньої державної незалежності [18, с. 44-45].

Власне, в трьох редакціях шкільних підручників з історії України для учнів 10-го класу розміщувалося визначення поняття «Українська революція» [20, с. 26; 19, с. 25; 61, с. 35]. Домінує визначення Української революції 1917-1921 рр. як низки подій національно-визвольної боротьби українського народу за встановлення соборної держави [20, с. 26; 61, с. 35]. Підкреслимо, що В. Гісем та Н. Сорочинська на сторінках посібника зазначають, що даний термін був введений учасниками самих революційних подій [20, с. 26].

Цікаво, що Українська революція в підручнику за авторства В. Гісема та В. Мартинюка трактувалася як соціальна та національна за характером, тому автори додатково подали учням визначення понять «соціальна революція» та «національна революція» [19, с. 25].

Значна частина шкільних підручників в рубриці узагальнення пропонувала учням пригадати причини та передумови до початку Української революції, або ж додатково згадати про привід та рушійні сили, періодизацію в залежності від висвітленого змісту [1, с. 61; 66, 42]. Авторський колектив підручника рівня стандарту наводив конкретизуючі факти для підтвердження причини Української революції 1917-1921 рр. [13, с. 42].

Власне, суттєвих змін з точки зору висвітлення змісту навчального матеріалу з проблематики означення причин, передумов та рушійних сил Української революції 1917-1921 рр. в редакції шкільних підручників 2023 р. для учнів 10-го класу не відбулося. Щоправда в підручнику за авторства М. Крижановської, О. Наумчук та Н. Хлібовської з'явилися думки історичних діячів, зокрема В. Винниченка, проаналізувавши які, учні мали б закріпити здобуті знання про основні причини початку визвольних змагань [32 с. 67].

На думку І. Лисяка-Рудницького події 1917-1921 рр. розпочалися потужним вибухом національно-визвольного руху, та прямим революційним ударом проти чужої державності [89].

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що зміст шкільних підручників з історії відповідав програмовим вимогам. У редакційних виданнях навчальних програм 1990-2012 рр. передумови, причини та рушійні сили революції не виділялися в окремий спосіб, тому автори презентували даний блок проблематики у відповідності до специфіки написання навчальної літератури. Зазначмо, що у проаналізованих сучасних шкільних підручниках 2018-2023 рр. видання виокремлено низка чинників, які сприяли початку Української революції 1917-1921 рр.

2.2. Відображення політичної боротьби та діяльності політичних партій на початку Української революції 1917-1921 рр. у шкільному курсі з історії

Українська революція 1917-1921 рр. активізувала громадське та політичне життя на українських землях. Українська Центральна Рада стала основним представницьким органом влади, до складу якої зокрема входили представники різноманітних тогочасних політичних партій та організацій. Проблематика заснування УЦР є предметом наукових дискусій в історичній літературі, що відобразилось на змісті шкільної історичної освіти. Також існують розбіжності в висвітленні статусу УЦР.

Тема політичної боротьби та діяльності політичних партій зайняла вагомим місце у висвітленні навчального матеріалу щодо перебігу першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.). Окремі аспекти висвітлення даного питання не відображаються на сторінках шкільних

підручників з пропедевтичного курсу з історії для учнів 5-го класу, проте активно описуються для учнів 10-го класу.

На момент створення Української Центральної Ради існували розбіжності поглядів між Товариством українських поступовців та Української партією соціал-демократів. Внаслідок наростання напруженості М. Грушевський прийняв рішення відібрати до складу УЦР представників з 13-ти різних організацій [121, с. 30]. Відзначмо, що на початку діяльності Українська Центральна Рада підтримала Тимчасовий уряд в Росії.

Власне, перше видання пробного посібника зазначало, що 3 березня 1917 р. засновано громадське об'єднання – Українську Центральну Раду, яку очолив М. Грушевський, очільник Товариства українських поступовців, програмові ідеї яких не відрізнялась від програми російських кадетів. У свою чергу, у виданні шкільного підручника 1992 р. зазначалося, що за рекомендацією Тимчасового уряду на території українських земель 17 (4) березня 1917 р. було творено представницький орган влади – Українська Центральна Рада. Ініціаторами заснування даної громадської організації виступило Товариство Українських поступовців. На сторінках зазначалося, що до складу УЦР ввійшли: православне духовенство, українська інтелігенція, УСДРП, військові, студенти та представники інших громадських гуртків та об'єднань [30, с. 70]. Акцентувалась увага на тому, що УЦР створена в той самий день що й Київська Рада [31, с. 5]. Відповідно задавалися уточнюючі питання про те, як була заснована УЦР та яку роль у заснуванні відіграло Товариство українських поступовців. Також, запропоновано підготувати повідомлення про українські політичні партії та організації, та їх програмові документи [31, с. 13]. Згадувалося про постать С. Грушевського та обумовлювалося, що він був обраний заочно, адже відбував термін заслання, як лідера всеукраїнського руху за національне відродження.

Відзначмо, що політична боротьба у перших шкільних підручниках з історії розглядалась крізь призму двовладдя. Перші видання вітчизняної навчальної літератури з історії акцентували увагу на тому, що особливо активними на початку революційних змагань були кадети. Влада на території України перейшла радам, які являли собою політичні об'єднання робітників [28

с. 62; 31 с. 9-10]. Автори підручників звертали увагу учнів на тому, що Ради були засновані саме завдяки провідній верстві населення, водночас і рушійній силі Української революції – робітників. Проте відзначали, що популярний лозунг – «Вся влада Радам» протиставлявся демократичному спрямуванню Революції [31, с. 7].

Також значна увага приділялася висвітленню діяльності Товариства українських поступовців, засновником якого був М. Грушевський. На початку українських визвольних змагань ТУП оголосило позицію підтримки Тимчасового уряду, а також виступили ініціаторами Українського національного конгресу [28, с. 20]. Згодом назва політичної організація була змінена на «Союз українських автономістів та федералістів». На початку квітня 1917 р. партія отримала назву соціалістів-федералістів (есери), ідеї яких були поширені в колах української інтелігенції. Відзначмо, що сторінках видання 1993 р. вживається скорочення – есефи [33, с. 11].

Також, на сторінках підручників згадувалося про партію українських соціал-демократів – УСДРП, учасниками якої були В. Винниченко та С. Петлюра. Власне у виданні підручника 1993 р. вона вже згадується як Українська соціально-демократична робітнича партія [34, с. 11]. Зазначалося, що партія мала найбільший вплив на території Правобережжя, в той час як меншовики переважали в основних пролетарських районах України [28, с. 18-19]. Дана партія розглядала можливість злиття з українськими меншовиками, проте через насторожене ставлення других до бажання Центральної Ради перетворитися на орган державної влади [31, с. 11]. Власне в контексті згадки про УСДРП автори першого вітчизняного шкільного підручника дають біографічну довідку про В. Винниченка та С. Петлюри [28, с. 19-20; 33, с.11].

Також, мова йшла про партію соціалістів-революціонерів. На сторінках шкільного підручника М. Коваль, С. Кульчицький та Ю. Курносов акцентують увагу учнів на тому, що більшовики, російські та українські есери старалися завоювати авторитет у жителів сільської місцевості. Бажане реалізували українські есери [28, с. 20-21]. Власне у виданні підручника 1993 р. ця політична сила згадується вже як Українська партія соціалістів-революціонерів (УПРС)

[33, с. 12]. На сторінках шкільного підручника згадувалося про те, що національний рух з початком революційних подій почав згуртовуватися, що призвело до виникнення громадсько-політичного центру – Української Центральної Ради, яка була заснована з ініціативи самостійників.

Автори акцентують увагу учнів на тому, що на початку революційних подій в Російській імперії характерними явищами були українські маніфестації. Зокрема згадувалося про першу Маніфестацію в Києві, яка відбулася за ініціативи представників УЦР. Зазначалося також, що під час Маніфестації визріли розбіжності між представниками українських політичних партій, адже вони мали різний політичний курс [28, с. 15-16].

У підручнику пропедевтичного курсу 1992 р. видання згадувалися про те, що переважна більшість українських партій вирішили заснувати орган влади на території України, власне яким стала Українська Центральна Рада. Авторитет ЦР зростав швидко, проте залишки бажаючих залишити імперію єдиною перешкождали діяльності [35, с. 103].

Водночас видання 1995 р. не згадує про політику боротьбу, лише згадує про те, що в перших числах березня 1917 р. засновано УЦР, яка б мала стати державним органом в Україні [40, с. 111].

У першій редакції навчального підручника за авторства Ф. Турченка щодо особливостей заснування УЦР зазначалося, що українська інтелігенція обрала назву одноголосно. Власне саме заснування відбулося 20 (7 березня) 1917 р. Така дата аргументувалася низкою факторів, проте основний аргумент полягав у тому, що саме цього дня було обрано голову та керівний склад Центральної Ради. Також, автори підручника акцентували увагу на тому, що засновники УЦР ідентифікували її заснування саме з цією датою [63, с. 8]. Також, згадувалося про заснування Рад на зразок російських у Полтаві, Харкові, Катеринославі, Кременчуці та Луганську.

У свою чергу, політичні угруповання на території українських земель, зокрема есери які очолювали Ради не мали чіткої програми розвитку національної держави. Зокрема до їх складу входили переважно входили представники різних національних меншин. Питання про самовизначення та

створення української національної держави взагалі не розглядалася, а трактувалося виключно як можливість на національно-культурну автономію. Зазначалося, що з перших днів революційних подій виникли розбіжності поглядів на політичне майбутнє української держави. Одні виступали за федеративні перетворення в Російській імперії, інші за автономію, або ж здобуття державної самостійності [63, с. 11].

Відзначмо, що в підручнику виокремлений окремий пункт про політичні партії в боротьбі за вплив на населення. Акцентувалася увага на тому, що есери мали найбільший авторитет у селян, адже виступала за наділення селян землею [63, с. 11].

Вище зазначені обставини породили суперечності та боротьбу між українськими громадськими організаціями та політичними партіями. Власне проявом важливості вирішення українського питання стала Маніфестація на Софіївському майдані в Києві. Також, автори звернули увагу учнів на те, що з цього моменту національно-визвольний рух переростає в національно-демократичну революцію [63, с. 11-13].

Другим поколінням шкільної навчальної літератури акцентувалася увага на тому, що Українська революція сприяла діяльності старих та появі нових політичних партій. Українська Центральна Рада ідентифікувалася як представницький демократичний орган, який очолив Український національний рух. Власне протягом березня-квітня 1917 рр. проводилися з'їзди партій та організацій, які виступили за статус автономії в складі Російської імперії [31, с. 4-6].

Знову ж таки вагоме місце у висвітленні навчального матеріалу відводилося висвітленню діяльності ТУПу та соціалістів-федералістів. Автори акцентували увагу на тому, що в програм есерів насправді не було соціальних елементів, за своєю суттю вони були більш наближеними до кадетів. Також, зазначалося, що партія не стала популярною в широких колах, адже спрямовувалася на інтелігенцію. Проте, соціалістам-федералістам вдалося здійснювати культурницьку діяльність та мати вплив у ЦР. Зазначалося, що Українська соціально-демократична партія виступала за автономію України в

складі Російської імперії, що по-суті відрізняло її від партії меншовиків. Автори підручника зазначають, що станом на середину 1917 р. УСДРП налічувало близько 5 тис. осіб, в той час як меншовики – 10 тис., які в свою чергу складались з представників пролетаріату [29, с. 12-13].

В особливий спосіб шкільний підручник виділяв протиріччя між Українською партією соціал-революціонерів та всеросійською партією есерів. Протиріччя виникли в зв'язку з бажанням українських есерів здобути адміністративно-територіальну автономію України. Авторський колектив акцентує увагу на тому, що членами партії були студенти, зокрема свою політичну кар'єру в ній розпочав М. Грушевський. Також зазначалося, що в ході боротьби за авторитет в населення російські есери здобули перемогу у військових та жителів промислових районів, в той час як українські есери в сільського населення [29, с. 13].

У висновках, автори підручника зазначили, що саме завдяки діяльності партії українських соціал-демократів та Товариства Українських поступовців було засновано УЦР. Також акцентувалася увага на тому, що з початком революційних подій масово виникали Ради – як організацій робітників та солдатів, які діяли на противагу парламентських форм політичного життя. В свою чергу найавторитетнішими серед українського населення на початку революційних змагань були есери та меншовики [29, с. 13].

В рубриці «Запитання та завдання» учням необхідно було пригати дату заснування УЦР та охарактеризувати М. Грушевського в ролі політика [29, с. 16]. Відзначмо, що на даному етапі вивчення Української революції давати подібне завдання не зовсім доцільно, адже повна картина діяльності М. Грушевського як політика може бути сформована лише в контексті загально аналізу перебігу першого етапу революційних змагань.

Власне, у підручнику за авторства Н. Гупана та О. Пометун згадується про заснування УЦР як громадського політичного центру, заснованого з ініціативи самостійників та Товариства українських поступовці [24, с. 33-34]. На відміну від попередніх видань інформація про діяльність політичних партій висвітлювалася в розділі «Проголошення автономії України». Зазначалось, що з

початком революційних подій кожна з існуючих політичних партій старалась пристосуватись і завоювати вплив в українського населення. Власне в рубриці «Ключові слова та терміни» виокремлено Українську соціал-демократичну робітничу партію, Українську партію соціалістів-революціонерів, Українська партія соціалістів-федералістів та Українська демократично-хліборобська партія. На сторінках шкільного підручника міститься детальна характеристика кожної з партій. Щодо УСДРП зазначалось, що її основу становили інтелігенція, робітники і нечисельна кількість селян, а також те, що вона визнавала марксистську ідеологію. Представники партії виступали за «трудова демократію», соціалізацію та автономію України [24, с. 40].

Власне УПСР згідно характеристики виступала найчисельнішою, орієнтувалась на селян та солдат. Акцентовано увагу на тому, що М. Грушевський тісно співпрацював з даною партією. В одному абзаці автори підручника спершу розповідають учням про те, що соціалісти-революціонери виступали за автономію, далі згадують про бажання здобути національну незалежність та ліквідацію поміщицького землеволодіння. Висвітлення навчального матеріалу в такому ракурсі може спричинити в учнів нерозуміння чіткої позиції представників Української партії соціалістів-революціонерів. У редакції підручника 2004 р. вперше згадується про Українську демократично-хліборобську партію, яка сповідувала ідею здобуття Україною самостійності, проте зі збереженням поміщицького землеволодіння [24 с. 40].

Відзначмо, що формування даної партії відбулось в травні-червні 1917 р., проте частина авторів шкільних підручників вважають за доцільне аналізувати комплексно українські політичні партії, інколи не акцентуючи уваги на тому, хто і коли мав більший вплив на населення [85].

Також, на сторінках підручника згадувалось про періодичні видання партій, а саме «Робітнича газета» (УСДРП) та «Нова рада» (УПСФ), проте УДХП не мала власного органу видання, тому користувалась послугами «Вісника лубенського громадського комітету» [24, с. 40]. В свою чергу, УЦР також мала своє друковане видання – «Вісті з Української Центральної Ради».

Також автори шкільного підручника акцентували увагу учнів на тому, що політична боротьба на українських землях полягала також і в протистоянні між російськими та українськими партіями [24, с. 40]. Відзначмо, що при висвітленні даного блоку виникали проблемні питання для учнів, зокрема пропонувалося виокремити гасла політичних партій на початку Української революції [24, с. 39]. В узагальнюючому блоці необхідно було пояснити причини активізації політичних партій на початку революції [24, с. 48].

Додамо, що на сторінках шкільних підручників другого та третього поколінь використано уривки з історичних джерел, зокрема переважна більшість з яких висвітлювали витяг з відозви УЦР «До українського народу». Учні мали проаналізувати її та спрогнозувати уявлення щодо майбутнього розвитку Української Революції 1917-1921 рр.

Аналізуючи зміст шкільних підручника авторства Ф. Турченка 2010 року видання, виділяється акцентування уваги на тому, що своєрідним етапом згуртування українських національних політичних партій стало утворення Української Центральної Ради. Відзначмо, що дата заснування УЦР та її статус нас сторінках видання не зазначалася [62, с. 146]. У зв'язку з таким підходом, на нашу думку, в учнів може скластися неповна хронологічна картина перебігу подій Революцій в Україні 1917-1921 років. Проте автор ознайомлює учнів з провідними діячами УЦР, такими як: М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра, Б. Мартос, І. Стащенко та П. Христюк [62, с. 144].

Варто визначити, що для кращого розуміння упорядник розділив українські політичні партії на три групи: соціалістичні, ліберальні та консервативні. Представницею першої групи була Українська партія соціалістів-революціонерів. Згадувалося проте, що представником партій був М. Грушевський, який перейшов сюди від українських лібералів. Також, до даного блоку відносилась Українська соціал-демократична партія [62, с. 145].

Обидві партії виступали за демократичний розвиток України із соціалістичною перспективою. Виступали проти диктаторського режиму та однопартійності. Власне до партій ліберального спрямування віднесено Українська партія соціалістів-федералістів. В свою чергу до консервативних -

Українська демократично-хліборобська партія. Відзначмо, аналізуючи зміст діяльності вищезазначених партій в шкільному підручнику чітко виділялися основні ідеї, напрямки діяльності, представники та політичне бачення України в майбутньому. Використовувалися портрети історичних діячів, зокрема В. Липинського. Також згадувалися назви загальноросійських партій, проте, на відміну від попередніх навчальних видань детальна характеристика їх поглядів та діяльності не подавалася [62, с. 145].

Авторський колектив Ю. Лебедева та С. Кульчицький в «Історії України» рівня стандарту акцентували увагу на тому, що Українська Центральна Рада стала представницьким органом влади на території українських земель. Згадувалось про ТУП, УСДРП та УПСФ, проте знову ж таки особлива увага приділялася формуванню системи двовладдя. Інформація щодо висвітлення заснування УЦР подається спільно з заснуванням Рад робітничих та солдатських депутатів [34, с. 138-140].

«Історія України» за авторства О. Реєнта та О. Малія акцентує увагу учнів на створенні Української Центральної Ради як всеукраїнського керівного органу влади, перший склад якої являв собою певний компроміс між тогочасними політичними силами [60, с. 104-106].

Також, зазначалося, що кожна з суспільних верств українського населення ставила свої політичні вимоги щодо майбутнього процесу розбудови держави. Провідною верствою населення залишалась інтелігенція. У ході революції населення почало віддавати перевагу партіям соціально-демократичного спрямування. Навчальне видання подає детальну характеристику УСДРП, УПСР, УПСФ та УДХП. Відзначмо, що автори підручника звернули увагу учнів на те, що під час першого етапу Української революції політичні вподобання населення змінювалися. Також відзначалося, що Українська соціал-демократична робітничка партія та Українська партія соціалістів-федералістів, яка в сою чергу сформувалася на основі Товариства українських поступовців, відігравали ключову роль в ході подальшої діяльності Української Центральної Ради. Автори згадали про те, що поряд з українськими партіями діяли ради

робітничих та солдатських депутатів, проте не акцентували особливої уваги на їх діяльність [60, с. 109-111].

Власне на початку Української революції 1917-1921 рр. українські політичні сили не хотіли відокремлюватися, а лише виступали за можливість самостійно керувати справами рідного краю [128, с. 40].

Варто зауважити, що видання пропедевтичного курсу 2000-2010 рр. не висвітлюють політичну боротьбу та діяльність політичних партій на початку Української революції, проте акцентують увагу учнів на заснування Української Центральної Ради, яка виникла з ініціативи українських партій та громадських організацій. Також УЦР ідентифікувалася як перший національний орган державної влади [10, с. 148; 12, с. 144].

Відзначмо, що в редакціях підручників 2010 р. значна увага приділена перебігу Маніфестації. Зокрема, навчальна книга за авторства В. Власова та О. Данилевської містить в собі ціле діалогове оповідання, де дійовими особами виступали молодики-гімназисти та дідусь похилого віку. Зміст повчальної розповіді поля в тому, що частина українського населення не до кінця розуміла значимість початку Української революції, проте Маніфестація та заклики Центральної Ради сколихнули свідомість населення та надихнула на процеси подальшого державотворення [10, с. 162-163].

У свою чергу, в підручнику для учнів 10-го класу 2012 р. видання авторський колектив скромно згадує про розбіжності політичних поглядів серед представників українських партій та організацій, проте незважаючи на це їм вдалось консолідуватись у створенні керівного органу влади на території України – Центральної Ради. В особливий спосіб автори виділяли перебіг Маніфестації на Софіївській площі, розміщуючи на сторінках навчального видання витяг з резолюції [25, с. 75].

У підручнику 2013 р. редакції згадується про очільника УЦР – М. Грушевського, незважаючи на те, що він зник з редакції навчальної програми [51]. В свою чергу, в підручнику за авторства В. Власова 2013 р. редакції згадано про заснування ЦР без хронологічної фіксації [9, с. 161-163]. Власне, майже

ідентичний виклад інформації міститься в редакціях підручників пропедевтичного курсу 2018 р.

Водночас підкреслимо, що виклад навчальної інформації в підручниках для учнів 10-го класу сповнений новий фактологічним та методичним наповненням.

Перш за все автори навчальних видань 2018 р. акцентують увагу на особливостях заснування Української Центральної Ради. Підручники можна згрупувати між собою за певною специфікою висвітлення навчального матеріалу. До першої групи можна віднести підручники за авторства О. Струкевича, О. Гісема, Н. Гупана та О. Пометун, О. Аркуші та М. Мудрого, які власне вказують на те, що УЦР була заснована 17 (4) березня 1917 рр. [62, с. 37; 1, с. 61]. Відзначмо, що частина авторів використовують дати з урахуванням похибки при зміні календарного літочислення.

Авторські колективи О. Гісем та О. Мартинюк, О. Гісем та Н. Сорочинська акцентують увагу учнів на тому, що з ініціативи Товариства Українських поступовців 17 (4) березня 1917 р. визріла ідея створення УЦР, проте офіційною датою прийнято вважати 20 (7) березня 1917 р., адже саме в цей день було обрано керівний склад Центральної Ради. Власне, безпосередні діячі Української Центральної Ради також офіційно визнавала цю дату [19, с. 26-27; 20, с. 27-28].

До іншої групи, варто віднести рекомендовані Міністерством освіти та науки рівня стандарту та профільного рівня за авторства В. Власова та С. Кульчицького, які почали висвітлення навчального матеріалу з аналізу діяльності рад робітничих та солдатських депутатів. Щодо висвітлення заснування УЦР автори підручника використали 17 (4) березня 1917 р. [13, с. 39-40; 14, с. 46-47].

«Із цього пішла Українська Центральна Рада (бер.1917). Це був вислов усієї нації. Це було не тільки координоване, сполучене співробітництво всіх українських партій і впливових організацій, а виразний необхідний прояв існування української нації», - так писав у своїй книзі «Відродженні нації» В. Винниченко про заснування Української Центральної Ради [4, с. 79-80].

Відзначмо, що на сторінках більшості шкільних підручників розміщено зображення будівлі, в якій засідала УЦР – приміщення Київського національного музею, або ж як його по іншому називають – будинок Української Центральної Ради.

Характерним, типовим прикладом пояснення заснування УЦР в навчальних посібниках, може стати інформація, висвітлена в підручнику за авторства О. Струкевича, де зазначалося, що з ініціативи Товариства українських поступовців, на зборах в клубі «Родина», за присутності більше ста представників різних соціальних груп, було створено таку громадську організацію як Українська Центральна Рада [62, с. 37].

Статус Центральної Ради на початку заснування в шкільних підручниках з історії також різняться. Частина авторів акцентує увагу учнів на тому, що це був представницький орган влади українців в ході революційних подій, своєрідним парламентом, який сприяв об'єднанню українських політичних партій, гуртків, товариств [24, с. 37; 3, с. 44]. Інші згадували про УЦР як про організацію всеукраїнського масштабу, або ж організацію для координування національного руху, яка лише згодом стала представницьким органом влади [19, с. 26].

Відзначмо, що на сторінках профільного підручників за авторства В. Власова та С. Кульчицького виділено визначення поняття «Українська Центральна Рада» - як громадсько-політичної організація, мета створення якої полягала в координації українського національного руху з подальшою характеристикою діяльності впродовж першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) [15, с. 43].

Варто зазначити, що висвітлення в підручниках з історії України керівного складу Української Центральної Ради теж містить розбіжності. У підручнику профільного рівня за авторством В. Власова та С. Кульчицького жодних імен та прізвищ керівного складу УЦР не вказано взагалі [14, с. 36].

Натомість у навчальному посібнику О. Пуметун і Н. Гупана згадано лише прізвище очільника – Михайла Грушевського, запропоновані питання для пригадування швидше вивченого матеріалу про дану історичну персоналію та міститься коротка біографічна відомість [24, с. 37].

Керівний склад в числі осіб М. Грушевського, В. Винниченка та С. Петлюри зображено в підручнику І. Бурдейко, Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук [2, с. 45].

Відзначмо, що детальна характеристика першого складу УЦР відображена в шкільному підручнику за авторства О. Гісема та О. Мартинюка, де вказана загальна кількість членів першого скликання в числі 94 осіб – представників понад 50-ти організацій. Також автори підручника вперше підкреслили те, що в складі Української Центральної Ради було 9 жінок, зокрема на сторінках навчального видання згадано прізвища С. Русової, Л. Яновської, Л. Старицької-Черняхівської, Л. Скрипник, В. Нечаївської, З. Мирної, М-І. Грушевської, О. Пащенко та В.О'Коннор-Вілінської [19, с. 25]. Подібна інформація не містилась в жодному з проаналізованих шкільних підручниках з історії для учнів 5-го та 10-го класів.

Власне, на сторінках новітніх шкільних підручників з історії в контексті розгляду заснування Української Центральної Ради міститься розлога бібліографічна довідка М. Грушевського.

Значну частину розділу нового покоління підручників з історії України, що стосується періоду Української революції 1917-21рр. сучасні автори приділяють поглядам найпоширеніших тогочасних партій та їх лідерів, значна частина яких брала активну участь в діяльності УЦР. Проте, є підручники, в яких політична боротьба та діяльність політичних партій взагалі не висвітлюється, зокрема серед них підручники за авторства О. Струкевича та О. Аркуші та М. Мудрого [62; 1].

Підкреслимо, на сторінках підручника за авторства Н. Гупана та О. Пометун згадується лише про Товариство Українських поступовців [24, с. 38].

Детальний опис тогочасних політичних партій, напрямів роботи та ідеї їх провідних діячів, з використанням уривків з джерел, документів, промов, що супроводжується при цьому додатковими питаннями для розвитку критичного мислення учнів, висвітлений в підручниках рівня стандарту та профільного рівня за авторством В. Власова та С. Кульчицького. На сторінках шкільних підручників акцентується увага на тому, що частина представників українського суспільства, які не бачили потреби вирішення українського національного

питання, підтримували загальноросійські організації. Натомість, у контексті підготовки до Всеукраїнського національного конгресу українські політичні партії значно активізувалися. Відзначмо, що автори підручника ознайомили учнів з назвою партії, її скороченням та аббревіатурою, що безумовно сприяло розумінню учнів подальшого змісту навчального тексту. Також містилась характеристика провідних ідей та членів партії [13, с.45-46; 14, с. 37-39].

Варто зазначити, що О. Гісем і Н. Сорочинська в підручнику з історії України рівня стандарту, значну увагу приділяють зміні назви Товариства Українських Поступовців на Союз Українських автономістів – федералістів, створенню Української соціал-демократичної партії та скликанню установчого з'їзду Української партії соціал – революціонерів, задаючи при цьому питання для роздумів учнів: чому у більшості партій наявне слово «соціалізм», що сприяє критичному мисленню учнів та робити умовиводів. У рубриці «Запитання та завдання» учням необхідно було відокремити політичні партії, які на їх думку не були готовими до Української революції 1917-1921 рр. [20, с. 31].

Варто зазначити, що П. Христюк у своїх «Замітках і матеріал до історії Української революції 1917-1920 рр.», згадує про зміну назви ТУП такими словами: «Визначивши потрібним і надалі задержати «Товариство», як політичну організацію, з'їзд постановив, між иньшим, перемінити назву цієї організації з «Товариства Українських Поступовці» на «Союз автономістів – федералістів», і надав окремим окремим групам союзу права «самоприділятися в партійному смислі. Політичного значення нова організація – союз українських автономістів-федералістів в подальшому розвитку революції не мала майже ніякого, однак згаданий з'їзд мав чимале значення для підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу, що відіграв значну роль в історії української революції» [70, с. 33].

Зауважимо, що В. Власов та С. Кульчицький у блоці уточнюючих запитань учнів просили конкретизувати, на які верстви населення опиралася кожна з українських політичних партій, які риси були притаманні партіям в складі Російської імперії. Власне, яка з партій мала найбільший вплив на населення на початку революційних подій, а також подумати над тим, на яких засадах могли

об'єднатися між собою тогочасні політичні партії [13, с. 46]. Відзначмо, що в підручниках містилась детальна характеристика есдеків, есерів під час Всеукраїнського національного конгресу. Для кращого розуміння позиції кожної з перелічених політичних партій автори навели витяги з історичних джерел – записів Д. Дорошенка та П. Христюка [13, с. 45-46; 14, с. 37-39].

Також, для активізації пізнавальної діяльності учнів, та їх залученості до навчального процесу учням пропонувалося розіграти рольову гру – засідання між представниками УСДРП, УПСР та УПСФ. Здобувачі освіти мали самостійно написати сценарій та розіграти його між собою. Таким чином, учні мали можливість практично застосувати здобуті знання з застосуванням критичного мислення і творчого підходу. В свою чергу, для узагальнення отриманої інформації про політичні партії учням пропонувався інтерактивний метод – написання одного речення, з вживанням назви українських політичних партій, організацій, або ж Українською Центральною Радою [13, с. 47-48].

Імпонує виклад вищезначеної проблематики у структурованому виданні підручника з інтегрованого курсу авторства О. Гісема. На сторінках редакції висвітлена схема, в якій українські політичні партії висвітлені в контексті українського національного руху, і відповідно, зображено поділ на автономістські та самостійницькі. До складу перших входили: Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична робітничка партія та Українська партія соціалістів-федералістів, до других відповідно - Українсько-демократично-хліборобська партія та Українська партія соціалістів-самостійників. У дужках містилися позначення скорочень, та за наявності старі назви партій. Також, зазначалося, що найбільш авторитетнішою та найчисельнішою була УПСР. Автор акцентує увагу, що очільником даної партії був М. Грушевський [18, с. 44].

Також варто відзначити, детальний аналіз спрямованості українських політичних партій в підручнику за авторства І. Бурнейко, М. Крижановської, О. Наумчук та Г. Хлібовської. Зокрема, на сторінках підручника містились витяги з програм УПСР, УПСФ, УСДРП та УПСС. Учням пропонувалося самостійно проаналізувати зміст програм політичних партій, критично

переосмислити та сформулювати умовиводи. До витягів з історичних джерел розміщувалися уточнюючі запитання. Таким чином, автори підручника не лише пропонували учням сприйняти інформацію в готовому вигляді, а й спонукали до самостійного осмислення навчального матеріалу, формуванню теорій та конструювання висновків, з коригуванням вчителя. Також передбачалася практична робота на тему: «Автономісти і самостійники: порівняльний аналіз програмових документів українських політичних партій». За алгоритмом якої пропонувалося заповнити таблицю по діяльності українських партій в 1917 р. за схемою: назва партії, лідер, програмові засади [2, с. 43-49].

Власне, підручник за авторства Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук 2023 р. редакції, діяльність українських політичних партій виділяє в окреме практичне заняття – «Порівняльний аналіз програмових документів українських політичних партій». Учням пропонувалося у вигляді таблиці проаналізувати зміст та зміни в діяльності українських політичних партій на протязі 1900-1917 рр. У колонках таблиці позначено рік заснування, очільники партій та мета діяльності. Зокрема, необхідно виокремити діяльність політичних партій 1917 р., розділити на автономістські та самостійницькі. Також одним із завдань учнів було групове обговорення витягів з історичних джерел – висловів історичних діячів, які були учасниками українських політичних партій та витяги з програмових документів [32, с. 71-73].

Також відзначимо, що на сторінках навчального підручника за авторства В. Власова, С. Кульчицького та О. Панаріна розміщується хронологічний відрізок, на якому відображено основні події політичної боротьби на початку Української боротьби, зокрема виділивши: заснування Української Центральної Ради – орган влади на території українських земель створений з ініціативи громадських організацій; Маніфестацію та віче, на якому було обумовлено тогочасні політичні бачення щодо подальшої долі України; з'їзд Товариства українських поступовців; установчі збори УПСР та конференцію УСДРП [16; с. 43]. Власне, 26 березня відбувся з'їзд ТУП, 4-6 квітня установчий з'їзд Української партії есерів та конференція Української соціал-демократичної робітничої партії.

Відзначмо, що навчальні видання 2018-2023 рр. для учнів 10-го класу в особливий спосіб виділяли Маніфестацію на Софіївському майдані, яка стала принципово важлива подією в історії України, адже це перше публічне українське віче на площі Святої Софії, що виступило за територіальну автономію України, хоча ще в складі Росії [129]. Увага учнів акцентується на тому, що в ході маніфестації звучали гасла: «Вільна Україна – Вільна Росія!», «Автономію Україні», «Хай живе федеративна республіка» [142; 62]

На майдані міської ради М. Грушевський виголосив промову: «Під сими прапорами автономної демократичної України в Федерації Російській прийшли ви сюди. Під сими стягами, однодушно і одностайно, всі верстви і круги українського народу ходім на велике діло – будувати волю і долю українського народу! Слава вільній, автономній Україні в Федеративній Республіці Російській» [22, с. 4]. Учасники маніфестації присягнули на вірність ідеалам українського народу, було остаточно прийняте рішення про скликання Всеукраїнського Національного Конгресу [131].

Підсумовуючи, варто відзначити, що значна частина видань шкільних підручників акцентувала увагу на тому, що Українська Центральна Рада являла собою представницький орган влади, який складався з представників різних політичних угруповань. Заклик про скликання Всеукраїнського національного конгресу сприяв активізації політичних партій. Власне, це вплинуло на подальше формування складу Української Центральної Ради, та її діяльність в ході розвитку першого етапу Українських визвольних змагань. Власне автори акцентують увагу на активізації політичної боротьби між УСДРП, УПСФ, УПСР та УДХП.

РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ

3.1 Порівняльна характеристика початкового етапу діяльності Української Центральної Ради в шкільній історичній освіті

З початком утворення Української Центральної Ради розпочався процес утвердження державної влади на території України. Зокрема, Всеукраїнський національний конгрес сприяв подальшому розгортанню українського національного руху та здійсненню державотворчих процесів. Перший та Другий Універсали Української Центральної Ради являли собою спроби порозумітися з представниками Тимчасового уряду на шляху до встановлення автономії.

Українська Центральна Рада жваво готувалася до скликання Всеукраїнського національного конгресу, який відбувся 6-8(19-21) квітня 1917 р., що сприяло розгортанню національно-визвольного руху [131].

Відзначмо, що перші видання шкільних підручників акцентують увагу на тому, наступним важливим кроком першого етапу Української революції 1917-1921 рр. виступає Український національний конгрес, який розпочав свою роботу 6 (19) квітня 1917 рр., куди прибуло понад 900 делегатів від різних політичних партій та організацій різної спеціалізації. Автори підручників зазначають, що учасники радо зустріли українців Чорноморського флоту, робітників та солдатів, які брали участь в Лютневих подіях. Увага акцентувалась на тому, що існувала потреба створення Крайового органу влади, яким власне мала стати Українська Центральна Рада. Також під час роботи Конгресу було прийнято рішення обрати новий склад УЦР, до якого мали ввійти представники різних етнічних регіонів та деякі міста. Автори наводять статистику розподілу місць, акцентуючи увагу на тому, що УЦР мала можливість розширити свій склад на 15%, що давало їй безпосередню можливість перетворитися на Крайовий орган влади. У ході таємного голосування новим очільником став М. Грушевський, в свою чергу В. Винниченко та С. Петлюра – заступниками. Учням зазначалося, що існував певний розподіл місць між представниками українських губерній та міст [28, с. 21-22; 31, с. 12-13].

Також шкільні підручники зазначали, що саме скликання Всеукраїнського національного конгресу перетворило Центральну Раду на представницький орган українського народу, здобувши більший авторитет населення у порівнянні з Радами робітничих та солдатських депутатів [63, с. 50].

У зв'язку зі зміцненням владних повноважень УЦР спрямувала свою діяльність в русло українізації армії. Зокрема, у перших виданнях навчальної літератури учням подавалася інформація про те, що Ради робітничих та солдатських депутатів не хотіли втрачати свій вплив на певні верстви суспільства, тому пильно слідкувала за діяльністю ЦР. Власне, конфлікт спалахнув після того, як УЦР запросила 3 тис. військових, яких мали відправити на фронт як українську військову частину. Автори акцентували увагу учнів на тому, що серед солдатів збільшувалися тенденції до відокремлення та створення окремої військової частини, першою з яких став український полк ім. Б. Хмельницького. Вже на початку травня 1917 р. у Києві відбувся перший Український військовий з'їзд, який відвідало близько 700-та представників [28, с. 24-25]. Також згадувалося, що травневий з'їзд спрямований на скликання військових, робітників та селян [30; с. 63].

Увага учнів прикута до того, що військові виявили неабияку довіру УЦР, зокрема одним із рішень I Військового з'їзду було створення генерального військового комітету в складі В. Винниченка, С. Петлюри, М. Міхновського, І. Луценка, В. Павленка, Ю. Капкана та М. Полоза. Прізвища перших чотирьох постатей учням були вже відомі, до інших автори подали характеристику поточного статусу та їх діяльності в перспективі [28, с. 24-25].

Також на сторінках шкільних підручників приділено увагу загальному перебігу Українського національного конгресу, зокрема той факт, що обговорювалися питання організації автономного устрою, забезпечення прав національних меншин, проте питання соціально-економічного характеру взагалі не підіймалися. Згадувалося також про те, що на третій день діяльності Конгресу було обрано новий склад Української Центральної Ради. У висновках до розділу зазначалося, що на початку своєї діяльності ЦР виступала за культурницькі вимоги, проте після скликання Українського національного конгресу

започаткувала процес розбудови української державності [30, с. 14-15]. В рубриці «Запитання і завдання» учням пропонували проаналізувати діяльність УЦР, та згадати дату її заснування та проведення Конгресу. Також перед учнями поставало нове питання для обговорення – лозунг УЦР «Національна справа перш за все, соціальна – потім». Учні мали аргументувати свою позицію, та описати своє бачення на тогочасні події, опираючись на порівняння в контексті з сучасним політичним життя (станом на 2004) [24, с. 38].

Власне, редакційне видання підручника 1994 р. акцентувало увагу учнів на тому, що на Конгрес прибуло близько 1000 тис. осіб, які постановили Центральній Раді добитися автономії України від Тимчасового уряду [63, с. 21]. Щодо висвітлення проблематики Українізації армії Ф. Турченко зазначав, що організацією першого українізованого військового загону займався не визнаний російською стороною «Український військовий клуб ім. П. Полуботка», очолюваний М. Міхновським. Власне в контексті висвітлення даного питання подається характеристика поглядів М. Міхновського, спрямованих на пришвидшений процес утворення українських військових загонів. Акцентується увага, що саме цього кроку на початках своєї діяльності боялася Українська Центральна Рада, плекаючи надії на мирні домовленості з Тимчасовим урядом [63, с. 21].

Підручники також звертали увагу на те, що ініціаторами формування української армії виступили самостійники, які розпочали процес українізації військових підрозділів в ході Першої світової війни. Вже у березні 1917 р. за сприяння М. Міхновського було створено Українську військову раду, яка сформувала Український військовий клуб імені Павла Полуботка та Український військовий комітет. Автори вказують на те, що самостійники сприяли скликанню 3,5 тис. осіб до Києва на створення національного військового формування. Зазначалося, що саме з цього моменту розпочався процес українізації військових підрозділів. Для закріплення навчального матеріалу учням пропонувалося пояснити, які з перелічених на сторінках підручника процеси свідчили про українізації армії, та чи пов'язані вони з процесом Української революції 1917-1921 рр. [24, с. 36-37]. Також згадувалося про українізацію флоту [63, с. 51].

Також, шкільні підручники не оминули увагою виникнення Вільного козацтва. У ході революції населення згадувало про свої давні традиції, зокрема військового характеру. На сторінках видань Вільне козацтво постає як добровільний військово-поліцейський правоохоронний орган, який мав опікуватись питаннями громадського порядку та захисту української державності. Автори подають розлогу характеристику діяльності, звернувши увагу на те, що головним отаманом було обрано керівника УЦР – М. Грушевського, а керівником військового формування – П. Скоропадського, наказним отаманом – І. Полтавця-Острянина [24, с. 36-38].

Редакція шкільних підручників 2010 р. також звертали увагу на тому, що проблемою українізації армії зайнялася не Центральна Рада, а самостійники, адже представники УЦР вважали наявність постійної діючої армії на території українських земель ознакою мілітаризації. Перший Всеукраїнський військовий з'їзд підтвердив потребу заснування власного війська. Аналізуючи зміст навчального щодо висвітлення діяльності Всеукраїнського національного конгресу зазначалося, що він являв собою подію, яка б мала сприяти зміни статусу УЦР з національної до територіальної організації. Загальна кількість присутніх становила – 1500 осіб. У підручнику рівня стандарту О. Реєнта та О. Малія акцентували увагу на тому, що в перший день була прийнята резолюція щодо бажання встановлення автономного устрою України в складі Росії. В свою чергу, другого дня прийнято рішення, щодо скликання Установчих зборів українська влада у злагоді з представниками національних меншин самостійно впроваджуватиме автономний уклад, а третього - дня обрано новий керівний склад [60, с. 108-113]. Для узагальнення навчального матеріалу пропонувалося охарактеризувати специфіку українізації армії, пояснити відмінності між ставленням УЦР та самостійників до одного і того ж питання – створення боєздатної української армії [62, с. 151].

В свою чергу, у підручнику за авторства С. Кульчицького та Ю. Лебедевої зазначалося, що Всеукраїнський національний конгрес сприяв перетворення Української Центральної Ради на крайовий орган влади. Учням пропонувалося

спільно в класі обговорити, чому Конгрес можна вважати першим етапом на шляху до державотворення [34, с. 140].

Також, згадувалося про те, що Всеукраїнський національний конгрес за своєю суттю являв національні збори представників українських політичних партій та громадських організацій. Особливо важливим рішенням було прийняття нового керівного складу УЦР, що сприяло її перетворенню на представницький орган державної влади. На сторінках видання використано витяг з історичного джерела – Резолюції з'їзду-конгресу з уточнюючими питаннями до змісту. У рубриці «Перевірте себе» містилися уточнюючі запитання щодо особливостей перебігу Українського національного конгресу та I Всеукраїнського військового з'їзду [25, с. 81-83].

Відзначмо, що видання шкільних підручників інтегрованого курсу «Вступ до історії та громадянської освіти» не висвітлюють діяльність Всеукраїнського національного конгресу та процес українізації армії, проте акцентують увагу на значимості постаті М. Грушевського в ході Революції 1917-1921 рр.

Аналізуючи зміст шкільних підручників з історії для учнів 10-го класу 2018 р. видання, відзначмо розлогість висвітлення навчального матеріалу. Автори підручників одностайні в тому, що саме ця подія стала основою для перетворення Української Центральної Ради з громадсько-політичної організації в представницький орган влади.

Акцентувалася увага на тому, що основним здобутком Всеукраїнського національного конгресу було перетворення УЦР з київської на загальноукраїнську організацію. Також згадувалося про бажання встановити автономію. На сторінках підручників виокремлювався термін національно-територіальна автономія – можливість нації чинити самоврядування на певній території [20, с. 27-29].

У контексті розгляду проблематики українізації військових підрозділів, відзначмо, що на сторінках видань з'явилися зображення М. Міхновського та полуботківців під час участі в демонстрації. Центром здійснення перевтілень виступало м. Київ, ініціатором – М. Міхновський. Увага учнів акцентувалася на тому, що УЦР різко негативно відреагувала на заснування «Українського

військового клубу імені гетьмана П. Полуботка», адже вбачали потребу в існуванні загонів добровольчої поліції, яким по-суті стало Вільне козацтво. Учням виокремлювалось значення понять «Українізація армії» та «вільне козацтво». У висновках авторський колектив звернув увагу учнів на тому, що Всеукраїнський національний конгрес та I Всеукраїнський з'їзд підтримали курс Центральної Ради [20, с. 27-29].

Також, у виданнях шкільних підручників значну увагу приділено постаті М. Грушевського, який виступає автором політичної програми Української революції. О. Струкевич зазначає, що в ході розвитку революційних подій видавав публікації, в яких зазначав, що Україна повинна прагнути здобути автономію в економічній, соціальній, військовій, національно-культурній галузях та виступати спільно з федеративною Росією виключно при вирішенні питань зовнішньої політики. Автор зауважив, що М. Грушевський в статті «Повороту немає» попереджав про те, що якщо Україна не здобуде автономію, вона може вступити в боротьбу за здобуття самостійності [62, с. 38-39]. Для підсилення навчального матеріалу використовувалася рубрика «На думку вченого», в якій наведено додаткове пояснення формулювання автономістських думок М. Грушевського. У даному випадку використано наукові позиції В. Литвина та В. Верстюка. Варто відзначити що на сторінках підручника автори зобразили порівняльну схему статусу та представницького складу ЦР до початку діяльності Українського національного конгресу та після. Розглядаючи зміст схеми перед учнями постає чітке розуміння того, що Всеукраїнський національний конгрес сприяв перетворенню УЦР з київської громадсько-політичної організації національного спрямування на український представницький орган (парламент) [62, с. 41].

У підручнику за авторства О. Гісема зацентровано увагу учнів на тому, Всеукраїнський національний конгрес сприяв консолідації українського руху на шляху до встановлення автономного устрою [18, с. 43].

Власне, підручник рівня стандарту за авторства О. Гісема та О. Мартинюка згадав про те, що саме діяльність Всеукраїнського національного конгресу сприяла розгортанню українського національного руху. Зазначалося, що за

свідченнями різних історичних джерел на з'їзді було 700, 900 або ж 1500 представників. Одним із принципово важливих рішень Конгресу стало перетворення УЦР на крайовий орган влади, який утворився внаслідок оновлення діючого складу. Для підтвердження дійсності тези про те, що УЦР внаслідок з'їзду перетворилася на загальноукраїнський представницький орган наводився витяг з історичного джерела – записів П. Христюка. Це національне піднесення, як зазначають автори, сприяло українізації армії [19, с. 28-29].

Підручник за авторства О. Пометун та Н. Гупана акцентував увагу на тому, що на Всеукраїнський військовий з'їзд прибули представники з усіх українських губерній, а також Галичини, Холмщини, Кубані, Москви та Петрограда. Зібралися представники робітничих, селянських та культурницьких організацій. На третій день діяльності Конгресу було обрано новий склад та заступників. На сторінках підручника акцентовано увагу на постаті С. Єфремова та М. Грушевського. При висвітленні біографічних відомостей про М. Грушевського використано малюнок Ю. Журавля, який у 2014 р. зобразив відомого українського історика та очільника УЦР з шинами та синьо-жовтим стягом у руках. Таким чином, автори підручника хотіли провести паралель між Українською Революцією 1917-1921 рр. та Революцією Гідності 2013-2014 рр. Також згадали про те, що на честь М. Грушевського Національний банк України у 2016 р. видав монету з нагоди 150-річчя від дня народження. Також в підручнику містилася характеристика особливостей українізації армії та формування Вільного козацтва, виділено термін «самостійники». Для узагальнення навчального матеріалу учням пропонувалося обговорити, які обставини спонукали до скликання Всеукраїнського національного конгресу та як проходив процес українізації армії [24, с. 42].

В свою чергу, підручник рівня стандарту за авторства І. Бурнейко, М. Крижановська, О. Наумчук, Г. Хлібовська подав учням інформацію про те, що полуботківці утворили в Києві Перший Український полк імені Б. Хмельницького, устрій якого базувався на давніх козацьких традиціях. Військова канцелярія велась українською мовою, форма була російська, проте з українськими відзнаками. Учням повідомляли про те, що полк мав свій прапор з

зображенням Б. Хмельницького, фото якого розміщувалось в підручнику. Акцентувалась увага на тому, що даний військовий підрозділ навіть погодили представники Тимчасового уряду в особі О. Керенського. Власне, для закріплення та поглиблення знань з блоку теми, автори підручника пропонували учням переглянути фільм про Вільне козацтво та скласти підготувати історичну довідку на тему: «Причини та передумови створення українських військових формувань» [2, с. 45-47].

Відзначмо, що підручник за авторства В. Власова та С. Кульчицького звернув увагу учнів на те, Всеукраїнський національний конгрес дозволив Українській Центральній Раді перетворитися на орган влади, який мав офіційне право виконувати державотворчу діяльність. Зазначалося, що з частини представників нового складу ЦР утворили Комітет УЦР в складі 20 осіб, який потім був перейменований на Малу Раду. Для поглиблення змісту навчального матеріалу учням пропонувалося проаналізувати витяг зі статті М. Грушевського «На Всеукраїнський з'їзд» [13, с. 52-54].

У підручнику редакції 2023 р. за авторства Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук проводили паралель між тим, що в той час, коли у Києві відбувався Всеукраїнський національний конгрес, США вступили у Першу світову війну [69, с. 49]. Відзначимо, що Всеукраїнський національний конгрес під час своєї діяльності отримав більше 350-ти привітальних листівок та з різних регіонів колишньої Російської імперії [110].

Подальша політика Української Центральної Ради була спрямована на встановлення автономного устрою Української держави, власне що призвело взаємодії з представниками Тимчасового уряду та проголошення Універсалів.

Відзначмо, що саме висвітленню даних сюжетів шкільні підручники для учнів 5-го та історії України для учнів 10-го класу приділяють особливу увагу.

Редакція першого пробного вітчизняного посібника з історії України акцентувалася увага на тому, що після Всеукраїнського національного конгресу відбувся селянський з'їзд, який проходив в умовах наростання напруженості між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом. На з'їзді було прийнято рішення не чекати на обіцяні Всеросійські установчі збори скликавши

Українські Установчі збори. Наступним кроком ЦР було проголошення Першого Універсалу. Автори першого пробного навчального посібника пропонують учням пригадати те, що вони пам'ятають з курсу історії України з 8-го класу, де вже згадувалося поняття «Універсал» в XVII-XVIII ст. Зазначалося, що згідно положень прописаних в Універсалі проголошувалася автономія, яка поклала крах взаємовідносин між Українською Центральною Радою та Тимчасовий урядом. Проте, зазначалося те, що більшовики підтримали українців в бажанні здобути автономію. Власне у виданні міститься витяг з Першого Універсалу, відповідно учні проаналізувавши його зміст мали вияснити чи мала підстави ЦР висувати такі вимоги, і чому більшовики на відміну від ТУ підтримали ці вимоги. В свою чергу, Генеральний Секретаріат засуджував більшовизм та почав налагоджувати взаємини з Тимчасовим урядом, що й призвело до проголошення II Універсалу УЦР [30, с. 60-65].

У першому шкільному підручнику з історії України зазначалося, що в травні 1917 р. Центральна Рада вирішила піти на безпосередні переговори з Тимчасовим урядом, де одним із основних питань було проголошення автономії України і відповідно визнання цієї автономії представниками ТУ. Очолив українську делегацію В. Винниченко, озброївшись документами з архіву Академії наук. Приїхавши в пункт призначення українська делегація обґрунтувала позицію щодо автономії та обумовила територіальні межі, що й обурило представників Тимчасового уряду, адже вони в жодному разі не хотіли втрачати контроль над південним та східним регіонами України. Автори підручника повідомляють учнів про те, що представники української делегації чекали на відповідь, в той час як Центральна Рада займалась питанням скликання першого селянського та другого військового з'їздів. Представники ТУ хотіли посіяти ворожнечу на території українських земель, закинувши клич про те що «малороси» не позицій Центральної Ради. Представники Рад робітничих та селянський депутатів влаштовували акції, спрямовані на висвітлення ЦР як сепаратистської організації. Далі автори дають розлогу характеристику I селянського з'їзду та зазначають факт того, що О. Керенський заборонив II військовий з'їзд. Проте, Центральна Рада вирішила діяти самостійно, тому в

останній день військового з'їзду проголосили Перший Універсал ЦР. Зазначалося, що українське суспільство вкрай позитивно сприйняло звістку, в свою чергу Тимчасовий уряд засудив дії УЦР [28, с. 38-45].

Відзначмо, що на сторінках перших видань шкільної історичної літератури містився витяг з I Універсалу, який знаходився посеред навчального тексту без уточнюючих питань. В особливий спосіб автори підручника виділили пункт про утворення Генерального Секретаріату, який поставав перед учнями як виконавчий орган влади – перший український уряд. На сторінках підручника містилася інформація про склад Генерального Секретаріату та детальна біографічна відомість кожного з представників [28, с. 38-45].

Висвітлюючи події, пов'язані з проголошенням II Універсалу, підручники ключову увагу приділяють візиту делегації ТУ в складі О. Керенського, І. Церетелі та М. Терещенка. В контексті чого виокремлюють бажання УЦР на даному етапі отримати офіційне визнання свого статусу державного органу влади. Другий Універсал трактується як компромісний, в положенні якого зазначалося, що Українська Центральна Рада повинна розширити свій склад представниками інших національних меншин, власне після чого стане повноцінним органом влади в революційній Україні. Тобто таким чином, УЦР йшла на значні поступки представникам ТУ, що призвело до обурення зі сторони кадетів. Власне далі автори навчальних висвітлювали події революційної кризи [28; 33].

Видання 1994 р. стриманіше висвітлювало відмову на вимоги української делегації. У шкільному підручнику увага акцентувалася на тому, що представники II Всеукраїнського військового з'їзду рішуче засудили дії ТУ, спонукавши Центральну Раду 10 червня 1917 р. проголосити I Універсал, а вже 15 червня створити крайовий уряд – Генеральний секретаріат. Згадувалося про те, що очільником став В. Винниченко, також містилася інформація про склад та відповідну сферу уповноважень кожного з представників. Автор підручника акцентує увагу на тому, що Тимчасовий уряд був занепокоєний активізацією Центральної Ради та проголошенням Першого Універсалу, власне тому до Києва прибула делегація. У ході обговорень було прийняте рішення затвердити склад

Генерального Секретаріату, а в свою чергу Центральна Рада мала спершу розширити свій склад представниками національних меншин, зокрема і загальноросійськими організаціями: есерами, кадетами та меншовиками. Зазначалося, що уряд погодив українізацію, проте під контролем російського командування. Акцентувалася увага учнів на тому, що Другий Універсал спричинив загострення політичної ситуації в Росії та призвів до липневої політичної кризи [63; с. 27-29].

В свою чергу, на території України своє обурення щодо змісту II Універсалу виголосили самостійники. Повстання розпочалось в Києві, проте його одразу ж підтримали українські військові частини в Одесі, Чернігові та інших містах України. У ніч з 4 на 5 липня 1917 р. самостійники очолили Другий військовий полк ім. П. Полуботка, проте Центральна Рада у співпраці з військовими загонами Тимчасового уряду придушили повстання. На сторінках підручника висувалася думка про те, що з придушенням повстання самостійників значної поразки зазнала Українська революція 1917-1921 рр. в цілому. Навчальне видання також повідомляло учнів про розстріл українського полку ім. Б. Хмельницького, що призвело до загострення взаємин між Центральною Радою та Тимчасовим Урядом, який невдовзі висунули «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріату Тимчасового уряду в Україні», за яким на території українських земель проголошувалось місцеве самоврядування. В свою чергу, Генеральний секретаріат ставав представницьким органом влади ТУ в Україні і мав поширювати свою юрисдикцію лише на 5 губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську. На сторінках підручника розміщувалась чорно-біла карта з вказаними межами України, які були прописані в інструкції [66; с. 30-33].

Відзначмо, що на даному етапі висвітлення навчального матеріалу навчальний підручник робить своєрідний підсумок діяльності ЦР, виділяючи прорахунки в аграрній та військовій сферах політики. Зазначалося, що Центральна Рада взяла участь в засіданні «Демократичної наради», проте реалізувати розроблені положення так і не спромоглась. Країною ширились селянські повстання, страйки, свавілля військових [63; с. 30-33].

Відзначмо, що підручник за авторства О. Кучерука згадував про I Український військовий з'їзд, який налічував близько 1 млн. осіб, які підтримали та визнали діяльність Української Центральної Ради. В свою чергу, Перший Універсал трактувався як звернення-відозва. Згадується про створення уряду – Генерального Секретаріату та його очільника – В. Винниченка. Також акцентується увага на тому, що в цей ж час було затверджено українську національну символіку – тризуб та жовто-синій прапор, таким чином українська сторона хотіла продемонструвати той факт, що в Україні існує власний уряд. На сторінках навчального видання містився витяг з I Універсалу. Тому учням пропонувало прочитати його та вияснити чи хотіла Україна в 1917 р. розірвати взаємини з Тимчасовим урядом [35, с. 103-104].

Підручник за авторства С. Кульчицького, М. Ковалю та Ю. Лебедевої 1998 р. видання акцентував увагу учнів на тому, що під час проведення першого селянського з'їзду до складу ЦР ввійшла Рада селянських депутатів. Адже на думку упорядників саме цей крок завершив процес перетворення Української Центральної Ради на представницький орган влади. Фактично після з'їзду активізувався процес українізації війська, як наслідок створювались українські військові підрозділи на всіх фронтах. Варто згадати, Перший Універсал УЦР трактується як конституційний акт, який мав сприяти консолідації українського народу та національних меншин на шляху до розбудови державності. Фактично ним утверджувалось право українців на створення власного державного утворення. В блоці уточнюючих запитань учнів спонукали охарактеризувати історичне знання проголошеного Універсалу та роздумати над тим, чому в складі Генерального Секретаріату переважали соціал-демократи [29, с. 17-22]. Відзначмо, що в особливий спосіб автори виділяють пункт про перетворення Української Центральної Ради на крайовий орган влади. На сторінках видання згадувалось про повний склад ЦР – 822 особи, переважну більшість з яких склали члени Всеукраїнської ради військових депутатів, Всеукраїнської ради селянських депутатів, Всеукраїнської ради робітничих депутатів, загальноросійських рад робітничих і солдатських депутатів, соціалістичних партій та організацій різного спрямування. Також, зазначалось, що Другий

Універсал УЦР був взаємовигідним для обох сторін. Позитивним для української сторони було те, що Тимчасовий уряд офіційно визнав Центральну Раду та Генеральний секретаріат. Водночас українські національні органи влади були обмежені в можливості самостійно проголошувати автономію. Зокрема серед уточнюючих запитань можна було знайти питання про те, як розуміють учні поняття національно-персональна автономія [29, с. 22-26].

У підручнику з історії України для учнів 10-го класу який був розроблений в 2004 р. увага приділяється висвітленню II Всеукраїнського військового з'їзду, який висував вимогу визнання Центральної Ради Тимчасовим урядом та проголошення автономії. Автори акцентували увагу учнів на рішучості поглядів українських військових, які постановили неможливість повернення до військових частин в разі невизнання автономії України представниками Тимчасового уряду. На сторінках видання використано витяг з резолюції [23, с. 42-43].

Також Н. Гупан та О. Пометун звертали увагу учнів на тому, що Центральна Рада на початку літа 1917 р. опинилась в скрутному становищі, адже з однієї сторони невизначеність ТУ, з іншої – наростання активності українського національно-визвольного руху. Аналізуючи зміст висвітлення навчального матеріалу щодо проголошення Першого Універсалу УЦР варто відзначити, що автори зазначили дату проголошення – 10 (23) червня 1917 р., розмістили витяги з історичного джерела та наочний матеріал – фото з промови проголошення I Універсалу на Софіївському майдані. Зазначалось, що населення з оплесками сприйняло світку та на хвилі емоційного піднесення натовп підняв М. Грушевського над головами та поніс на руках до будинку Педагогічного музею, в якому засідала УЦР [23, с. 44-45].

Розглядаючи наступний крок ЦР, а саме заснування Генерального секретаріату автори використали фотозображення керівного складу та зазначили дату заснування – 15 (28) червня 1917 р. На сторінках підручника висвітлено діячів Генерального Секретаріату, особлива увага приділялась В. Винниченку. Також відзначмо детальне роз'яснення положень Другого Універсалу УЦР з використанням уточнюючих та коригуючих запитань. Зокрема учням

пропонували порівняти положення двох універсалів знайти спільні та відмінні риси. Також уточнити чому Другий Універсал вважається компромісний та яку вигоду отримала кожна з сторін. Учням пропонувалось роздумати над наступним питанням – «Чи мала Центральна Рада можливість не підписувати такий документ?», відповідь аргументувати [23, с. 46-47].

Відзначмо, що висвітлюючи повстання самостійників автори використали витяги зі спогадів-свідчень Д. Дорошенка. Учням пропонувалося приміряти на себе соціальну роль – учасника повстання та висвітлити свою позицію щодо його наслідків [23, с. 50-53].

Підручники пропедевтичного курсу з історії за авторства В. Власова та О. Данилевської 2000-2007 рр. згадували лише про заснування Генерального секретаріату – українського уряду. Також згадується про те, що в даний проміжок часу українці почали масово використовувати українську національну символіку – герб-тризуб та жовто-блакитний стяг [6; 11]. Відзначмо, рекомендований Міністерством освіти та науки України «Вступ до історії України» згадував про проголошення звернення-відозви – Першого Універсалу без зазначення дати проголошення. На сторінках видання розміщувалося визначення поняття «універсал» - урочиста грамота, яка є доводить інформацію до відома людей [37, с. 140].

У підручнику 2010 р. видання В. Власов та О. Данилевська додатково згадали про те, що очільником Генерального Секретаріату був В. Винниченко [11, с 158].

Стосовно видань навчальних підручників 2010 р. для учнів 10-го класу варто відзначити, що вони лаконічно висвітлювали перебіг I Всеукраїнського селянського та II Всеукраїнського військового з'їздів. Також на відміну від попередніх видань навчальних посібників вони акцентували увагу на тому, що Універсали за своєю суттю були конституційними актами. На сторінках підручника С. Кульчицького та Ю. Лебедевої використано витяги з Першого Універсалу та звернення ТУ до українців від 16-го червня 1917. Автори спонукали учнів самостійно проаналізувати історичні джерела та сформулювати умовиводи, даючи відповіді на уточнюючі запитання, які розміщувались на

сторінках підручника. Також автори зазначали що в своїх політичних поглядах В. Винниченко тяжів до співпраці з Тимчасовим урядом, в той час як серед українського населення вплив загальноросійських партій падав. Авторитет Центральної Ради зростав, проте вона не скористалась цією можливістю. Зазначалось, що серед багатомільйонних робітників I Всеукраїнський з'їзд рад робітничих депутатів підтримало лише 40 тис. осіб [34, с. 147-153].

В свою чергу, Ф. Турченко вказував на те, російська сторона вкрай негативно сприйняла звістку про проголошення Першого Універсалу називаючи його «сепаратистським», «злочином» та «німецькою інтригою». Також зазначалось, що ТУ відправив в Київ делегацію з чотирьох осіб, які зобов'язались визнати Генеральний Секретаріат – крайовий орган влади на українських землях, в свою чергу Центральна Рада мала розширити свій склад представниками національних меншин. Відзначмо, що на сторінках навчального видання відсутня чітка хронологія, зазначаються календарні дні, проте без фіксації року. Для прикладу, в підручнику зазначалось, що 4 серпня до Києва надійшла «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду». Автор зазначив, що представники УЦР засудили положення інструкції. Розглядаючи даний епізод історії на сторінках підручника з'являється карта – «Україна серпні-лютому 1918 р.», на якій зеленим кольором виділено регіони, які потрапляли під юрисдикцію ЦР, проте водночас вже позначено радянські республіки в південному та східному регіонах. Відзначмо, що підручник за авторства Ф. Турченка увага приділяється Корніловському заколоту – події яка сприяла поступальному розвитку Української Революції 1917-1921 рр. [63, с. 158-160].

У іншому навчальному підручнику, який був розроблений у 2010 р. за авторства О. Реєнта та О. Малія згадується про те, що численні з'їзди основних тогочасних верств суспільства утвердили бажання впровадження автономного устрою. Відповідно українська делегація під керівництвом В. Винниченка та С. Єфремова відправилася до Петрограду на переговори з Тимчасовим урядом. Власне, в контексті розгляду даного питання на сторінках видання розміщено стислу біографію діяльності С. Єфремова. Автори зазначають, що результатом

поїздки стали самостійні кроки впровадження автономії в Україні реалізовані проголошенням Першого Універсалу. Українське суспільство сповнилося ентузіазмом. Власне, автори акцентували увагу учнів, що М. Грушевський зазначав, що перша половина червня 1917 р стала «опогеем українського руху». Відзначмо, що на сторінках шкільного підручника розміщено фото першого складу Генерального Секретаріату. У рубриці підручника «Персоналії» висвітлюється постать В. Винниченка. Власне у редакції підручника міститься значна кількість витягів з історичних джерел та думки істориків-дослідників Української революції 1917-1921 рр., зокрема Т. Гунчака [[63, с. 158-160].

Як бачимо підручник подав вкрай детальну характеристику повстання самостійників, акцентуючи увагу на тому, що Центральна Рада боялася здійснювати рішучі державотворчі кроки. Завершуючи висвітлення даного блоку питання автори пропонували учням роздумати над висловом Т. Гунчака, який зазначав, що проголошенням II Універсалу УЦР зробила крок назад в ході розвитку революційних подій [25, с. 116-117].

Відзначмо, що О. Реєнт та О. Малій також згадували про значимість розробленого «Статуту Генерального Секретаріату», який Тимчасовий уряд не затвердив, натомість відправив «Інструкцію». Власне на даному етапі автори підручника вирішили висвітлити учням неточності та прорахунки в діяльності УЦР, які будуть мати серйозні наслідки в майбутньому. Зокрема акцентувалась увага на нерішучості дій ЦР у вирішенні соціально-економічних перетворень та організації оборони. Також серед основних проблем виділялися протиріччя між представниками різних партій та організацій УЦР, а також розбіжності між представниками Генерального Секретаріату. Також серед висвітлення розгортання подальших подій, варто виділити опис з'їзду з представників народів і областей колишньої Російської імперії, який проходив в вересня 1917 р., а також з'їзд Вільного козацтва в Чигирині (3-7 жовтня 1917 р.) [60, с. 117-124].

Редакція підручника 2012 р. за авторства Н. Гупана та О. Пометун акцентували увагу на проголошенні Першого Універсалу ЦР, подаючи відповідний витяг. Учням пропонувалося проаналізувати його, визначити

причини проголошення, зміст та визначити політичні напрями. Українська Центральна Рада зобов'язувалася тримати тісний контакт з всіма діючими установами на території України, проте з Росією взаємодіяти на федеративних засадах, а Генеральний секретаріат визначався як крайовий уряд. Автори розмістили біографічну відомість В. Винниченка, на основі якої учням пропонувалось оцінити діяльність очільнику Генерального Секретаріату [25, с. 84].

Власне далі упорядники підручника ставлять перед учнями проблемне питання: «Чи можна вважати Другий Універсал компромісним?». Автори згадали про візит петроградської делегація та висвітлили витяг з Універсалу. На сторінках підручника зазначено, що Тимчасовий уряд визнав Генеральний Секретаріат вважаючи його найвищим органом управління [25, с. 85-86].

Аналізуючи зміст «Інструкції Генеральному Секретаріату Тимчасового уряду на Україні» Н. Гупан та О. Пометун зазначили, що Тимчасовий уряд мав поширити свої уповноваження на найважливіші суспільні галузі та установи на території України, таким чином нехтуючи Генеральним Секретаріатом. На сторінках підручника висвітлено витяг з «Інструкції», та думки М. Грушевського та В. Винниченка щодо її змісту [25, с. 87-89].

У пропедевтичному видання для учнів 5-го класу 2013 р. згадується про те, що перший етап діяльності УЦР проходив мирним шляхом. Зазначалось, що Центральна Рада видавала свої документи-універсали в яких проголошувалась автономія, даючи визначення даному терміну [51, с. 115]. В свою чергу, у підручника цього ж року видання за авторства В. Власова згадується лише про заснування Генерального Секретаріату та його очільника – В. Винниченка [9, с. 138].

Зазначмо, що підручники 2018 р. видання за авторства Я. Щупака оминає висвітлення періоду автономії України, одразу переходячи до проголошення самостійності [72]. Водночас В. Власов згадує про заснування першого українського уряду – Генерального Секретаріату [5, с. 105].

У більшості рекомендованих Міністерством освіти та науки підручниках з історії України для учнів 10-го класу висвітлення початкового етапу діяльності

УЦР розміщено в окремих параграфах під назвами: «Розгортання Української Революції» [62], «Центральна Рада і Тимчасовий уряд: від протистояння до компромісу» [14], «Проголошення автономії України» [19], «Події Української революції весни-літа 1917 р.» [2].

До важливих сюжетів висвітлених в навчальних посібниках 2018 р. видання належить проголошення Першого Універсалу Української Центральної Ради. Варто зазначити, що автори всіх проаналізованих підручників, приділяють даному питанню значну частину у відповідному пункті параграфу.

Розповідь тих подій, що передували проголошенню I Універсалу, розпочинається з опису делегації В. Винниченка в Петроград, яка відбулась в травні 1917 року. Тимчасовий уряд та Петроградська рада народних депутатів негативно відреагував на бажання автономного укладу України, чим сприяли перегляду та переосмисленню політики УЦР по відношенню до центру [117, с. 54].

Підручник за авторства О. Гісема та Н. Сорочинської повідомляє учням про те, що саме завдяки підтримці представників I Всеукраїнського селянського та II Всеукраїнського військового з'їздів УЦР спромоглась проголосити I Універсал, який проголошував намір української влади самостійно впроваджувати автономію. Автори виокремлюють визначення терміну «Універсал» - розпорядчі акти адміністративно-політичного характеру. Також, на сторінках видання розміщувалась карта, яка відображала просторовий перебіг початку визвольних змагань українського народу та витяг з I Універсалу [20, с. 31-33]. В свою чергу, «Історія України» за авторства О. Струкевича згадував лише про II Всеукраїнський військовий з'їзд в якому взяло участь 1,6 млн. солдатів, які власне спонукали ЦР здійснювати рішучі в процесі державотворення. Підручник містив роздуми В. Винниченка про проголошення та зміст Універсалу. Термін «Універсал» пояснювався як урочисте звернення, або розпорядження до народу конституційного характеру. Автори видання акцентували увагу учнів, що військові з неабияким ентузіазмом сприйняли звістку про автономію, слухали промову ЦР стоячи на колінах і співаючи «Заповіт» Т.Г. Шевченка. Зазначалося, що люди на хвилі національного

піднесення почали масово матеріально підтримувати Українську Центральну Раду, яка не отримувала жодного фінансування від Тимчасового уряду [62, с. 41-43].

Детальний опис специфіки проголошення та змісту I Універсалу УЦР розміщувався в підручниках профільного рівня та рівня стандарту за авторства В. Власова та С. Кульчицького [14; 15].

На сторінках підручника зазначалося, що делегація до Петрограду не дала очікуваного результату, тому на скликанні II Всеукраїнського з'їзду, на який прибуло орієнтовно 2 тис. делегатів та 1 млн 932 тис. військових, під час молитви та виконання національного гімну Українська Центральна Рада проголосила свій Перший Універсал. Аналізуючи зміст визначення поняття, автори видання зазначили, що загалом було чотири Універсали. У змісті параграфу розміщувалося фото та витяг з історичного джерела, також в особливий спосіб автори виділили основні ідеї I Універсалу. Учням пропонувалося роздумати над тим, чи вплинуло проголошення Універсалу на статус Української Центральної Ради, схарактеризувавши свою позицію з точки зору Тимчасового уряду та національних сил. Також в рубриці «Перевірте чого навчились» учням рекомендувалося пояснити визначення понять «Універсали УЦР» та «національно-територіальна автономія», а також завдання на встановлення хронологічної послідовності [13, с. 53-55].

Власне, Н. Гупан та О. Пометун та авторський колектив видавництва «Астон» звертали увагу учнів на політичній активізації наприкінці весни – початку літа 1917 р. Низка з'їздів різних професійних угруповань висловлювали підтримку діяльності УЦР, власне що й сприяло її першим крокам в провадженні автономного устрою. Універсали УЦР визначались як постанови верховної влади на території України – Української Центральної Ради. На сторінках видань розміщувалося фото проголошення I Універсалу та власне його зміст [24, с. 43-44; 2, с. 49-50].

Варто зазначити, що у всіх проаналізованих новітніх позиціях підручників з історії України, приділено значну увагу діяльності Генерального Секретаріату. З огляду на це варто відзначити виклад навчального матеріалу в підручнику за

авторства О. Гісема та Н. Сорочинської, які зазначали дату заснування, очільника, а також той факт, що в складі Генерального Секретаріату не було жодного професійного адміністратора [21, с. 35]. В той час, як у навчальному посібнику за авторства Н. Гулана і О. Пометун згадується лише прізвища генеральних секретарів та їх очільника – В. Винниченка [24, с. 43].

В. Власов та С. Кульчицький розглядали створення Генерального Секретаріату як одного із дієвих наслідків проголошення Першого Універсалу УЦР – початку державного відродження. Для кращого розуміння значимості проголошеного I Універсалу на сторінках видання використано фрагмент історичного джерела – заміток П. Христюка. Також зазначалося, що за партійно-політичним спрямуванням переважна більшість Генерального Секретаріату були соціал-демократами [14, с. 62-65].

Підручник інтегрованого курсу з історії за авторства О. Аркуші та М. Мудрого спершу повідомляє учнів про створення Генерального Секретаріату в контексті згадки про діяльність Всеукраїнського національного конгресу, власне після чого переходить до згадки про Перший Універсал На сторінках видання використано фотографії В. Винниченка та портрет його дружини – Розалії. Автори підручника пропонують учням проаналізувати біографічні відомості про В. Винниченка та М. Грушевського та сформулювати умовиводи про те, чому саме ці дві історичні персони очолили Українську революцію. Також в підручнику згадується про проголошення II Універсалу без зазначення хронології. Висвітлення повстання самостійників також відсутнє [1, с. 64-65].

У підручнику за авторства доречно підмічено в підручнику рівня стандарту за авторства І. Бурнейко, Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук, що це – Універсал компромісу, за яким: Тимчасовий уряд визнавав УЦР, до складу якої увійшли представники інших нацменшин, додатково ЦР відмовилась від самовільного проголошення автономії України до рішення Всеросійських установчих зборів. Однак у підручнику розміщено хибне твердження про те, що полуботківці хотіли домогтися від ЦР проголошення автономії України [2, с. 47-49].

Відзначмо, що на сторінках підручників за авторства В. Власова та С. Кульчицького розміщено детальну інформацію щодо специфіки проголошення II Універсалу УЦР. Упорядники зазначили, що висвітлення змісту Другого Універсалу в Україні мало відбуватись паралельно з постановою Тимчасового уряду «Про національно-політичне становище України». На сторінках видань містилися чітко виділений тезисний зміст Другого Універсалу, проти якого виступили самостійники, а в ніч з 4 на 5 липня 1917 р. спалахнуло повстання Українського полку імені Павло Полуботка який хотів примусити УЦР проголосити самостійність [13; 14].

Видання за авторства Н. Гупана та О. Пометун акцентувало увагу учнів на тому, що при підписанні II Універсалу простежується зміна взаємовідносин між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, власне від опозиції ЦР перейшла до союзницьких взаємин з ГУ. Також зазначалось, що цим кроком українська влада відмовлялась здійснювати рішучі методи національно-визвольної боротьби [24].

Відзначмо, що в підручниках за авторства В. Власова та С. Кульчицького особлива увага приділяється висвітленню важливості прийняття «Статуту вищого управління України». На сторінках видання містилося зображення І. Буруля з сатиричного часопису «Гедз», яке візуально відображало учням марні надії представників української влади щодо затвердження «Статуту». Відзначмо також, що на сторінках видання містилась порівняльна характеристика змісту «Статуту вищого управління України» та «Тимчасової інструкції», що сприяло кращому розумінню, критичному сприйняттю та засвоєнню інформації щодо перебігу тогочасних подій для учнів 10-го класу. Відповідно учнів в контексті порівняння мали можливість виділити відмінності в двох документах. Також автори підручника на початку параграфу розмістили лінію часу, на якій відобразили найважливіші події початкового етапу діяльності УЦР, що власне дозволяло учням ознайомитись з ключовими подіями, які висвітлювались в параграфі [14; 15].

О. Гісем та О. Мартинюк учням подали інформацію в готовому вигляді, акцентували увагу на тому, що згідно з положенням «Тимчасової інструкції» юрисдикція УЦР поширювалася виключно на 5 губерній: Київську, Волинську,

Подільську, Полтавську та частину Чернігівської, кількість генеральних секретарів зменшилась до дев'яти осіб. Відповідно згідно даних положень Генеральний Секретаріат втрачав статус крайового органу влади, перетворюючись на уряд місцевого самоврядування. Зазначалося, що УЦР, кількісний склад якої налічував 655 осіб, 14 з яких були жінки розглядали «Інструкцію» як прояв недовіри до української влади. У редакції підручника розміщено фото З. Мірни – членкині УЦР, яка свого часу займалася організацією Всеукраїнського національного конгресу та відала скарбницею ЦР [19, с. 30-33].

Відзначмо, що підручник за авторства О. Гісема та Н. Сорочинської акцентував увагу учнів на продовження процесу українізації армії літом-восени 1917 р. та утворенні Першого Українського корпусу на чолі з П. Скоропадським [20, с. 36].

Власне, навчальні видання за авторства О. Гісема та О. Мартинюка, О. Гісема та Н. Сорочинської висвітлили учням загострення взаємин між Тимчасовим урядом та Українською Центральною Радою, яке остаточно визріло під час засідання Демократичної наради. Отже, Тимчасовий уряд знову відклав питання розв'язання питання автономії України, що призвело до самостійних дій зі сторони української влади. На засіданні Малої Ради було схвалено «Статут Генерального секретаріату» [19; 20].

У видання підручників для учнів 5-го класу Нової Української школи оминають висвітлення діяльності УЦР, переходячи одразу проголошення незалежності Української Народної Республіки.

Висвітлення навчального матеріалу для учнів 10-го у редакції підручників 10-го класу було по-суті ідентичним, автор акцентували увагу а специфіці проголошенні I і II Універсалів та їх змістовому наповненню, звертали увагу на діяльність Генерального Секретаріату та Української Центральної ради у контексті співпраці з Тимчасовим урядом.

У редакції підручника 2023 р. Г. Хлібовська, М. Крижановська та О. Наумчук виправили помилку допущені у виданні 2018 р., проте подавши інформацію теж не зовсім вірно, адже акцентували увагу на тому, що

полуботківці закликали УЦР не відмовлятися від проголошення автономії України [69, с. 52].

Варто звернути увагу на те, що першу спробу підірвати державний лад в Росії більшовики здійснили ще в липні 1917 року, після яких в серпні цього ж року повторив спробу генерал Л. Корнілов – головнокомандувач Південно – Західного фронт. Власне, значна увагу заколоту Корнілова в своїх підручниках приділили О. Гісем і О. Мартинюк, акцентуючи увагу на тому, що саме невдачі на фронті сприяли укріпленню позицій та авторитету більшовиків [19, с. 33-34].

Таким чином, висвітлюючи перший етап діяльності Української Центральної Ради, автори шкільних підручників особливо акцентують увагу учнів на діяльності Всеукраїнського національного конгресу, проголошенні I та II Універсалів, створення Генерального Секретаріату та відповідно подій, які сприяли вищезазначеним історичним подіям, або ж виникали внаслідок їх появи.

3.2. Українська Народна Республіка крізь призму шкільних підручників з історії

Українська Центральна Рада та Генеральний Секретаріат оцінювали вкрай позитивно перший етап своєї діяльності, який відобразився у проголошенні автономії в складі Росії. Проте більшовицька революція занепокоїла українську владу, що сприяло подальшій державотворчій діяльності – проголошенню власної держави – Української Народної Республіки. Відповідно до положення III Універсалу УНР була автономною одиницею, згодом за IV Універсалом здобула самостійність, яку втратила через збройну більшовицьку агресію.

Відзначмо, що даний період Української Революції 1917-1921 рр. посідає вагомe місце в змісті шкільної історичної освіти.

Перше покоління шкільних підручників з історії для учнів 5-х та 10-х класів відображали події, пов'язані з проголошенням Української Народної Республіки в параграфах під назвою: «Встановлення радянської влади в Україні» [31], «Проголошення Української Народної Республіки» [29] та «Українська Народна Республіка» [36].

Власне зміст першого пробного посібника з історії для учнів 10-11-х класів передбачав детальне висвітлення боротьби Рад на території України, особлива увага акцентувалася на перебігу подій в Києві [31, с. 74-75].

Перший вітчизняний підручник розпочав виклад навчального матеріалу з акцентування уваги на тому, що більшовики на території Росії діяли активно, власне що спонукало ЦР створити комітет для охорони революції на Україні. Відповідно основне завдання комітетів полягало в охороні та обороні демократичного революційного укладу. При комітетах створювалися відповідні штаби, які мали перешкоджати діяльності контрреволюційних організацій. Автори підручника звертають увагу учнів на факт наявності боротьби трьох політичних таборів. Одні виступали за прихильність до більшовиків, інші – за підтримку Тимчасового уряду, а Центральна Рада всіма силами старалася утримати свої владні уповноваження на території України. Більшовики здійснили повстання на заводі «Арсенал» вже наприкінці жовтня 1917 р., Українській Центральній Раді вдалося його придушити. Проте, в Києві сформувалося двовладдя, адже територія міста контролювалася Центральною Радою та більшовиками. Зазначалося, що на зборах Рад представники виступили за те, що на території України влада повинна бути в руках Центральної Ради. Українська сторона відчувала небезпеку зі сторони більшовиків, тому на зібранні Малої Ради розробила зміст III Універсалу, який проголошував Українську Народну Республіку, проте не відділяючись від Росії [31, с. 45-52].

На сторінках перших видань вітчизняної шкільної літератури розміщувався фрагмент з III Універсалу. Згідно положень Універсалу передбачалося створення широкої програми перетворень на території Української Народної Республіки. Зокрема містився пункт про передачу землі працюючим [34].

Обумовлювалося, що найбільше обговорення викликало земельне законодавство, в той час як відмова УЦР проголошувати самостійність, та одночасне невизнання більшовиками УНР не викликало занепокоєння в українського населення. Підсумовуючи зміст даного блоку, автори підручників пропонували учням проаналізувати положення III Універсалу та висловити

припущення щодо того, чому УЦР не наважувалася проголосити самостійність [34, с. 33-35].

Власне, В. Винниченко, згадуючи про проголошення Третього Універсалу зазначав, що воно не викликало такого сплеску емоцій та ентузіазму, як для приладу проголошення Першого. Адже, I Універсал утверджував національну ідею, в той час як характеризував соціально-економічні перетворення, які верствами суспільства були сприйняти по-різному [5].

Відзначмо, що «Оповідання з історії України» 1992 р. видання розпочинало виклад навчального матеріалу з характеристики причин приходу до влади більшовиків, які було зумовлені затяжним перебігом Першої світової війни. Нестача палива, продукції, а особливо численні втрати на фронті спонукали населення вимагати завершення війни, стабільність продовольства та скасування власності підприємців на промислові об'єкти.

Автори підручник пояснювали підтримку більшовиків тим, що вони обіцяли розв'язати найважливіші суспільні питання, які знайшли своє відображення в Декреті про мир та Декреті про землю. На сторінках видання містилася розповідь про боротьбу політичну за збройну боротьбу за Київ. Власне далі увага акцентувалася на проголошенні III Універсалу. Зазначалося, що він був проголошений в листопаді 1917 р., за яким утворювалася Українська Народна Республіка в складі Російської Республіки. Акцентувалася увага на тому, що Універсал дарував широкий спектр соціальних перетворень: скасовувалося поміщицьке володіння, робочий день скорочувався до 8-ми годин, гарантувалися права та свободи людей. На сторінках видання міститься вірш П. Тичини, який описує листопадові події на Софіївському майдані. Автори зазначали, що Універсал сприйнявся позитивно, адже знову за довгий період часу українцям вдалося відновити власну державність [36, с. 104-105].

Заключний посібник першого покоління видання за авторства Ф. Турченка подавав учням розлогу характеристику більшовицької революції в Росії. Окремий пункт упорядник виділив Декрету про землю, акцентуючи увагу на тому, що в ньому була прописна земельна рівність яка особливо приваблювала селян. Також автор висвітлив соціально-політичну базу більшовизму в Україні.

На відміну від попередніх видань автор подає більш розлогу характеристику спроби більшовицького перевороту на території України. Найбільший авторитет більшовики мали в східному регіоні України, в інших регіонах України були поодинокі прибічники. Найжорстокіша боротьба за встановлення влади точилася в Києві. Військо більшовиків становило орієнтовно 6500 осіб, в той час як прибічників Тимчасового уряду зібралось 10 тис. Зазначалося, що з перших днів Українська Центральна Рада зайняла нейтральну позицію, адже вважала своїм головним противником Тимчасовий уряд. Проте, коли влада Тимчасового уряду остаточно була скинута в Росії Генеральний секретаріат активізувався і виступив з відозвою «До всіх громадян України», яка характеризувала переворот як негативне явище. Власне далі автор підручника акцентує увагу на проголошенні III Універсалу, проте наголошувалося на тому, що автономія мала бути не під владою більшовиків, а у федеративній державі, в яку мали вступити держави, що б сформувалися на руїнах Російської імперії [66, с. 35-37].

Відзначмо, що Ф. Турченко також акцентував увагу учнів на просторовому ареалі поширення Української Народної Республіки, а сама території дев'яти губерній, Донбасу, Харківщини, Південного регіону з Таврією, проте без Криму. Підручник позиціонував проголошення УНР важливим кроком в розгортанні національно-демократичної революції, який розкривав можливість до подальшого процесу державотворення. У контексті розгляду даного блоку питання учням запропоновано проаналізувати зміст I, II та III Універсалів, простежуючи особливості державотворення [66, с. 37-38].

У свою чергу, аналізуючи зміст підручника пропедевтичного курсу за авторства???? складається картина позитивного висвітлення приходу до влади більшовиків. Власне зазначалося, що до влади прийшов справедливий революціонер Ленін, який одразу же розпочав актуальні соціальні перетворення. Власне на сторінках виокремлювалося визначення терміну «більшовики» – члени партії, які прагнули змінити життя робітників та селян на краще. Немає жодної згадки про Українську Народну Республіку. Акцентувалася увага на тому, що авторитет Центральної Ради падав, а більшовиків стрімко зростав [40, с. 112-113].

Аналізуючи зміст другого покоління навчальних підручників відзначмо, що додатково зазначалося про те, що в історичній літературі існує неоднозначна оцінка проголошення III Універсалу, адже Центральна Рада по-суті відмовилася від проголошення самостійності, хоча мала всі підстави це зробити. Також відзначалося, що в листопаді 1917 р. в Україні відбулися Всеукраїнські установчі збори, шляхом таємного голосування УЦР набрала 75% голосів виборців, в той час як більшовики – 10% [32, с. 16-17].

Відзначмо, що Ф. Турченко у виданні 1998 р. повідомляв учням інформацію про те, що приєднання Холмщини, частини Курщини та Воронежчини відкладалося на потім, водночас населення цих регіонів могло самостійно виявити бажання приєднатися до УНР [68, с. 52]. У «Хрестоматії з новітньої історії України» додатково розміщувалися такі матеріали: зміст Третього Універсалу УЦР; роз'яснення Генерального Секретаріату з земельного питання, викладеного в Третьому Універсалі; лист генерала Табуї про визнання Францією Української Республіки та документ про визначення Піктона Баге представником Великобританії в Україні.

У свою чергу, видання цього ж року за авторства С. Кульчицького, М. Ковалю та Ю. Лебедевої зазначало, що Генеральний Секретаріат поширив свою владу згідно з однією з постанов ЦР. Також автори видання не акцентували увагу на перебігу боротьби за владу в Києві, одразу зазначили, що в місті сформувалося двовладдя. Зазначалося, що 20 (7) листопада 1917 р. відбулося проголошення Української Народної Республіки. Зазначалося, що найбільше дискусій викликало земельне законодавство, яке передбачало конфіскацію землі у тих, хто мав її в такому розмірі, що на нього працювали люди. Якщо ж особа мала менше 50-ти десятин ЦР не мала забирати нічого [30, с. 30-33].

Підводячи підсумки підписання III Універсалу УЦР, авторський колектив звертав увагу на те, що наміри УЦР були занадто романтизованими і не відповідали історичній дійсності, адже зміна політичного режиму в Росії не впливала на сутнісну складову даного державного утворення. У висновках упорядники висловилися наступним чином – «Об'єктивно склалось так, що відмовою від самостійності Грушевський, Винниченко та інші лідери

національно-визвольного руху прив'язали Україну до старого імперського центру в новій, більшовицькій оболонці» [30, с. 35].

Власне, у 1997 р. відбулося перевидання «Оповідання з історії України» за авторства В. Мисана, яке продовжувало ігнорувати потребу висвітлення заснування Української Народної Республіки, проте вважало за необхідне проставляти більшовицьку владу [39, с. 170-171].

Аналізуючи видання третього покоління шкільних підручників варто відзначити, що видання за авторства Ф. Турченка підсумовуючи значення проголошеного III Універсалу, висвітлює подальше спрямування політичного курсу Центральної Ради. Зокрема увага акцентувалася на виділених правах національних меншин. Також зазначалося, що ЦР вперше висловилася на рахунок Першої світової війни, а саме те, що кожен громадянин УНР повинен стояти на своїх позиціях на фронті та в тилу. Відзначмо, що на сторінках підручника розмежовувалася специфіка внутрішньої та зовнішньої політики Центральної Ради. Зокрема учні мали змогу дізнатися про те, що незважаючи на обіцянки негайно вирішити аграрне питання УЦР вирішила його відкласти для того, щоб не викликати додаткового невдоволення у суспільних мас. Політика в фінансовій та промисловій галузях для Центральної Ради також була неуспішною. Щодо зовнішньої політики виділявся факт контактів з Францією, Німеччиною та Великою Британією. Проте основний вектор спрямовувався на створення нової федеративної Росії [69, с. 73-79].

У свою чергу, підручник за авторства Н. Гупана та О. Пометун повідомляв ряд додаткових відомостей. Зокрема після захоплення влади в Петрограді більшовики хотіли поширити свій вплив на території України. Завдяки агітації серед солдат їм вдалося поширити свій вплив на Жмеринку, Рівне, Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів та ряд інших населених пунктів. Висвітлюючи зміст подальших подій автори використовують фрагменти з історичних відозв, для прикладу на сторінках підручника розміщено зміст Третього Універсалу УЦР та уточнюючі запитання. У виданні зазначалося, що оприлюднення змісту Універсалу, яке відбулося 9 (22) листопада 1917 р. стало національним святом для всієї країни. Водночас увага учнів була прикута до тези про те, що УЦР

залишалася під впливом ідеологічних уявлень і не була готовою до самостійності УНР [24, с. 59-65].

Власне, підручники третього покоління для учнів 5-го класу звертали увагу учнів на заснування Української Народної Республіки, при цьому даючи визначення терміну «республіка». Також використовувалося фото з проголошення III Універсалу під час проведення Третього Всеукраїнського військового з'їзду [с. 209]. Відзначмо, що зміст видань 2010 р. за авторства В. Власова та О. Данилевської був ідентичний попереднім редакціям [7; 12; 13].

У «Вступі до історії України» 2006 р. редакції авторства В. Мисана з'являються згадки про Українську Народну Республіку. Зазначалося, що Україна була важливим сировинним придатком для Росії та мала вкрай вигідне географічне розміщення, що призвело до війни більшовиків проти УНР [37, с. 143-144]. Зокрема у редакції 2010 р. з'явився витяг з III Універсалу УЦР та привернення уваги до того, що Українську Народну Республіку спіткало серйозне випробування – війна з більшовиками [38, с.140].

Рекомендовані Міністерством освіти та науки України підручники для учнів 10-го класу акцентували особливу увагу на специфіці проголошення III Універсалу. Пропонувалося проаналізувати значення прийняття Універсалу для подальшого процесу державотворення. Власне, С. Кульчицький та Ю. Лебедева зазначали, що Українська Центральна Рада хотіла здійснити реформування судової системи та органів місцевого самоврядування [35, с. 60-163]. Водночас, Ф. Турченко звернув увагу на зовнішній та внутрішній політиці УЦР [65, с. 174-175].

Висвітлюючи даний блок питання О. Реєнт та О. Малій звертали увагу учнів на тому, що Центральна Рада продовжувала проводити непослідовну політику, яка базувалась на ідеях соціалізму. Зазначалося, що прагнення більшовиків захопити владу на території України спонукало 7 (20) листопада 1917 р. проголосити Третій Універсал УЦР. Автори подали детальну характеристику задекларованих соціально-економічних перетворень, зазначивши, що лише на кінець листопада ЦР розпочала законодавчу ініціативу, яка передбачала скасування постанов Тимчасового уряду. У висновках

зазначалося, що особливо гострим було аграрне питання, яке власне спричинило падіння авторитету УЦР та водночас було підхоплене більшовиками і використане для захоплення влади в Україні [63, с. 128-129].

О. Пометун та Н. Гупан у редакції 2012 р. зазначали, що проголошення III Універсалу сприяли створенню нової української державності, яка базувалася на демократичних засадах [26, с. 140].

У свою чергу, у виданні підручника для учнів 5-го класу згадувалося про те, що люди в ході революції мріяли про 8-ми годинний робочий день, справедливі умови праці та соціальне забезпечення. Повідомлялося про те, що на території українських земель запроваджено автономію в складі Росії. На сторінках підручника містилось визначення поняття «автономія» та фото з проголошення Третього універсалу, проте воно було підписано як мітинг на Софіївській площі у Києві [54, с. 116-177].

Відзначмо, що видання підручників 2018 р. не згадували про період автономії Української Народної Республіки.

У свою чергу, згідно з положеннями навчальної програми 2017 р. період заснування Української Народної Республіки посідає одне з ключових місць у висвітленні навчального матеріалу підручників 2018 р. видання.

Автори підручників акцентували увагу на приході до влади більшовиків, зокрема зазначали, що в Росії відбувся державний переворот – зміна політичного режиму внаслідок порушення правових та законодавчих норм. Відзначмо, що О. Гісем в підручнику інтегрованого курсу згадує про те, що більшовики в Росії вчинили заколот, який призвів до скинення влади Тимчасового уряду. Власне більшовики почали активно діяти та поширювати владу на територію всієї країни. Автор вказав дату проголошення III Універсалу – 7 (20) листопада 1917 р., охарактеризовано територію поширення уповноважень Української Народної республіки та Генерального секретаріату. Відзначмо, що на сторінках підручника зображувалася карта територій поширення юрисдикції української влади згідно положень «Тимчасової інструкції» та Третім Універсалом УЦР. Використання даної карти сприяло візуальному засвоєнню та узагальненню здобутих знань. Також висвітлено програму соціально-економічних

перетворень, зокрема автор згадав про вибори до Всеукраїнських установчих зборів [19, с. 45].

У свою чергу, підручник за авторства О. Гісема та О. Мартинюка зазначав, що проголошення III Універсалу передбачало збереження формального зв'язку з Росією. Найбільшим здобутком проголошеного Універсалу вважалося підняття питання «Про вибори до Установчих зборів УНР», а також початок формування судової системи та організації прокурорського нагляду. Акцентувалася увага на тому, що українська влада почала працювати на розробку державної символіки та Конституцією. Державним гербом став тризуб Володимира Святославича. Згадувалося про створення кредитних білетів УНР. Також УЦР взялася за реорганізацію військових підрозділів, зокрема Південно-Західний та Румунський фронт було об'єднано в єдиний Український фронт. Зазначалося, що поштовхом до зовнішньої політики УЦР та політики умиротворення стало підписання більшовиками сепаратної мирної угоди з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Як наслідок УЦР почала переговори з даними державами, згодом отримавши запрошення на переговори в Брест-Литовськ [20, с. 39-40].

Відзначмо, що в підручнику за авторства Н. Гупана та О. Пометун в узагальненні до змісту розділу продемонстровано листівку-плакат, видану в 1917 р., яка демонструвала мирне бажання Української Народної Республіки розбудувати власну державність, в той час як двоголовий орел перешкоджав цьому. Учням пропонувалося визначити, яким подіям в історії УНР присвячено даний плакат, та як вони розуміють зміст зображення. Відзначмо, що даний прийом сприяв розвитку критичного мислення та вміння формувати в учнів умовиводи [25, с. 54-55].

У свою чергу, О. Аркуша та М. Мудрий на сторінках видання розмістили порівняльну таблицю погляду сучасника – М. Грушевського та погляд історика – Д. Дорошенка щодо особливостей проголошення Третього Універсалу Української Центральної Ради [1, с. 65-66].

Необхідно відзначити детальний виклад навчального матеріалу щодо причин та змісту проголошення III Універсалу в підручниках з історії України зав авторства В. Власова та С. Кульчицького. Автори чітко виокремили основні

ідеї Універсалу. Зокрема в контексті висвітлення даного блоку навчального матеріалу автори згадували про історію Кримської Народної Республіки, заснування якої відбулося, внаслідок Курултаю 9 грудня (29 листопада) 1917 р. Зазначалось, що на з'їзді було обрано 76 осіб, серед них 4 жінки. Відповідно в Кримській Народній Республіці створювався уряд – Директорія в складі 5 осіб. [15, с. 53-55].

Відзначмо, що вкрай детальний опис революційних подій на території Кримського півострова розміщено у виданні за авторства І. Бурнейко, М. Крижановської, О. Наумчук, Г. Хлібовської. Власне зазначалося про те, що в початку Лютневої революції в Криму було створено Комітет громадської безпеки, згодом Тимчасовий кримсько-мусульманський виконавчий комітет на чолі з Н. Челебіджіханом, який був автором національного гімну «Я присягаюся». Кримськотатарське населення різко відреагувало на прихід до влади більшовиків. Автори зазначають, що Кримська Народна Республіка була заснована 12 грудня (29 листопада) 1917 р. Хоча в історичній літературі, з урахуванням переходу на григоріанський календар згадується дата 13 (29 листопада) 1917 р. В свою чергу, кількість демократично обраних депутатів становила 78 осіб, серед яких 4 жінки. Зокрема згадується про постать Шефіки Гаспринської. Для поглиблення знань з теми пропонувалося прочитати статтю «Народе мій, для тебе я жива ...» [3, с. 55-57].

Виклад інформації в редакціях підручників 2023 р. був ідентичний 2018 р., акцентувалася увага на приході більшовиків до влади, та відповідно їх спроби захопити владу в Києві, проголошення Третього Універсалу, особливостях внутрішньої та зовнішньої політики УЦР [16; 17; 33].

Аналізуючи подальші події розгортання українських визвольних змагань автори навчальних підручників звертали увагу на більшовицькій агресії по відношенню до України.

Перші видання навчальної літератури звертали увагу на боротьбі за владу в Україні, звертаючи увагу учнів на підготовці УЦР до «Установчих зборів» проте їм постійно перешкождали більшовики завдяки проведенню пропаганди та збройної боротьби. Зокрема згадувалося про спробу перекинути до Києва

Другий гвардійський корпус, який у Вінниці перехопив Перший український корпус під керівництвом генерала П. Скоропадського. Зазначалося, що влітку 1917 р. між Донським військовим урядом та Українською Центральною Радою відбулось укладення союзу, який неабияк насторожив більшовиків. Як наслідок в грудні 1917 р. до Києва прийшла телеграма від В. Леніна та Л. Троцького в якій розміщувався ультиматум Раднаркому. Зазначалося що згідно з положень ультиматуму визнавалася Українська Народна Республіка, проте без влади Центральної Ради. Автори підручника за авторства М. Ковалю, С. Кульчицького та Ю. Курсанова зазначали, що Мала Рада занепокоїлася змістом «Ультиматуму», тому негайно було прийняте рішення про припинення транспортування хліба на північ та запровадити власну державну валюту – карбованець. Власне далі акцентувалася увага на початку повномасштабної війни, яка розпочалася з вторгнення на територію Харківщини, де війська Антонова-Овсієнка були роззброєнні. Повідомлялося про бої за залізничні станції: Лозову, Олександрівськ та Синельникове, під час яких вдалося роззброїти війська противника [31, с. 58-65].

Також, підручники приділили значну увагу опису подій, пов'язаних з підготовкою до I Всеукраїнського з'їзду рад. Події склалися таким чином, що Харкові на з'їзді виступили за встановлення радянської влади в Українській Народній Республіці. Зазначалося, що для Радкому дане рішення було надзвичайно важливим, адже до цього вони конфліктували з Центральною Радою, тепер ж у них визріли юридичні підстави для захоплення території України. Власне в Харкові утворився Центральний виконавчий комітет, який складався з 41 особи та уряд – Народний секретаріат. Акцентувалася увага на постаті Є. Бош [34, с. 38-49].

Автори навчальних видань звернули увагу учнів на те, що в ході наступу більшовицький військ на територію УНР Українська Центральна Рада усвідомила абсурдність свої сподівань на перетворення Росії в федеративну республіку. Тому на засіданні Малої Ради 9 (22) січня 1918 р. було проголошено Четвертий Універсал, який засвідчував самостійність Української Народної Республіки. На сторінках видань використовувалися фрагменти з IV Універсалу.

Через ускладнення політичної ситуації В. Винниченко подав у відставку Сформовану Раду народних міністрів очолив В. Голубович [29, с. 74-78].

Наступним сюжетом, висвітленим у шкільних підручниках з історії постає наступ радянських військ на територію самостійної Української Народної Республіки. Зазначалося, що командувачем радянських військ для наступу на Києва було призначено М. Муравйова. Спершу більшовики організували постання на заводі «Арсенал», згодом дібралися до станції «Крути», яку хоробро захищало 300 київських гімназистів та студентів. Більшість полягло в бою, проте незначній частині війська вдалось розібрати залізничні колії, що тимчасово стримало радянські війська. Автори першого вітчизняного підручника зазначали: «П'ять діб ураганного обстрілу перетворили життя киян на пекло. Люди ховалися по підвалах, у місті спалахували пожежі, снаряди сіяли смерть» [31, с. 63].

Власне Українська Центральна Рада вважала недоцільним проводити подальшу оборону міста, тому оголосила евакуацію. Радянські війська увійшли у Київ, після чого почали жорстоку розправу над військовими та всіма тими, хто виступав проти революції [117].

Щодо мирних переговорів у Брест-Литовську, то автори акцентували увагу учнів на тому, що ЦР і тут діяла із запізненням, адже Генеральний Секретаріат звернувся з проханням взяти участь у засіданні вже коли тривав перший день переговорів між державами. Автори подають розлогу характеристику переговорів, після чого зазначають, що 27 січня (9 лютого) 1918 р. УНР підписала угоду, за якою Німеччина та Австро-Угорщина мали допомогти вигнати більшовиків з території УНР, в свою чергу, Центральна Рада мала забезпечувати держав-союзниць продовольчими товарами – хлібом, м'ясом, яйцями та промисловою сировиною. У рубриці «Запитання і завдання» учням пропонувалось підготувати повідомлення на тему: «Четвертий Універсал УЦР, його місце в історії української державної думки» [31, с. 53].

Висвітлення заключного етапу діяльності УЦР висвітлювалося в другому розділі – «Українська держава Павла Скоропадського», де розміщувалися пункти

про відступ радянських військ з України та розпуск Центральної Ради [31, с. 53-55].

У підручнику за авторства Ф. Турченко звернуто увагу учнів на нерівність сил в ході першої радянсько-української війни. Також згадано про те, що керівником українських підрозділів радянських військ керував Ю. Коцюбинський. На сторінках видання розміщено чорно-білу картосхему походу радянського війська на Київ. Щодо перебігу бою під Крутами автор зазначав, що оборону станції здійснювало 500 студентів, гімназистів-старшокласників та військових курсантів. Зазначалося, що загинуло 27 юнаків, чий тіла були згодом перепоховані на Аскольдовій могилі. У підручнику використано уривок з вірша П. Тичини – «Пам'яті тридцяти». Період після захоплення влади в Україні автор охарактеризував періодом червоного терору, під час якого за різними підрахунками розстріляли від 2 до 5 тис. осіб. Висувалися тези про заборону вживання української мови. Також автор охарактеризував радянську політику в фінансовій, промисловій, аграрній галузях. А також те, що з приходом більшовиків з території України масово почали вивозити хліб.

Підручник пропедевтичного курсу за авторства О. Кучерука звертав увагу п'ятикласників на проголошенні IV Універсалу. Йшла також мова про негативне сприйняття української державності Леніним та агресивний збройний наступ. Учням пропонувалося роздумати над тим, чому ЦР звернулася за допомогою до Німеччини та Австро-Угорщини [36, 106-107].

Натомість видання 1995 р. згадувало лише про благі наміри радянської влади допомогти сусідній державі. Тому без оголошення війни більшовики увійшли на територію України, війська, якими керував С. Петлюра були безсилі. Розміщена згадка про бій під Крутами та інформація про прийняття Конституції України, обрання президентом М. Грушевського [40, с. 114].

Учням пропонувалося розв'язати хронологічну задачу, суть якої полягала в обрахунку проміжку часу від ліквідації козацького устрою до встановлення самостійності у 1918 р.

Автори першого покоління підручників однакові в тому, що територія УНР зазнала окупації німецько-австрійськими військами. Зазначалося, що

окупаційна влада сприяла державному перевороту та приходу до влади П. Скоропадського. Зазначалося, що 29 квітня 1918 р. ЦР зібралася на своє останнє засідання.

Друге покоління навчальних підручників для учнів 10-го класу більш розгорнуто аналізували ультимативні вимоги більшовиків, та те що українська влада їх одноголосно відхилила. Увага акцентувалася на тому, що більшовики робили вигляд що підтримують зміцнення, проте водночас нагадували про те, що під час жовтневого перевороту було задекларовано поширення радянської влади на територію всієї України. Брест-Литовський договір трактувався як перший в історії сепаратний мирний договір [30, с. 42-47].

Підручники третього покоління висвітлювали інформацію в параграфі під назвою «війна радянської Росії проти Української Народної Республіки. Проголошення Незалежності УНР» [24, с. 67].

Зокрема, на сторінках видання з'явився витяг фрагменту з ультиматуму Раднаркому та відповіді Генерального Секретаріату УНР. Для наочності перебігу війни радянської Росії проти УНР на сторінках видання за авторства Н. Гупана та О. Пометун розміщено карту. Власне, щодо аналізу кількості учасників в бою під Крутами вказувалася кількість 650 осіб. Увага учнів була прикута до того, що захисники УНР гордо приймали смерть, співавши національний гімн України. На сторінках підручника також розміщувалося фото з похоронної процесії героїв Крут. Відзначмо, що авторський колектив виокремив пункт про те, що на території України створювалися регіональні «республіки» на території південного та східного регіонів України.

Інформація про переговори в Брест-Литовську, німецько-австрійську окупацію, ну і власне останні спроби Центральної Ради зберегти свій статус розміщувалися в розділі №3 «1918-1920 рр. Україна в боротьбі за збереження державної незалежності». Висвітлюючи зміст наслідків переговорів в Брест-Литовську, на сторінках підручника розміщено зміст Берестейського мирного договору та фото з його підписання. Автори акцентували увагу учнів на територію УНР прибуло орієнтовно 450 тис. німецько-австрійських військ, які поводити себе як справжні господарі. Вже на наприкінці квітня 1918 р. німецька

влада оголосила про створення військово-польових судів проти українських громадян. Українська Центральна влада виступили категорично проти, на що німецька сторона відреагувала зміною уряду в УНР. У підручнику розміщено фото страти німцями робітників у Катеринослав в 1918 р. [24, с. 84-89]

Щодо висвітлення діяльності УЦР в останні дні свого існування, увага учнів акцентувалася на проголошенні 29 квітня 1918 р. Конституції України та обранні М. Грушевського президентом. Зазначалось, що дані заходи ЦР не мали вже по-суті жодного значення, адже цього ж дня до влади шляхом державного перевороту прийшов П. Скоропадський [69, с. 60-62].

Видання пропедевтичного курсу згадували лише про те, що більшовики не хотіли незалежності України, тому в січні 1918 р. розпочали війну, внаслідок якої незалежність була втрачена [9;12].

У підручниках 2010 р. редакції за авторства О. Реєнта та О. Малія акцентував увага на причинах загострення взаємин між Українському Центральною Радою та Радою Народних комісарів, зокрема бажанні радянської влади підкорити Дон. Зазначалося, що на момент спалаху збройного конфлікту авторитет ЦР був надзвичайно низьким, адже вона займалася виключно політичними питаннями, в свою чергу по-суті ігноруючи соціально-економічні потреби населення. Також особливу увагу автор приділили характеристиці Донецько-Криворізької Радянської республіки. Висвітлюючи особливості збройного опору радянським військам зазначалося, що УЦР робила спроби організації опору, зокрема було створено Особливий комітет оборони. Підручник вкрай детально описує збройний наступ більшовиків на територію Української Народної Республіки. При висвітленні бою під Крутами на сторінках підручника розміщувалася схема бою та плакат «За волю України. Полеглим синам в борні під Крутами» [63, с. 135-138].

Власне аналізуючи зміст та історичне значення проголошення Четвертого Універсалу зазначалося, що передбачалася широка перспектива внутрішньої політики, запровадження земельного закону, за яким селянам на безкоштовній основі передавалися земля, а також встановлення монополії на певні промислові галузі, продаж тютюну. Власне, IV Універсал являв собою заключний акцент

процесу державотворчої діяльності Української Центральної Ради [63, с. 135-139].

Відзначмо, що на сторінках навчального видання 2012 р. за авторства Н. Гупана та О. Пометун висвітлили причини занепаду Української Центральної Ради, серед яких виділялося погіршення соціально-економічного становища населення, втручання держав ззовні та конфлікти в середині керівного складу ЦР [26, с. 115].

Безумовно бій під Крутами, який відбувся 29 січня 1918 р. є однією з найтрагічніших подій всього періоду Української революції 1917-1921 рр., проте на сторінка підручників 2013 р. редакції вона не була відображена. Для авторів більш важливим було просвітити учнів 5-го класу специфікою політики більшовиків на території [10, с. 137-139; 54, с. 115-116].

У підручниках Нової української школи 2018 р. увага приверталася до вивчення важливих пам'яток та пам'ятників культури, які власне містили в собі відображення пам'яті народу про певну історичну подію. Зокрема для учнів 5-го класу демонструвався монумент битви під Крутами [77]. У редакціях підручників 2022 р. проголошення самостійності УНР згадувалося як особливий крок на шляху до творення Незалежності [].

Власне шкільні підручники для учнів 10-го класу 2018 р. видання одностайно зазначали, що розбіжності та суперечності між урядом УЦР та більшовиками наростали, що призвело до збройного конфлікту – першої радянсько- української війни.

На сторінках всіх проаналізованих підручників акцентувалася увага на тому, що наступальною операцією на Київ керувала Є. Бош.

Варто віддати належне підручнику рівня стандарту, за авторства Н. Гупана та О. Пометун, в якому чітко зазначалися основні ультимативні вимоги Раднаркому до Центральної Ради [].

О. Гісем та Н. Сорочинській, а також І. Бурдейко, М. Крижановській, О. Наумчук та Г. Хлібовській зазначили на сторінках своїх навчальних посібників, що уряд УЦР відмовляються виконувати будь-які вимоги більшовицької влади, що й стало приводом до початку військової агресії зі

сторони більшовицької Росії. О. Гісем в своєму підручнику з історії України додатково зазначив та розмежував основні вимоги більшовиків до уряду УНР, та власне відповідь Генерального Секретаріату на них, що сприяє кращому вмінню учнів порівнювати, аналізувати та робити умовиводи. Відзначмо, що на сторінка підручників за авторства О. Гісема та О. Мартинюка міститься роз'яснення понять «ультиматум» та «агресія» [].

Також заслуговує уваги підручник інтегрованого курсу за авторства О. Гісема, який у вигляді таблиці відобразив основні положення ультиматуму та відповіді на ультиматум Раднаркомом представниками української влади [].

У підручнику за авторства О. Гісема та Н. Сорочинської акцентувалася увага на особливостях тактики більшовиків, а саме їх просування на територію УНР вздовж залізниць, встановлюючи контроль над великими промисловими центрами. Головнокомандувачем радянського війська було призначено В. Антонова-Овсієнка, а наступ на Київ мав здійснювати М. Муравйов.

Варто зазначити, що всі проаналізовані для написання наукової роботи, шкільні підручники для учнів 10-го класу значну частину уваги акцентують на причинах і передумовах проголошення IV Універсалу УЦР, та власне на його основних положеннях.

Щодо аналізу змісту Четвертого Універсалу, варто віддати належне підручникам за авторства І. Бурдейко, М. Крижановської, О. Наумчук та Г. Хлібовської на сторінках яких розміщено уривок з джерела – Четвертого Універсалу УЦР []. О. Гісем та О. Мартинюк зазначали, що затвердження даного законодавчого акту ЦР супроводжувалось прийняттям «Закону про національно – персональну автономію», яка надавалась росіянам, полякам та євреям [].

Варто відзначити доречність наявності окремо розмежованих основних ідей, передбаченими IV Універсалом ЦР в підручнику профільного рівня за авторства В. Кульчицького та С. Власова [].

Висвітлюючи бій під Крутами автори видань 2018 р., як і їх попередники, подають різний кількісний склад. Так Н. Гупан та О. Пометун зазначали, що точної кількості бійців зі сторони Української Народної Республіки не відомо, проте загинуло, було пораненими та полоненими близько 300 осіб – студентів,

гімназистів старших класів [].С. Власов та В. Кульчицький в підручнику рівня стандарту зазначали, що втрати більшовиків сягали 300 осіб, тоді як українців близько 250, акцентуючи увагу на тому, що цього дня також відбулося спровоковане більшовиками повстання робітників на заводі «Арсенал», що ускладнило ведення бойових дій для влади УНР.

Автори всіх проаналізованих навчальних посібників з історії України 2018 р. видання однотайні в тому, що в Українській Народній Республіці існувала реальна проблема нестачі війська. Підтвердженням цьому – трагедія Крут. Проблема нестачі військових гарнізонів супроводжувала УЦР від початку її заснування, протягом всієї її юрисдикції і, власне так і не була вирішена [].

Підручник за авторства О. Струкевича зазначав, що Українська Центральна Рада була не в змозі зупинити наступ радянських військ, в зв'язку з чим відбулася перша більшовицька окупація України, яка супроводжувалася терором та розправами над українським населенням. Зокрема Д. Дорошенко у своїх спогадах зазначав, що жителі Києва перебували в постійній напрузі, вулиця міста їздили солдати, які чинили розправи [].

Власне, всі проаналізовані позиції навчальних посібників з історії України значну увагу приділяють укладенню мирної угоди між УЦР і Центральними державами. Так Н. Гупан та О. Пометун зазначали, що 9 лютого (27 січня) 1918 р. влада УНР підписала мирну угоду про взаємодопомогу з Німеччиною та її союзниками, подаючи на сторінках підручника уривок з джерела, де чітко вказані зобов'язання обох сторін. О. Гісем та Н. Сорочинська в підручнику рівня стандарту акцентували увагу на тому, що це був перший міжнародний договір України епохи Новітнього часу [].

І справді, як зазначали в навчальному посібнику О. Гісем та О. Мартинюк вже 27 лютого 1918 року 450 тис. німецько-австрійських військ рушили на територію України. Вже 1 березня 1918 року їм вдалося витіснити більшовиків з Києва. Варто зазначити, що українське суспільство досить вороже ставилося до німецько-австрійських військ, на чому вдало акцентує увагу О. Гісем та О. Мартинюк в підручнику рівня стандарту. Авторитет Центральної Ради падав, німецько-австрійське командування на ділі побачило відсутність впливу ЦР на

суспільство і неможливість виконати продовольчі зобов'язання, в зв'язку з чим почала проводити власні авантюри []].

Так О. Гісем та О. Мартинюк зазначали, що німецькі війська, скориставшись ситуацією захопили південно-східний регіон України, а австрійські війська окупували південно-західний регіон. Радянська влада також не гаяла часу, і в квітні 1918 року здійснила похід на Крим.

Особливу увагу приділено походу за визволення Криму, який очолив П. Болбачан, висвітленої в підручниках за авторства В. Власова та С. Кульчицького та О. Струкевича. Зазначалося, що більшовицькі війська були розгромлені і над Чорноморським флотом замайорів український прапор []].

Відзначмо, що В. Власов акцентував увагу учні на тому, що українське суспільство було вкрай незадоволене політикою Центральної Ради, опозицію якій склала Українська демократично-хліборобська партія, яка вже встигла налагодити взаємини з Німеччиною та Австрією. Тому 29 квітня 1918 року відбувається останнє засідання Української Центральної Ради та прийнято Конституцію Української Народної Республіки.

Наступним важливим сюжетом, висвітленим в шкільних підручниках для учнів 10-го класу, виступає проголошення Конституції України. Власне О. Струкевич зазначає, що даний законодавчий акт носив назву «Статут про державний устрій, права та вольності УНР», мова в якому йшла про незалежність, самобутність української держави та право на впорядкування своїх культурних прав іншим нацменшинам в складі держави []].

Варто віддати належне В. Кульчицькому та С. Власову, які на сторінках підручника рівня стандарту чітко виділяють основні положення Конституції 1918 року []].

І. Бурдейко, М. Крижановська, О. Наумчук та Г. Хлібовська акцентували увагу на тому, що паралельно з останнім засіданням УЦР відбувся Всеукраїнський з'їзд землевласників, де було затверджено монархічну форму влади – Гетьманат []].

Підсумовуючи пройдений державотворчий шлях Української Центральної Ради автори підручників з історії України для учнів 10 класу пропонували різні

форми подачі для узагальнення та закріплення навчального матеріалу. Так О. Струкевич розмітив картосхему з основними причинами втрати влади та падіння авторитету УЦР []. С. Власов та В. Кульчицький пропонували пройти тестові завдання різної складності. Також учні мали виконати практичне завдання на тему: «Брестейський мирний договір: Політичні наслідки та реакція суспільства» []. В той час як підручник за авторства І. Бурдейко, М. Крижановська, О. Наумчук та Г. Хлібовська передбачав заповнення порівняльної таблиці «Здобутки та прорахунки УЦР» [].

Безумовно зміст шкільних підручників 2023 р. видання увібрав у себе інформації попередніх редакцій, проте відзначмо, більше приділення уваги до проголошення радянської влади в Харкові, який спричинив появу маріонеткової квазідержави УНР (Радянської/Советської) очолюваної головою Народного Секретаріату – Ф. Сергєєвим (Артемом). Наступ радянських військ подається як російська військова агресія проти УНР. Увага акцентується не на кількості жертв під Крутами, а на подвиг студентів та курсантів. В особливий спосіб виділяються постаті О. Омельчинка та В. Шульгіна. Зазначалось, що герої Крут незважаючи на численну перевагу радянських військ вступили в бій та загинули за Україну. На сторінках видань розміщено фото з меморіалу битви під Крутами на станції Крути та пам'ятний хрест героям Крут на Аскольдовій могилі [].

Відзначимо, що автори подають причини поразки УНР в боротьбі з радянськими військами, зокрема виділяється відсутність належної уваги представників ЦР до національного ополчення. Зазначався і той факт, що російські війська були боекватними та добре організованими, а також явище демагогії (маніпулювання інформацією) [].

Власне акцентується увага на тому, що Брестейський договір вважається важливим дипломатичним кроком новоутвореної самостійної Української народної Республіки, який започаткував міжнародно-правове забезпечення визнання незалежності України.

Аналізуючи державну діяльність УЦР взимку-навесні 1918 р. автори підручників звертають увагу на запровадження власної грошової одиниці – карбованця, автором яких став Г. Нарбут, прийняття закону про запровадження

григоріанського календаря та встановленні національної символіки – державний герб УНР – тризуб на синьому фоні та жовто-блакитний прапор [].

Також автори згадують про останнє засідання Центральної Ради, на якій власне було затверджено Конституцію УНР. Увага вже не акцентується на тому, що М. Грушевського було обрано Президентом.

У підсумках автори зазначають, що незважаючи на протиріччя та прорахунки політики УЦР, їй вдалось консолідувати український народ, створити власну державність, яка була визнана на міжнародній арені [].

Підсумовуючи, варто відзначити що автори підручників з історії України для учнів 5-го та 10-го класу звертали особливу увагу на політику державотворення Української Центральної Ради та події, які відповідно супроводжували даний процес. Автори шкільних підручників старалися визначити причинно-наслідкові зв'язки на кожному з етапів. Відзначмо, що період Української Народної Республіки більш детально описаний, адже самий цей період підтверджує існування української державності в період першого етапу українських визвольних змагань.

ВИСНОВКИ

Виходячи з мети та завдань магістерської роботи можна прослідкувати наступні висновки щодо особливостей висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.) в шкільних підручниках з історії:

1. Процес встановлення нормативно-правового підґрунтя та провідних концепцій викладання теми «Українська революція 1917-1921 рр.» формувалося протягом всього періоду незалежності України, базуючись на відповідних навчальних, або ж модельних навчальних програм, процеси модернізації та оновлення змісту яких залежало від нормативно-правових документів: Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти», «Концепції Нової Української школи». Навчальні програми з курсу викладання історії для учнів 5-х та 10-х класів багато в чому залежали від політичної кон'юнктури, даючи основу для написання шкільних підручників.

Варто наголосити, що виклад навчального матеріалу з цієї теми у підручниках різних років видання має науково-методичний рівень, містить необхідний довідковий апарат. У шкільних підручниках з історії простежується два напрями відображення інформації: моноконцептуальний та поліконцептуальний. Перші видання підручників з історії містили велику кількість одноманітного тексту, без ілюстрацій та зображень історичних діячів. Упорядники могли виділити назву розділу, або ж підпункту напівжирним

шрифтом. В процесі еволюції змісту навчального підручника автори почали формулювати питання та завдання для учнів спрямовані на розвиток критичного мислення та закріплення здобутої інформації, використовувати карти, картосхеми, порівняльні таблиці, лінії часу, зображення і портрети.

2. Ставши предметом історіографічного дослідження написано низку статей та дисертацій по проблематиці висвітлення першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1918 рр.). Праці науковців торкалися певних аспектів діяльності Української Центральної Ради, або ж аналізі висвітлення навчального матеріалу в одному з видань підручників. Комплексного видання за період незалежності випущено не було. Фундаментальною працею виступає монографічне дослідження С. Баханової, яка прослідкувала модель української державності в період державотворчої діяльності УЦР.

3. Початок Української революції в шкільних підручниках подавався в контексті перебігу Першої світової війни, або ж з початкової характеристики Лютневої революції. Проте зазначалося, що спалах революційних подій на території України мав своє підґрунтя, події в Петрограді лише стало приводом. Щодо висвітлення переліку причин, передумов та рушійних сил автори підручників акцентували увагу на загостренні українського питання, економічної кризи, невирішеності аграрних та соціальних питань. Перші видання навчальних підручників звертали увагу на робітництві – як провідної рушійної сили українських визвольних змагань. Проте згодом автори зійшлись на вагомій ролі української інтелігенції, селянства, військових та робітників.

4. При висвітленні політичної боротьби та діяльності політичних партій на початку Української революції підручники звертали увагу на заснування Української Центральної Ради. Містяться розбіжності в даті заснування УЦР. Частина навчальних підручників вказували на те, що було засновано громадську організацію, інші – орган представницької влади на Україні. Акцентувалася увага на діяльності: Товариства Українських поступовців, які згодом утворили Українську партію соціалістів-федералістів; Української партії соціалістів-революціонерів, Українській соціал-демократичній партії та партії самостійницького спрямування – Українсько-демократично-хліборобській

партії, активізація яких розпочалася в контексті підготовки до Всеукраїнського національного конгресу.

5. Аналізуючи висвітлення навчального матеріалу щодо державотворчої діяльності Української Центральної Ради шкільні підручники здійснили еволюцію поглядів щодо її статусу: громадська організація – орган крайової влади – очільник національно визвольного руху – крайовий орган влади.

Особа увага приверталася до проголошення I Універсалу УЦР, загостренні взаємин з Тимчасовим урядом та проголошенню II Універсалу УЦР. Українські автори приділили значну увагу характеристиці змісту та ключових положень I та II Універсалів. Також особлива увага приділялась заснуванню Генерального секретаріату.

6. Автори навчальних підручників приділяли значну увагу розгляду Української Народної Республіки на етапі автономії та незалежності. Основна концептуальна лінія полягала у висвітленні процесу державотворення в підручниках пропедевтичного та інтегрованого курсів, так і в підручниках з історії України для учнів 10-го класу.

Особлива увага приділяється радянсько-українській війні, як прояву збройної агресії по відношенню до української державності. Ключовою подією виступає бій під Крутами. На жаль, через зміну політичного режиму існували редакції шкільних підручників, які нейтрально висвітлювали даний період.

7. Шкільні підручники висвітлювали оціночні судження щодо позитивних та негативних елементів внутрішньої та зовнішньої політики УЦР, власне що й призвело до втрати державності.

Означена проблематика у систематизованому шкільному курсі з історії в підручниках 1991-2023 рр. розкрита під різним кутом зору, де ключові аспекти першого етапу Української революції (березень 1917-квітень 1917 рр.) «мають авторське бачення».

Тому проведене кваліфікаційне дослідження спрямоване на те, щоби підкреслити важливість дослідження такого напрямку історіографії як підручниковорення та залучення більшої кількості фахівців-істориків до дослідження даної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркуша О.Г., Мудрий М.М., Історія: Україна і світ (інтегральний курс, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
2. Бурнейко І.О., Крижановська М.Є., Наумчук О.В., Хлібовська Г.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2018. 256 с.
3. Васильків І.Д. Досліджуємо історію і суспільство: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2022. 228 с.: іл.
4. Винниченко В. Відродження нації (Історія Української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): В 3-х ч. Ч.І. Відень, 1919. 345 с.
5. Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України: Підручник для 5 класу спеціальної загальноосвітньої школи для дітей зі зниженим зором. Київ: Благовіст, 2001. 288 с.: іл., карти.
6. Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України: Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2001. 248 с. : іл., карти.
7. Власов В.С. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 208 с.: іл., карти.
8. Власов В.С. Данилевська О.М. Вступ до історії України: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2002. 248 с.: іл., карти.

9. Власов В.С. Історія України (Вступ до історії): підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2013. 256 с.: іл.
10. Власов В.С., Данилевська О.М. Вступ до історії України: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2010. 208 с.: іл., карти.
11. Власов В.С., Данилевська О.М., Вступ до історії України: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2005. 200 с.: іл., карти.
12. Власов В.С., Данилевська О.М., Вступ до історії України: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2007. 200 с.: іл., карти.
13. Власов В.С., Кульчицький С. В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 304 с.
14. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
15. Власов В.С., Кульчицький С.В., Панарін О.Є. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: «Літера ЛТД», 2023. 312 с.
16. Власов В.С., Кульчицький С.В., Панарін О.Є. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: «Літера ЛТД», 2023. 312 с.
17. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня Історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня Історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.
18. Гісем О. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту): підручник для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2018. 256 с.

19. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2018. 240 с.
20. Гісем О.В., Сорочинська Н.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. 256 с.
21. Гриневич Л. Нова Українська Школа: концептуальні засади. Київ, 2016. 40с.
22. Грушевський М. [Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.] / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.. Львів: Світ, 2007. Т. 4. Кн. 1. 432 с.
23. Гупан Н.М., Пометун О.І. Новітня історія України: 1914 –1939: 10 кл.: Навч. посіб. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 340 с.: іл., карти.
24. Гупан Н.М., Пометун О.І. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Оріон, 2018. 256 с.
25. Гупан Н.М., Пометун О.І. Історія України (рівень стандарту, академічний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2012. 288 с.: іл.
26. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: http://www.mon.gov.ua/ua/activity_/education/56/692/state_standards/ (дата звернення: 14.09.2023).
27. Закон України «Про освіту». URL: <https://urst.com.ua/> (дата звернення: 05.10.2023).
28. Коваль М. В. Історія України. [Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи.]. / Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О. Київ: Райдуга, 1992. 511 с.
29. Коваль М. В., Кульчицький С. В., Лебедева Ю. Історія України: Підруч. для 10 кл. серед. шк. Київ: Освіта, 1998. 288 с.

30. Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.О., Сербей В.Г. Історія України: Пробний навчальний посібник для 10-11 класів середньої школи / За ред. акад. АН УРСР Ю.Ю. Кондуфора. Київ: Радянська школа, 1991. 336 с.
31. Коляда І., Сушко О., Ількова О. Історія України 1917-1944 рр.). 10 клас: Зошит-конспект тем: Пробний навчальний посібник. 3-тє вид., доп. й перероб. Київ: А.С.К., 1997. 128 с.
32. Крижановська М.Є, Наумчук О.В., Хлібовська Г.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 256 с.
33. Кульчицький С. Історія України. Пробний підручник для 10–11 класу середньої школи. / Кульчицький С., Курносів Ю., Коваль М. Київ: Освіта, 1993. 255 с.
34. Кульчицький С.В., Лебедева Ю. Г. Історія України (рівень стандарту, академічний рівень): підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2010. 382 с.
35. Кучерук О. Оповідання з історії України: пробний підручник для початкового курсу з історії України для 5 класу середньої школи. Київ: Освіта, 1992.
36. Мазепа І. Україна у вогні і бурі Революції 1917 - 1921 / І. Мазепа. Т. 1 : Центральна Рада. Гетьманщина. Директорія. Мюнхен: Видавництво Прометей, 1950. 210 с.
37. Мисан В.О. Вступ до історії України: підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Вид. 2-е переробл. і допов. Київ: Генеза, 2010. 176 с. : іл., карти.
38. Мисан В.О. Вступ до історії України підручник для 5-го класу загальноосвітніх навчальних закладів.. Київ: Генеза, 2006. 184 с. : іл., карти.
39. Мисан В.О. Оповідання з історії України. Підручн. Для 5-го кл. серед. шк. Київ: Генеза, 1997. 208 с.
40. Мисан В.О., Оповідання з історії України та рідного краю: Підручник для 5-го кл. серед. шк. Київ: Генеза, 1995. 114 с.

41. Михайло Грушевський про Українську революцію середини XVII століття в контексті національного державоствердження / І. І. Діптан // Історична пам'ять. Полтава, 2017. Вип. 36. С. 9–17.

42. Могорита В., Савко О., Шапон Ю. Вступ до історії України та громадянської освіти: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2022. 208 с. : іл.

43. Модельні навчальні програми для 5-9 класів нової Української школи (запроваджується поетапно з 2022). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuuyutsya-poetapno-z-2022-roku> (дата звернення: 19.09.2023).

44. Мороз П.В., Мороз І.В. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2018. 176 с.

45. Мороз П.В., Мороз І.В., Моцак С.І. Досліджуємо історії і суспільство: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Педагогічна думка, 2022. 168 с.

46. Навчальна програма з історії. 10-11 класи, 2019. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/638/63898/5c7d141ebb955101160807.pdf> (дата звернення: 11.10.2023)

47. Навчальні програми для 10-11 класів шкіл з українською мовою навчання (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5333553/> (дата звернення: 11.10.2023)

48. Падалка С., Панченко П., Теплоухова Н., Турченко Ф. Хрестоматія з новітньої історії України (1917-1945 рр.). навчальний посібник для 10 кл. серед. шк. Київ: Генеза, 1998. 400 с.

49. Панарін О., Макаревич А., Топольницька Ю., Охріменко О. Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2022. 143 с.

50. Панарін О., Топольницька Ю., Макаревич А., Охріменко О. Досліджуємо історію та суспільство: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2022. 160 с.

51. Пометун О.І., Костюк І.А. Історія України (Вступ до історії): підруч. для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2013. 192 с.

52. Про Національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України від 17.04.2002 № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 16.09.2023).

53. Програма з історії України. 7-11 класи (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. №7-8. 64 с.

54. Програма по історії Української РСР. 8-11 класи (Проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1990. 47 с.

55. Програма початкового курсу історії України для 5 класів загальноосвітніх шкіл // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1991. №2. С. 3-8.

56. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. (Нова редакція). 5-11 класи. К.: Перун, 1998. 92 с.

57. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи // Історія в школах України. 2001. №5. С. 10-16.

58. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класи. Київ: Перун, 2005. 142 с.

59. Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5-11 класи. Всесвітня історія. 6-11 класи. Київ: Перун, 1996. 126 с.

60. Реєнт О., Малій О. Історія України (рівень стандарту, академічний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2010. 238 с.

61. Струкевич О. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2018. 240 с.

62. Турченко Ф. Г. Історія України (профільний рівень): підручник для учнів 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2010. 302 с.

63. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. (1917 –1945 рр.): Навчальний посібник для 10-го кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. Вид.2-е, виправл. та допов. Київ: Генеза, 1994. 344с.
64. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914 –1939. Підруч. для 10-го кл. серед. загальноосвіт. навч. закл. Вид.2-е, виправл. та допов. Київ: Генеза, 2000. 384с.: іл.
65. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917 –1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвіт. шк. Вид. 2-е, виправлене та доповнене. Київ: Генеза, 1998. 384 с.
66. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвіт. шк. Вид.3-тє, виправлене та доповнене. Київ: Генеза, 2002. 352 с.: іл.
67. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945. 10 клас: Підручник для серед. загальноосвіт. шк. Вид.3-тє, виправлене та доповнене. Київ: Генеза, 2003. 352 с.: іл.
68. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Вступ до історії України та громадянської освіти: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2022. 192 с.
69. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2023. 292 с.: іл.
70. Христюк П. Замітки та матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр.: У 4-х т. Нью – Йорк, 1969. 151 с.
71. Щупак І.Я., Бурлака О., Піскарьова І. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ Оріон, 2018. 192 с.
72. Щупак І.Я., Бурлака О., Піскарьова І., Посунько А. Вступ до історії України та громадянської освіти: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Оріон, 2022. 207 с.

Література

73. Баханов К. О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: [монографія] / Костянтин Олександрович Баханов. Донецьк: ТОВ- Юго-Восток, Лтд, 2005. 384 с.
74. Баханов К. О. Сучасний шкільний підручник з історії. Харків: Основа, 2009. 126 с.
75. Баханов К. О. Шкільна програма з історії: становлення змісту / Костянтин Олександрович Баханов. Харків: Основа, 2009. 127 с.
76. Баханова С. С. Висвітлення процесу державотворення 1917-1922 рр. у сучасних шкільних підручниках з пропедевтичного курсу історії // Наукові записки інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Курбаса НАН України. Випуск 2 (58). Київ: 2012. С. 372-384.
77. Баханова С. С. Українська Центральна Рада на останньому етапі її історії в сучасних шкільних підручниках з історії // Науковий вісник Бердянського державного педагогічного університету. №1. Бердянськ: БДПУ, 2008. С.75–84.
78. Баханова С.С. Моделі української державності 1917-1922 рр. у сучасних шкільних підручниках з історії: монографія / С.С. Баханова. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2012. 248 с.
79. Баханова С.С. Сучасний шкільний підручник як історіографічне явище // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 14. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2008. С.317–322.
80. Баханова С.С. Українська Центральна Рада на початковому етапі Української революції в сучасних шкільних підручниках з історії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2008. Вип. XXIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. С.119–124.
81. Василюк А. До питання про парадигми освітніх реформ / А. Василюк // Шлях освіти. 2008. №8. С. 20–23.
82. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914-1923. Львів: Ін-т українознавства, 1998. Т. 2. С. 5-106.

83. Верстюк В. Передмова / В. Ф. Верстюк // Нариси історії Української революції 1917–1921 років : у 2 кн. Київ, 2011. Кн. 1. 390 с.
84. Власов В. Проблеми формування змісту шкільної освіти: матеріали «круглого столу» / В. Власов, П. Мороз // Історія в школах України. 2003. №2. С. 2-3.
85. Власюк С. Українська націонал – демократична революція 1917 - 1921 років в регіональних підручниках з історії України. Серія «Історичні науки», 2017. Випуск 26. С. 91 – 96.
86. Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. 2011. №4. С.132–164.
87. Гирич І. Варіант проблемно-тематичного принципу побудови програми з історії України для 10 класу / І. Гирич // Історія в школах України. 2010. № 3. С. 26–31.
88. Грицак Я. Нариси з історії України. Формування української нації XIX – XX ст. К.: Генеза, 1996. 249 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000536 (дата звернення: 02.12.2023).
89. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923: нові інтерпретації / Я.Й. Грицак//Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні Вип.2. Львів,1999. С.121-125.
90. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 р.? / Я. Грицак // Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні підручники з історії): [зб. наук. ст.]. Київ: Генеза, 2000. С. 63–75.
91. Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче України / М. Грушевський. Київ: Знання, 1991. 240 с.
92. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Київ: Либідь, 1993. 287 с.
93. Дорошенко Д.І. Війна і революція на Україні//Революція на Україні: по мемуарах білих. К., 1990. 435 с.

94. Євтушенко Р. Нові підходи у вивченні історії ХХ століття. Матеріали міжнародного семінару (28 лютого – 1 березня 2003 року, Львів) / Р. Євтушенко // Історія в школах України. 2003. № 3. С. 2–6.
95. Євтушенко Р. Про вивчення історії у 2010 – 2011 навчальному році / Р. Євтушенко // Історія України. 2010. № 33-35. С. 1-4.
96. Зякун А. І. Навчальна література з історії кінця 80-90-их рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз. Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2011. 156 с.
97. Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика викладання. Науково-методичний журнал, 2013. №6 (27). С. 3-31.
98. Капелюшний В. «Українська революція 1917 – 1921 років» у шкільних підручниках та навчальній літературі з історії України: історіографічні та загально – педагогічні аспекти. Серія «Етнічна історія народів Європи». Київ. Випуск 51. С. 65 – 69.
99. Коплюк К. Автор нового підручника з історії України: Більшість Рекомендацій Міносвіти стосувалися іміджу Росії / К. Каплюк. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5333553/> (дата звернення: 10.08.2023).
100. Козаченко А.І. Центральна Рада та проблеми реформи місцевого самоврядування: листопад 1917 р. – квітень 1918 р. (До 100-річчя утворення). Серія «Теорія і практика правознавства», 2017. Вип. 1 (11). 9 с.
101. Кондратюк С. Державотворча діяльність Української Центральної Ради. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство», 2011. Випуск 578. 9 с.
102. Костюк І. Про нову програму з історії: ще раз і знову.... Historians. 01.05.2013. URL: <https://bit.ly/3qyYOGb> (дата звернення: 12.09.2023).
103. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Том 2. Київ: Основи 1994. 573 с.
104. Мисан В. Безумна трата на «оновлення». URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/26/5333553> (дата звернення: 11.11.2023).
105. Мисан В. Манкуртизм наступає, або чи сприятиме шкільний пропедевтичний курс «формуванню в учнів самоідентичності та почуття власної

гідності». Historians. 01.05.2013. URL: <https://bit.ly/3QGXIImN> (дата звернення: 04.09.2023).

106. Мисан В. Трансформація змісту шкільної історичної пропедевтики, або манкуратизм наступає // Збірник наукових праць. Київ, 2014. С. 12-21.

107. Мисан В. Шкільна історична пропедевтика як предмет дискусії. Частина 2. Historians. 27.05.2013. URL: <https://bit.ly/3BBRJLL> (дата звернення: 12.11.2023).

108. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917-1918 рр. Др. вид. Львів: Каменяр, 1994. 568 с.

109. Пиріг Р.Я. Джерела з історії Української революції 1917-1921 років: матеріали особливого походження. Серія «Огляди джерел та документальні нариси», 2011. С. 83 – 102.

110. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2-х т. Т.2. Від половини XVII ст. до 1923 року. Мюнхен: Український вільний університет, 1967. 599 с.

111. Пометун О. І., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2005. 328 с.

112. Проблеми сучасного підручника: Зб. Наук. Праць. / Ред кол. Київ: Педагогічна думка, 2010. 780 с., табл., іл.

113. Реєнт О. П., І. Б. Дацків. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. / Реєнт О. П. // Український історичний журнал. 2010. № 3. С. 219-223. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_3_219 (дата звернення: 14.08.2023).

114. Ремен Т. Розвиток історичної компетентності десятикласників засобами підручника історії України. Серія: «Проблеми сучасного підручника». Київ, 2019. Випуск 23. С. 244 – 258.

115. Рубльов О., Реєнт О. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. (серія «Україна крізь віки»). / За заг. ред. В. Смоля. НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.

116. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. Київ, 2005. 415 с. URL: http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/index.html (дата звернення 28.09.2023).

117. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4 х т.: Т. I. Рік 1917. Київ: Світогляд, 2010.
118. Солдатенко В.Ф. Концепції Української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917-1920 років: монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2023. 608 с.
119. Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У-4 х т.: Т. II. Рік 1918. Київ, Світогляд, 2009. 411 с.
120. Солдатенко В.Ф. Українська революція доби Центральної Ради: аналіз досвіду періодизації / Солдатенко В.Ф. // Український історичний журнал. 1997. №3. С. 3-25. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1997_3_3
121. Солдатенко Ф. В. Українська революція. Історичний нарис: монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
122. Стадний Є. Довша історія підручника. Historians. 06.05.2013. URL: <https://bit.ly/3qzMyWw> (дата звернення: 02.09.2023).
123. Терно С. Нова програма з історії – повернення в тоталітарне минуле? Historians. 22.04.2013. URL: <https://bit.ly/3d7kc2L> (дата звернення: 15.09.2023).
124. Терно С. Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи / С. Терно // Історія в школах України. 2004. № 1. С. 6–8.
125. Терно С. Проблема нації в сучасних шкільних підручниках з історії. С. 464 – 469.
126. Терно С. Хто голосніше за всіх кричить: «Тримайте злодія!»? Освіта.ua. URL: <http://osvita.ua/school/method/34287/> (17.09.2023).
127. Томаченко О. В. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.) / О. В. Томаченко // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. Вип. 3.33. Історичні науки. Миколаїв: МДУ, 2012. 250 с.
128. Томаченко, О. В. Українські шкільні підручники 1990-2009 рр. з історії : здобутки і проблеми написання [Текст] / О. В. Томаченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. С. 134-139

129. Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника /Федір Турченко. Київ: Генеза, 2016. 104 с.
130. Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України /упоряд. Н. Яковенко. К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2008. 128 с.
131. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ: Генеза, 1997. 380с.
132. Ярош Д.В. Універсали Української Центральної Ради – конституційні акти української державності 1917-1918 рр.: їх зміни та історичне значення. Університетські наукові записки, 2006. № 3-4 (19-20). С. 36 – 4.
133. Gnitecki J. Reformy w oświacie – paradygmaty, strategie i uwarunkowania globalne / J. Gnitecki // Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku / [red. naukowy T. Pilch]. Warszawa: Akademickie «Zak», 2006. T. V. S. 104–111.